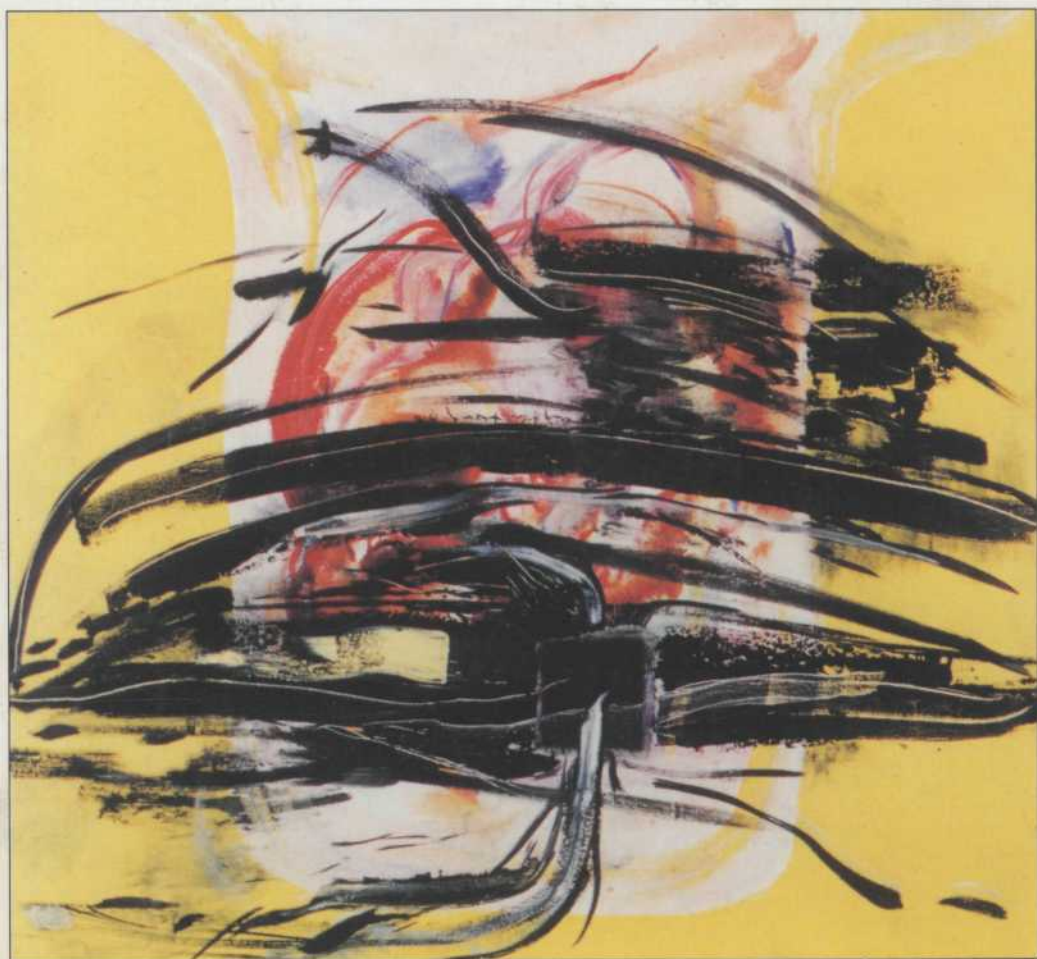


Vikerkaar

3/1998

Gottfried Benni, Kalev Kesküla ja korea poetide luulet. **Olev Remsu** Venetsueela radadel. 100 aastat intellektuaalide sünnist (**Marek Tamm**). **Émile Zola**: ma süüdistan ja sajudivanuseid sõnumeid **Dreyfusi** afäärist. **Mart Velsker** ajastu hammustustest eesti luules. Kultuurikirjad Soomest ja Lätist. **Mardi Valgemäe** "Ooper ja aeg". **Sirje Olesk** kirjandusmodernismist. Arvustuse all **Andrus Kivirähk, Teet Kallas, Priidu Beier, Rosa Liksom** ja läti luule antoloogia. VIKERGALLUP mullusest kirjandusest. **Kreg A-Kristringi** maalid. ■



Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 11. aastakäik.
Märts, 1998. Nr. 3.

SISUKORD

Gottfried Benn *Kohanud inimesi* **1**
Olev Remsu *Valge ja must* **2**
Korea bukett **29**
Kalev Kesküla *Luulet* **52**

Heie Treier *Kreg...* **56**

Mart Velsker *Aastasaja hammustusest eesti luules* **58**

Marek Tamm *Sada aastat intellektuaalide sünnist* **64**

Emile Zola *Ma süüdistan* **73**

ELAV AJALUGU

Poliitika ringvaatus ja muud väljamaa sõnumid **82**

VAATENURK

Veiko Märka *Seitsmendalt korruselt vikerkaarele* **84**

Indrek Särge *Nääriskokk* **86**

Janika Kronberg

Saatusest ja naisest **88**

Eve Annuk *"Väikeste inimeste" groteskne maailm* **90**

Maima Crinberga *"Lätis kõik luuletajad on linnud..."* **92**

KALEIDOSKOOP

Maima Crinberga *Lätti kiri* **94**

Hannu Oittinen

Kielikirje Helsingistä **96**

Mardi Valgemäe *Ooper ja aeg* **97**

FOORUM

Sirje Olesk *Modernismist, pluralistlikult* **101**

VIKERGALLUP

Eesti kirjandus 1997 **103**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar" 1998.

Esikaanel: Kreg A-Kristring. "Energia".
Õli, lõuend. 100x110 cm. 1995.

Tagakaanel: Kreg A-Kristring. "Tungid VII".
Õli, lõuend. 100x110 cm. 1995.

GOTTFRIED BENN

Kohanud inimesi

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

Olen kohanud inimesi, kes,
kui neilt küsiti nime,
vastasid ujedalt – otsekui ei tohikski taotleda,
et neid ka kuidagi nimetataks –:
"Preili Christian," ja lisasid:
"Nii nagu see eesnimi," nõnda tahtes selgitada,
et see pole ju midagi rasket
nagu "Popiol" või "Babendererde" –
"Nii nagu see eesnimi," palun, ega see ju
ei koormagi teie mäletamisvõimet!

Olen kohanud inimesi, kes
on kasvanud ühes toas vanemate
ja nelja õe-vennaga, öösiti, sõrmi kõrvu toppides,
köögis pliidi ääres õppinud
ja kõrgele jõudnud, väliselt kaunid ja daamilikud
nagu krahvinnad,
sisemiselt vagad ja virgad nagu Nausikaa,
otsa ees inglipuhtuse märk.

Olen endalt tihti küsinud, vastust saamata,
kust tuleb see vagadus ja headus,
ei tea seda tänase päevani ja pean nüüd minema.

OLEV REMSU

VALGE JA MUST (LA PUERTAS, ANDIDES)

Kes see sinna Venetsueelasse ikka tikub ja mida olekski tal seal teha? Tegelikult muidugi oleks, see suur maa on päris ilus ja rikas. Toon vaid ühe näite. Venetsueelas on igal pool tasuta ja puhtad – ütleme viisakamalt – väljakäigud.

Kes oli see julge kirjanik, kes nõukogude ajal (üsna lõpus loomulikult) julges kirjutada, et kultuur algab WC-st, selle kultuurist? Oli see Viivi Luik või Enn Vetemaa? Või mõlemad? Ma ei tea, kas silmas peeti lõhnasid või midagi muud. Aga ma mäletan suust suhu levinud, Mart Rauale omistatavat värssi *Ma palju käind ja palju näind, / mis vaatamist ju vääris, / ent Moskvas leidsin peldiku, / mis sita ära määris*. Aga Venetsueelas leiad sa ka igas vaestelinnas või viimases indiaani kolgakülas Bolivari kujuga Bolivari-nimelise keskväljaku, seal lähedal on kindlasti kas veidi tagasihoidlikum või päris uhke WC, mis on ööpäev läbi kõigile lahkelt lahti. Kindlasti on kraanivalamu äärelohus roosa lõhnaseep, käsi võid käterätti pühkida või tuulutada. Seda on teinud naftatulud ja Venetsueelas viljeldav omapärane sotsialism, mis ainult pisut sarnaneb Rootsi sotsialismiga, kuigi viimane on vist eeskujuks. Teine põhjus on muidugi troopika. Moskvas ei teeks kasimata peldik talvel külmaga kellelegi suurt viga, seda oleks ainult vastik vaadata. Venetsueelas aga talve ei ole, päike lõõmab aasta otsa seniidis ning oh neid taude ja haigusi, mis siis leviksid, kui neil oleksid Moskva peldikud. Nad on juba järele proovinud, nad ei saa teisiti, nad peavad selle asja korras hoidma.

Ausalt öelda, ei tahtnud peldikutest alustada, aga jutt läheb ise lahti ja kunagi ei tea, mis koha pealt. Antagu andeks.

Nii. Ma kõnnin La Puertas, Bolivari avenüül. Ma näen mägesid, need on paremal ja vasakul. Ma kuulen jõge, see on kuskil all vasakul. Ma pean minema otse.

Ühekorruselised koloniaalstiilis majad, luukidega aknad, värvilised fassaadid. Skandinaavia väikelinnad on ka mõnusad, aga ühetaolised, väga sarnaste majadega. Kord on kõik seinad punased, kord valged, igatahes ei julge naaber naabrist suurt erineda. Katoliiklane aga armastab värvikirevust, barokk on tema kunst ja epateerimisele on pühendunud tema hing.

Väravad on paakil, ma viskan pilgu siseõuede. Nii ongi see mõeldud. Näen, kuidas väärivad daamid, valged päevavarjud üll, lesivad võrkkiikedes, lastekari ümberringi peab veesõda. See on siinses palavuses kõige mõistlikum tegevus.

Lähen edasi.

Venetsueela linnade tänavanimed on lihtne meeles pidada – peatänav on Bolivari avenüü, kõik risttänavad on *called*, need on nummerdatud nagu ka ülejäänud avenüüd, mis jooksevad peatänavaga paralleelselt. *Callesid* võib olla mitu tuhat, avenüüsid mitukümmend, suurlinnades mitusada. Tänavavõrk on raudselt ruudustikukujuline, sest linnaplaan tehti valmis kunagi väga ammu impeeriumi pealinnas Madriidis, seal ei viitsinud ei arhitekt ega kuninglik ametnik koha peale vaatama tulla, kus asuvad mäed ja jõed. Just selle kõige vastu mässas kangesti Bolivar ja seepärast ei ristitagi Venetsueelas tänavaid ja avenüüsid naljalt kellegi teise nimega. Kõik teised olid Madriidi poolt ja Bolivari vastu. Oleks Bolivar enne linnade asutamist oma sõjad võitnud, oleksid Venetsueela ning nelja ülejäänud Bolivari-riigi linnad näinud välja nagu meie linnadki – kõverad singa-vonga tänavad, mis ristuvad, nagu jumal juhatab.

See La Puerta Bolivari avenüü on osa pikast-pikast Andide maanteest. Veel enamgi – see on osa Suur-Ameerika teest, *Carretera Panamericanast*, mis algab Alaskast, kulgeb läbi Kanada, USA ja Mehhiko, siis läbi poole tosina Kesk-Ameerika väikeriigi, edasi läbi Kolumbia, Venetsueela, jälle Kolumbia, siis veel Peruu, Boliivia, Argentiina ja Tšiili kaudu Tulemaale, kust võiks juba Antarktikat vaadata, kui näha oleks. Igatahes on see nii kaugel lõunas, et seal on päris külm, nõnda et võtab lõdisema, kui pontšot üll ei ole. Magalhaesil ei olnud ja tema sai nohu. Maantee esimese otsaga on sama lugu – siin on Venemaa hõngu, esimesele otsale on Tšukotka oma räpaste peldikutega sama lähedal kui Helsingi Tallinnale.

Päris minu lähedal hargneb see pikk maantee kaheks – üks ots läheb, nagu juba öeldud, Tulemaale, kus on külm, teine Brasiiliasse, kus on väga palav, eriti ekvaatori all.

Meenub, mida mu võõrustaja senjoor Juurde ehk don Heino rääkis oma karjääri algusest siin soojal maal. Kui senjoor Juurde 1946. aastal Rootsist aurikuga Venetsueelasse saabus, kümme dollarit taskus, siis pandi ta kohviekspendiks. Eestlane kohvimaal kohviekspendiks! Küllap ei olnud neid kuskilt mujalt paremaid võtta. Tegelikult oli senjoor Juurde ülesandeks nahutada võlgnikke, kes oma kohvisaagi olid juba ette firmale maha müünud, aga kohvi polnud veel Maracaibosse toonud. Mina õppisin oma marksistlikus koolis, et see on ekspluateerimine. Senjoor Juurde peab seda võimaluse andmiseks enam-vähem viisakaks eluks. Kohvikasvatataja saak osteti ette, et ta saaks sel ajal, kui kohvipõõsad kasvavad, oma lastele süüa anda.

Juurdele anti vilets puuküttega veoauto, ta pidi sõitma kogu aeg üle Andide, just mööda sedasama kurvilist maanteed, mis praegu on saanud peatänavaks ja millel ma kõnnin südalinna poole. Tee olnud tollal kitsas, vaevalt auto laiune, nagu indiaani vana muularada olema peabki. Aeg-ajalt olnud tihedad udud, nii et näha polnud midagi. Autot seisma ei tohtinud jätta, sest siis võis surnuks külmuda. Töötava mootoriga seista ka ei tohtinud, sest nii sai kütus otsa ja ega too kaadervärk ikka iga roikaga, mida sa teelt võisid korjata, põlenud kah. Nii võttiski senjoor Juurde istme tagant toki ning käis udus toda kunagist muulateed kompamas – kas see üldse edasi läheb, ja kui läheb, siis mis suunas tuleb pöörata, kas vasakule või paremale? Kaugele ka ei julgenud minna, sest äkki ei oska enam auto juurde tagasi tulla. Kümme meetrit kombatud, istus senjoor Juurde rooli, sõitis kümme meetrit edasi ning tuli jälle kabiinist välja, et jälle teed katsuda. Muidugi, ta võis kaotada oma proovitoki, võis eksida udus, võis kukkuda kuristikku. Aga tema kodumaal Eestis oli tollal hullem, seal kolhoseeriti parajasti talusid ja küüditati inimesi. Tema vend ja isa olidki Siberisse viidud, nõnda et nad olid senjoor Juurdele mõnevõrra lähemal, kui ta arvas, sest Venetsueelast üle Vaikse ookeani Siberisse on tükk maad lühem tee kui Venetsueelast üle Atlandi ookeani Eestisse. Ja kindlasti olid tihedad udud Siberiski, ainult et Andides riskija viibis vabaduses, Siberis nälgija aga vangis ja orjuses.

Nii. Ma olen alles üsna linna ääres, aga kesklinn on lähedal, sest La Puerta on väike, vahest Elva-suurune, aga võibolla veel väiksem. Ma kõnnin edasi, mulle meeldib võõras kohas hulkuda. Majad on valged, madalad, aknaluukide ja siseõuedega, nii-öelda koloniaalstiilis, mida siin on küll ainult imiteeritud. Aga osavalt ja ilusasti. Ja võibolla on imiteeringu all ehtne koloniaalstiil täpselt samasuguse fassaadiga. Ümberringi on mäed, neist Simon Bolivari tipp on lumine. Seal käib senjoor Juurde suusatamas. Teisel pool tänavat all orus mühiseb mingi jõgi, usun, et see on Rio Negro. Kolonisaatorid ja okupandid on igal pool haruldaset kasina fantaasiaga – Siberis on enamik jõgesid Glubokajad ja Sinnajad, siin Mustad või Suured. *Negro* oli teine sõna, mis ma hispaania keeles selgeks sain. See tähendab *must* ning seda tuli öelda valges ülikonnas süsimustale teenrile, kui too sulle kohvi hakkas tooma.

Mööda avenüüd mürisevad väga suured veokid mitme haagise ja pärakäruga, nende vahel ilusad ja läikivad sõiduautod. Ilusaid ja säravaid autosid on tunduvalt rohkem mõlki kosudest. Kuhu see killavoor kõik läheb? Autokastide presentkatetelt võib lugeda linnanimedid La Paz, Guayaquil, Rio de Janeiro, Montevideo. Ja numbri-tahvlitel on riikide ja osariikide nimed – Mexico, Montana – Minais Gerais. Järsku läbib mind tajumus, et viibin tõepoolest Ladina-Ameerikas, sest mujal ma ju nihukesi nimesid lugeda ei saaks. Või saaksin? Kui keegi spetsiaalselt minu jaoks mingi kamuflaazi suvatseks organiseerida, siis vahest küll. Aga keegi ei viitsiks seda teha, sest see läheks kole palju maksma ning tajumusele järgneb heaoluvärsin.

Väga palju sõidab raskeid metsaveomasinaid, mis veavad tohutu suurt koormat kooritud tüvesid.

Nii need troopilised vihmametsad kaovad. Senjoor Juurde ütles mulle, et neid jääb vähemaks 12 ruutkilomeetrit minutis. Ohoo! Varsti pole meil enam ei õhku, osooni ega hapnikku, mõnda aega lõõtsutame nagu kalad kuival, ja siis on lõpp. Otsas meie tsivilisatsioon! Aga õnneks jäävad sellise hukuga kõik asjad alles. Maakera on täis linnu ja autosid, laevu ja kinosid, kõike, kõike, ainult süüdlased puuduvad. Võibolla kunagi tulevad ufodest rohelised mehikesed ning ei suuda meid ära tänada – kõik oleme neile kinkinud. Nad peaksid kähku tulema, muidu lähevad inimesteta linnad põlema, sest niikuinii

unustavad mõned enne lämbumist gaasi kustutamata. Ja mõned jätavad meelega lahti.

Kuradi jaapanlased! Enamik troopikametsi kulub nende toidupulka- kadele, mida nad kasutavad ainult üks kord. Ise on nad väga kokku- hoidlikud, viisakad ja loodushullud, oma metsi nad ei raiu, aga siia tulevad küll ahnitsema. Õppigu pulgapaariga mitu korda sööma, nagu teevad hiinlased, või tehku oma pulki plastmassist, nagu teevad hongkonglased. Siis jääksid ufonaudid pika ninaga, inimkond maa- keral esialgu säiliks ja peaks kaduma mingil muul moel. Aga jaapan- lastel ei ole ohvrimeelsust, nemad juba oma kombeid muutma ei hakka.

Korrage kuulen, kuidas noortekambast üle tänava hüütakse läbi mootorimüra:

"Senjoor! Senjoor!"

Kolm mulatitarist neidu, tumedal ihul valged õhukesed pluusid, ja kaks musta noormeest tulevad üle Suur-Ameerika maantee minu juurde.

Riides on nad pagana hästi. Noorukid kannavad musti nahkveste ja korralikult triigitud viigipükse. Tänavapoistel viigipüksid! Skandi- naavlane lihtsalt ei usuks seda.

Enne, kui ma Euroopasse liikuma sain, olin kindel, et valged vilistavad eneseehtimise peale ja hästi rõivastuvad ainult mustad. Ju mõtlesin nii Nõukogude Liidu analoogia põhjal, ehkki ma ei ole rassist. Noh, saate aru küll – valge on rikas kui isiksus, must nagu kest. Valge on ammu loomariigile selja pööranud, must kaunistab ennast nagu kiskja inna või nagu lind paaritumise ajal. Tolles lagunened N. impeeriumis uhkustas kaunite rõivastega just lõunapoolne rahvas – grusiinlased, aserbaidžaanid, armeenlased, usbekid ja tadžikid, nende hulgas ka paljud minu sõbrad. Venelased riietusid normaalselt, eest- lased ja lätlased (kui ilueedid ja tolad maha arvata) aga kõige kehve- mini. Reisides sain esialgu sellele kinnitust. Avastasin, et Lõuna-Euroopas riietatakse hästi ja Põhja-Euroopas koledalt nagu mina. Küllap vaesed ponnistavad, et pisutki viisakamad välja näha. Aga ei. Itaalia on Inglismaast märksa rikkam, itaallased on vahest kõige uhkemiini riides terves maailmas. Ja inglased vahest kõige viletsamiini. Prantslastel on koguni kõnekäänd: kasimatu nagu inglise

pruut. Siis oletasin, et küllap läbi Euroopa idast läände jooksev hästi ja halvasti rõivastumise piir on sama, mis õlle ja veini, maali ja skulptuuri, protestantismi ja katoliikluse piir. Et põhja jäävad ühed, lõunasse teised. Aga ma eksisin jälle. Riietusele vilistatakse katoliiklikus Austrias, Tšehhis, Ungaris, Poolas ja Baieris. Tõsi, luterlikku-protestantlikku hästirõivastuvat maad pole olemas, ehkki Šveits kipub sinnapoole püüdlema. Küll aga on piinlikult korralikud ürbid endale muretsenud õigeusklikud serblased ja bulgaarlased nagu ka moslemeist serblased ja bulgaarlased. Aga see ei puutu siia.

Ka Ameerika kinnitab, et hästi rõivastumine pole katoliikluse identiteet – Panamas ja Costa Ricas visatakse selga, mis iganes juhtub, Kolumbias ja Venetsueelas pingutab iga mats kõigest väest, et hilpu-dega hiilata.

Nii et see värk on segane, pole mul siin veel õnnestunud asju süsteemi ja lahtritesse paigutada.

Aga need vennikesed rapsivad – ja üksteise järel! – olematut tolmu oma nahkvestidelt. See liigutus on küll pärit loomariigist – vaadake, mul on uued suled!

Noori on siin üldse palju. Kestab iibeplahvatus, kõik andmed linnade elanike arvu kohta vananevad kohe. Eile oli Caracases neli miljonit, täna juba kuus miljonit inimest. Eile oli Maracaibos miljon, täna juba kaks miljonit. Valencia ja Maracai olid eile väikelinnad, täna aga uhkeldavad oma miljoniga. Sündimus on 3,6 protsenti, rohkem kui pooled inimesed on alla 18 aasta vanad, kes järgmise kümne-viieteistkümne aasta jooksul hakkavad kõvasti sünnitama. Nõnda et miljonilinnu tuleb aina juurde, aga kuidas tahaks, et La Puerta jääks edasi pisikeseks. Sünnitama hakkavad kindlasti nemadki, kes minuga juttu püüavad alustada, vahest sunnibki neid seda tegema sünnitamis-vajadus. Me ei saa üksteisest aru ning La Puertal esialgu kasvamisohu ei ole.

Senjoor Juurde oli minust ikka ettevõtlikum. Tema oskas *buenos dias* öelda juba aurikus. Paari kuu pärast valdas senjoor Juurde hispaania keelt juba vabalt, aga mina pole paari nädalaga oluliselt kaugemale jõudnudki. Kahju, väga kahju. Ma võin end lohutada sellega, et keeli, mida ma hispaania keelest paremini oskan, on üsna vähe.

Mustad noored räägivad mulle midagi. Neist lõunamaa plikadest ei saa kunagi aru, kas nad on kolmeteistkümne- või kahekümneaastased. Ikka tikuvad pähe halvad mõtted. Oletan, et võibolla pakuvad noormehed prostituuti.

Mulle on mitu korda välismaal prostituuti pakutud, nii Poolas, Moskvas kui Stockholmi ja Turu vahelises laevas. Viimati tehti seda Caracases. Olin Las Mercedese nimelises hiigelkaubamajas, mis on täis tänavaid ja poode, tänavad jooksevad muidugi ainult risti ja rööbiti. Teisiti Ladina-Ameerikas ei tohi, Madriidist ei lubata. Kaubamaja seeski kannavad peatänav ja keskväljak Simon Bolivari nime, sest tema mässas Madriidi vastu. Too Las Mercedese kaubamaja asub ise Bolivari avenüül, nõnda, et mina lonkisin seal kahekordselt Bolivari avenüül, Bolivari avenüül ruudus. Äkki kuulsin, et hõigatakse minu nime. Kiviparketil kajavad jooksusammud ja minu nimi plaksude vahel. Tohoh, kes see veel on? See võib olla ainult senjoor või senjoora Juurde lähikonnast, sest teisi tuttavaid mul selles maailma jaos ei ole, olgu see nii pikk ja lai kui tahes. Keerasin ümber ja nägin, et mulle ruttab lõõtsutades järele üks lühike ja paks naine. Ei, nii halvasti riides inimene ei saa olla Juurdede juurest, sest nemad panevad välimusele rõhku. Nagu kõik lõunamaalased, kui neil pisutki raha jätkub. Pealegi vaatasid inimesed meie peale pahasti, ma ütlesin, et isegi põlgusega. Aga kust too jooksja mu nime teab? Jäime palmi alla kõnelema, õigemini kätega vehkima ja suid muigutama. Tema kordas *hombre, hombre, massage, massage*. Massaaž on ainuke võõrkeelne sõna, mida ta teab, sest hispaania keeles peaks see asi kuidagi teisiti olema. Või ei ole? Korraga taipasin: ta ei hüüdnud *Olev, Olev!*, vaid *Ole, ole!*, ma lihtsalt kuulsin seljatagant valesti, pealegi plaksusid ja kajasid kaubamaja sisetänaval tema jooksusammud. Meelde tuli ka see, et erootiline massaaž on prostitutsiooni peitesõnaks maades, kus prostitutsioon ja selle reklaam on keelatud. Ja Venetsueela on täpselt selline maa – sotsialistlik ja katoliiklik. Astusin palmi alt edasi ja mõtlesin, et huvitav, kas ta pakkus iseennast või on ta mingi vahendaja-kupeldaja, kui kuulsin: *Impotent, impotent!* Ja see oli öeldud väga halvustavalt ja parastavalt. Imelik, et sõimu ja hinnangu tabamine ei nõuagi keele oskamist. Ma võisin eksida, kuid mulle tundus, et kaubamajalised vaatasid minu poole kohe parema pilguga. Ometi

pooldatakse siin *macho*-kultuuri. Järelikult on moraal elumehelikku-
sest tähtsam. Ah, mis ma jaman! Õige *macho* ei osta armastust. Need,
kes mind parema pilguga vaatasid, arvasid vahest, et naisi on mu ees
nagu loogu, miks peaksin ma neid kupeldajamoori kaudu muretsema.
Sõna *impotent!* pidin kuulma ka Poolas, Moskvas ning Stockholmi ja
Turu vahelises laevas. Ei tea, kas see on neil rahvusvaheliselt kokku
lepitud või on iga enesepakkuja ise selle peale tulnud?

Mälestused *impotentist* keelavad mul noorukitele La Puerta Boli-
vari tänaval kohe selga pööramast. Peale selle on tõesti huvitav. Annan
neile kamba peale ühe visiitkaardi – nagu peaks see tõestama minu
potentsi! – ja kordan neile rahvusvahelises keeles riikide nimesid –
Eesti, Soome, Rootsi, Vene, Läti. Siis linnade nimesid – Varssavi,
Stockholm, Peterburi, Tallinn. Isegi sõna *Euroopa* on neile päris
võõras ja ometi on sotsialistlikus Venetsueelas tasuta haridus! Tulen
parajasti Costa Ricast, ostsin sealt rahvusmütsi, mingi ebamäärase
valgest presendist ning ümmarguse ja lodeva kaabuäärega lätu või
lõtu, mille kiivriküljel ilutseb sinipunavalge lipp ja kiri *Costa Rica*. Ja
isegi see ei ütle neile tuhkagi!

Aga muidu on noored päris sümpaatsed. Ja ilusad, eriti neiud.
Valget pluusi pitsitavad rinnahoidjateta rinnad. Näe, nibusõõrgi on
paista, see on heledam ja roosam muidu kohvipruunist rinnast. Ega
ometi meelega? Ega nad seda ei värvi? Rinnad on teised asjad, need
pitsitavad pluusi muidugi meelega, aga füsioloogiliselt, mitte tahteli-
selt meelega, selle vastu aitaks ainult amputeerimine. Rindu pitsitab
sama hoovus, mis kunagi suurendab lapuertalaste arvu nendest lõbu-
satest plikadest. Aga rinnahoidja? Kas seda ei ole juhuslikult, vaesu-
sest, kombe puudumisest või peibutuseks? Ei oska vastata, kes see
ikka neid võõraid asju nii täpselt teab. Surun nende kätt ja kõnnin
edasi.

Võibolla ma eksin, aga minu arust oli neuu Xi silmanurgas pisar.
Pisar mustal põsel, pisar torujal huulel. Tuleb välja, et mulatitaridki
nutavad!

Kui sa sotsialistlikus Rootsis püüad võõra inimesega juttu teha, siis
peab tema sind opakaks. Sõitsin kunagi Stockholmist Malmösse
nende X-2000-ga. Superrongiga, nagu nad ütlevad. Küll ikka kappas!
Kõige kiiremini Euroopas, isegi Prantsusmaa rongidest kiiremini. Ja

üldse ei kõikunud, isegi ei värisenud. Olid jõulud. Ja aknast välja lõpututele lumistele väljadele vaadates ei saanud aru, kas rong seisab paigal või kihutab kaks ja pool sada kilomeetrit tunnis. Istusin seal juba kolmandat tundi ühe mehe kõrval. Koos nautisime tehnikat ja loodust, koos tellisime pakivett. "Ilus. Ma olen Eestist, aga see kõik on väga ilus," ütlesin mina lõpuks. Naaber oli kuidagi kohkunud, ta silmis olid hirm ja ehmatus. Ta poleks elu sees uskunud, et keegi hakkab kunagi temaga asja ees teist taga rääkima. Talle polnud piinlik mitu tundi järjest kõrvuti vaikida. Ja kui ma oleksin talle öelnud, et mu naine jooksis kodunt minema minu sõbra juurde või et mu isa on raskesti haige, võibolla juba surnud – teemad, millega Venemaa rongides harilikult võhivõõra inimesega juttu alustatakse –, oleks ta superrongi supervaguni superukse lahti kangutanud ja lumistele väljadele hüpanud.

Siin aga, palun väga – astu ükskõik kelle juurde, kui vähegi keelt oskad, jutusta oma elulugu, nii palju kui tahad, alati leidub kuulajaid ja kaasatundjaid. Kumb kultuur on inimlikum?

Siin ei tõuka ühiskond sind üksindusneuroosidesse, siin kehtib üleüldine mõnus seltskonnateraapia.

Maailma asjad on üldse imelikud. Paar nädalat tagasi läksin ma Costa Ricas klassikalise muusika kontserdile. Jäin sinna pisut hiljaks. Kui ma saali sisenesin, kuulsin keelpillikvartetti juba mängimas. Vis-kasin esimese pilgu tahapoole. Milline võimas interjäär! Viis korrust rõdusid oli tardunud suursugususse. Laest rippusid lühtrid nagu majesteetlikud stalaktiidid. Mul oli piinlik oma teksariiete pärast, publik näis kandvat musta kalevit ja punast sametit. Alles seejärel pöörasin ma oma pilgu lava poole. Issand jumal, need neiud olid seal oma viiulite, tšello ja kontrabassi taga alasti! Kaks valget ja kaks musta. Kuidas seda lubatakse, pealegi nii soliidises kohas?

Kohanäitaja juhatas mu vabale istmele. Tõdesin, et lisaks heale muusikale näen elus esimest korda alasti neegritari. Ja seda kõike tühipalja kuuekümnne *coloni* eest, samal ajal kui keelatud striiptiis maksvat paarsada. Aga miks siis pole paista rinnanibud ja häbeme-kolmnurgad? Ei, nad ei ole siiski päris alasti, nad kannavad inimna-havärvi bikiine. Aga kui hästi nad mängisid, muusika oli sama võimas kui tolle ooperiteatri interjäär! Nad pakkusid kultuuri koos erooti-

kaga. Nende eesmärk oli oma kaupa müüa, ja nad tulid tänu bikiinidele sellega toime. Aga see kaup jutustas surmast, võis ingliskeelselt kavalehelt lugeda. Juba teose pealkiri oli tore – "Surmakvartett". Nad pakkusid surma koos seksiga.

Siin on suhtumine surmaste hoopis tõsisem kui meil. Jääb mulje, et siin armastatakse surma. Vaevalt, et peale enesetapjate keegi nüüdis ise väga surra igatseb, aga surmateema on siin pidevalt silme ees. Isegi poevitriinides, mis peavad pilku kütkestama ja meeldima. Kogu nende elu on ettevalmistus surmaks, ja katoliku ajal on muutunud vaid surmakultuse vorm. Loitsud, ikoonid, tantsud ja muusika on saanud kristlikuks, mõtted on jäänud surma külge.

Kui palju rumalamad oleme meie – me ei tea ega tahagi teada, mis tuleb pärast surma, me hoiame end mugavusest pimeduses ja teadmatuses. Me kardame tõde.

Vaatan tagasi – kuklasilm on mulle öelnud, et valge pluusi ja rinnahoidjata neiu X lehvitas mulle. Ja see on tõsi, kinnitavad pärisilmad. Ja peale selle naeratab ta ilusasti, kuidagi kurvalt ja lahkelt. Kui tema oleks mu naine, siis tema küll juba minu juurest minu sõbra juurde ära ei jookseks. Ja kui hoolikalt põetaks ta mu isa!

Seal Costa Ricas leidsin ma Kariibi mere kaldalt linna, nimelt Lemoni, mis on täpselt ühe teise linna, nimelt Batumi teisik. Ainult et veel räpasem, ainult et veel lõunamaalikum, ainult et veel sadamalinlikum ja kuurortlikum kui too Gruusia linn Musta mere kaldal.

Igal linnal on maailmas teisik, näis, millele sarnaneb La Puerta.

Jõuan paika, kus Bolivari tänav suubub Bolivari väljakule. Hakkan silmadega otsima WCd, ehkki erilist vajadust just nagu poleks. Tegelekult loodan leida ühe veidi räpasema koha, et endale pisut rõõmu valmistada ja tõdeda: pole neilgi siin Venetsueelas kõik ideaalses korras, sotsialism on sotsialism, olgu Rootsi või Moskva variant.

Kiriku ees Bolivari kuhu ümber kauplevad indiaanlased oma träniga, mis on igal pool täpselt ühesugune – võrkkiiged, tuttsussid, kirevad seinavaibad, pontšod, teokarpidest keed, puumunad ning väga paljud nahast vidinad, mida saab endale mitmele poole külge riputada. Aga kõige rohkem on apelsini- ja banaanimüüjaid. Indiaanlased muidugi ise ei ole ühesugused, nad on eri suguharudest, nad on eri rahvustest ja räägivad eri keeli. Aga kaup, mida nad müüvad, on

sama mis Panamas, Amazonas ja Guajaanas. Asi on selles, et ostjad, see tähendab, et mina ja teised ringilonkijad, on ühesugused.

Indiaani naised – mõned neist on vuntsidega – joovad plekkpurgist tekiilat ja õlut, kisuvad suitsu ning kirjutavad paberilipakale selle kauba hinna, millele sa näpuga näitad.

Neist naistest ei saa jälle aru, kas nad on nelikümmend või kaheksakümmend aastat vanad. Igatahes nägudel on neil voldid ja kurrud, aga need on seal vist sünnist saadik. Tšukotkal olid täiesti närbunud tšuktšitarid kolmekümneviiesed või nooremadki. Aga siinsed guahiirod elavad paremini kui nende sugulased Venemaal. Ka ei põlata neid, nagu venelased põlgavad kõiki oma aborigeene. Ladina-Ameerikas ei ole kunagi olnud ksenofoobiat ega rassismi, kõik on lahked ja sõbralikud. Aga kunagi puhkeb siin revolutsioon, see on kindel mis kindel.

Näe, ilusa sinise võrkkige eest küsitakse 75 dollarit. Aga seda punub indiaani eit kaks kuud, see on kogu tema teenistus! Pontšo eest tahetakse vaid 18 000 bolivari, see on umbes 30 dollarit. Tõmban 18 000 maha ja kirjutan asemele 10 000. Lepime kokku 12 000 peale, naine pakib pontšo mulle suurde rummireklaamiga kilekotti. Külli on kindlasti õnnelik, kui ma kingi talle kord Eestis üle annan.

Lastele ostan palsapuust munad.

Senjooa Juurde on mulle jutustanud guahiirode loomismüüdi.

Kondor, muna noka vahel, lendas üle kaugete merede siia, laskis munal potsti! maha kukkuda ja munast astus välja esimene guahiiro.

Kondoreid näeb siin igal sammul, tarvitseb vaid pilku veidi kõrgemale tõsta, hea, et nüüd on mul munad kah.

Mis seal veel on? Kolmejalaline inimohvri vere segamise nõu, jalgadeks nõidade moodi jõletised. Senjooa Juurde käest küsin hiljem, mis on nende jumaluste nimed. Terrakota, 20 000 bolivari. Võtan sellegi, ehkki müüjanna hinda alla ei lase. Võibolla sellepärast, et tegemist on ikkagi kultusesemega? Kas pühadusega kauplemine tähendab oma usust loobumist? Sellest nad siis jõid teise inimese verd. Huvitav, kas ainult maitseid moepärast või rüüpasid päris suurte sõõmudega? Küllap see sõltus religioosest andumusest. Jahedama usutundega inimene kastis ainult huuli, fanaatik kallas endale kurku nii palju, kui mahtus – kuniks tohtis, kuniks misjonärid verejoomise

ära keelasid.

Mulle ei meeldi see, kui keegi oma seisukohta teisele peale surub. Misjonärlus on tihti vaid eneseõigustus oma võimutungi realiseerimiseks. Kodus rikub misjonärihingega pedagoog lapsi, džunglis indiaanlasi, ja tema on oma südamerahu saanud. Aga mulle ei meeldi ka tapmine.

Aga ometi – kui haruldaselt kaval konstruktsioon! Tarvitses vaid välja mõelda, et tapetu saab õnnelikuks, et tapja (preester) saab õnnelikuks ning tapmises nii või teisiti osalejad (verejoojad) saavad õnnelikuks ning kohe läks lahti massiliseks tapmiseks. Miks? Kas sünnitas pöörase mõtte tapmise kasust tapahimu? Või surmaihalus? Või lihtne materialistlik vajadus iivet reguleerida? Ja pühasse surma mindi vabatahtlikult, vähemalt on preestertimukad end õigustanud, et ohvrid valisid oma tee ise. Kes siis ei sooviks olla õnnelik?

Inimesele on võimalik peale suruda iga ideoloogiat. Ja ükskõik missuguse ideoloogia omaksvõtmine kingib inimesele jõudu, rahu ja enesekindlust.

Õlgedest krutsifiks!

Mul on üks väike hobi. Huvitun nimelt sellest, milline on inimeste ettekujutus kristlusest enne selle täielikku omaksvõtmist. Mu kollektiooni ehteks on hiina taldrik, mille põhja on joonistatud ristilöödud Kristus. Ostin selle kunagi ammu Habarovski täikalt tühise summa eest, kardan tänaseni, et vahest on see kuskilt muuseumist varastatud. Alul tegi mulle too kohmakas Kristus nalja, pidasin pilti enam-vähem ateistlikuks karikatuuriks. Kahekümnendail aastail tehti Venemaal niisugust propagandat. Siis aga märkasin, et Kristus on pilusilmne ja inimesed risti all on hiinapäraseis rõivais. Ja kogu sündmus toimub mere kaldal. Siis taipasin – ristilöömise on pintsliga maalinud inimese, kes on asjaga ainult kuulu järgi kursis. Tema poolt on hardumus ja austus, kuid puuduvad teadmised. Aga kellel meist oleksid tolle sündmuse kohta täpsed teadmised? Me kõik oleme ristilöömisega kursis vaid kuulu järgi. Meie usaldame üksnes teistsugust informatsiooni kui tema. Hiljem Eestis ütles sõber ja spetsialist, et taldrik on ehtsast hiina portselanist, tehtud 17. sajandil Euroopasse ekspordiks. Nõnda pidi too Kristus muutma kauba ostetavaks. Ja pole sugugi võimatu, et taldrik toodi mööda Siiditeed Euroopasse, kust see Hiina

piiri äärde Habarovskisse mingil moel tagasi sattus.

Ka õlgedest Kristusel on arhailised vormid. Ta oleks nagu Quetzalcoatli nägu. Aga ma ei tea, mis nägu oli Quetzalcoatli! Ta on minu ettekujutuses sarnane tolle valgenahalise jumalaga, keda asteegid ootasid ning kelleks nad Cortest pidasid. Nõnda oli tegemist eksitusega – hävitajat peeti õnnetoojaks. Ei, õlg-Kristus on oma müüja nägu, nagu tahaks too kõik patud enda peale võta. Ja hinnaks kirjutatakse mulle peole ainult 5000 bolivari. Nii vähe! Kas pole kristlus veel lõplikult omaks võetud või on tähtis ainult materjal? Peaksid ju õled terrakotast odavamad olema. Kujutan ette misjonäri, kes käsiks Kristust ohvriks kallis müüa, ehkki Kristuski oli ohver, vabatahtlik ohver. Temagi surm pidi õnne tooma.

Näib, et aimamisi on tõde tabatavam kui silutud valmiskujul. Aimamine on tee tõe juurde ning see on igal juhul ehtne. Lõpp-punktis võib sind oodata nii tõde kui vale ning ühte neist pead sa uskuma. Kõhklemise varjamiseks on tööd ja otsused kenasti viimistletud. Plastikast väljendub aimamine konarlikes arhailistes vormides.

Nüüd istun Bolivari kuju alla purskkaevu äärel ning hakkan vaatlema rändkunstnikke, kes on oma pisimaalid müügiks istepinkidele laotanud. Nende teemad ja teostus on internatsionaalsed – mäed ja jõed, portreed ja kirikud. Pildid on kaunid ja magusad, üks lisatriip võiks tööd ära rikkuda. Samamoodi pilte võib osta Toompealt ja Pariisist. Kuulan muusikuid, kes laulavad vene romansside sarnast kurba ja sentimentaalset laulu. Või on see hoopis mingi tango või samba segu?

Lasen apelsinimüüjal apelsini mahlaks pigistada. Teisiti siin mahla ei joodagi, keegi ei taha vabrikumahlast endale keemiat sisse ahmida. Vähemalt kilone kobar banaane maksab umbes 20 USA senti, seega kaks ja pool Eesti krooni. Kas selle raha eest tasub istandust hooldada, banaani puu otsast alla võtta ja turule tassida? Apelsinimahl on peaaegu täiesti tasuta.

Pronks-Bolivar on hobusel, vibutab mõõka, hobune on tagajalgadele püsti tõusnud. Küllap on ees vaenlane, keda pole vajalikuks peetud jäädvustada. Kahju, oleks võinud vaenlase hästi suure, jõulise ja koleda teha, oleks Bolivar veelgi kangelaslikum tundunud.

Nädal-paar tagasi küsisin senjoora Juurdelt, kas ta teab mõnd

anekdooti Bolivari kohta. Erinevalt senjoor Juurdest on senjooa Juurde sündinud ja kasvanud Venetsueelas, õppinud Šveitsis, Prantsusmaal ja USAs. Ta on tark naine, aga alul ei saanud ta minust aru. Täpsustasin, et siin on Bolivari kujusid tunduvalt rohkem kui N. Liidus omal ajal oli Lenini kujusid, ja oh kui palju oli Lenini kohta anekdoote, mis kõik olid magusad seetõttu, et olid keelatud. Senjooa Juurde vaikus. Peab ju olema, pole ju võimalik, et viie Bolivari-riigi 100-miljoniline elanikkond kõik üksmeelselt Bolivari jumaldaks. Siin on palju Ida-Euroopast tulnud hilisimmigrante, neile peaks igasugune kultus lausa vastik olema, põhjendasin ma oma küsimust. Senjooa Juurde on vaadetelt katoliiklanna ja antikommunist, teda vihastas eriti Lenini ja Bolivari võrdlemine. Aga loomulikult on tal aristokraatlikult head kombed ning ta vastas rahulikult, et kõik armastavad Bolivari, olgu nad pärit, kust tahes. Asi on selles, et Bolivar ei surnud võimul. Nõnda liitub vabastajaoreoolile veel märtrioreool ja viimast on väga raske mustata. Bolivarist järgmine võimur püüdis Bolivari laimata mis jaksas, aga nüüd on see valeks tunnistatud ning need püüdlused on Bolivarile lisanud ülekohtuse kannataja aupaistet. Uued mustajad vaid kordaksid vanade juttu ning sel poleks mingit efekti, sest see on juba olnud. Aga kas ta pole siis kordagi täheldanud kas või natukenegi iroonilist suhtumist? Kui ta oli noor plika, siis nägi ta kord Buenos Aireses ühel näitusel Bolivari naivistlikku portreed – naivismi puhul aga ei saa kunagi aru, kas tehakse nalja või võetakse asja tõsiselt. Aga see juhtus Argentiinas, mis ei ole Bolivari-riik, ning seal võib mõni esitada tõesti nii naiivseid küsimusi nagu sina, Olev.

Aga Neitsi Maarja, Jumalaema!? Pooltes hispaaniakeelsetes vandesõnades himustatakse vägistada Madonnat, ja veel väga jõhkralt, on mulle salamisi rääkinud senjoor Juurde.

Mis see siis on? Kas ateism või? Vanduja arvab, et Neitsi Maarja on väljamõeldis, mida Bolivari kohta kohe kuidagi arvata ei saa.

Bolivarist tuleb järelikult lugu pidada, kultuurist pärit Neitsi Maarjaga võib talitada kultuurivabalt, nõnda nagu süda igatseb?

Ja senjooa Juurde on pärit niisugusest keskkonnast, et pole vahest kuulnud ainukestki roppust.

Aga nii või teisiti – katoliiklased oskavad austada! Ateistid ainult irvitavad ja luterlased kadetsevad. Ja oh kui mõnus on elada müüdist,

kristallpuhtast ja ilusast müüdist! Kingiks keegi ainult tõsist usku ükskõik missugusse müüti, peaasi, et usk oleks olemas. Aga meil, eestlastel, ei ole müüte, usust rääkimata. Meil on vaja üksteisel kõrisid närida. Kui mõnest noorelt surnust hakkabki tekkima pisike müüt, siis saavad elavad surnu peale kadedaks, kohe läheb lahti paljastamiseks ja materdamiseks, mida nimetatakse tõe jaluleseadmiseks. Siin, Ladina-Ameerikas, ei huvita sihuke tõe mitte kedagi, siin elatakse müütidest ja kõigil on hea olla. Ja milleks tõe, kui temast sünnib ainult pahandusi? Miski ei tohiks segada inimlikku elu.

Iga müüdihakatist tuleb aina hoolega üles puhuda ja üles puhuda, vaat siis on rahval hea elada. Siis pole kõrget elatustaset vajagi, õnne ja head enesetunnet on niigi laialt.

Aga nalja saab kah. Olen vist unustanud ütlemast, et on jaanuar, jõulud möödusid mõni nädal tagasi, kõik kohad on täis jõulukaunistusi. Üle Suur-Ameerika maantee on mitmes kohas tõmmatud neoonpannoona, arvake ära, mis asi? Ma ütlen teile ette: siin ei saja kunagi lund, temperatuur ei lange madalamale 25 kraadist, keegi ei kanna ei kasukat ega habet, keegi pole kunagi näinud saani, keegi pole kunagi näinud põhjapõtru.

Noh, mis?

Õige – meile väga tuttav päkapikkude ja kingikotiga jõuluvana, meile väga tuttavate aksessuaaride ja atribuutikaga, mis igaveses suves mõjuvad toredalt ja rõõmsalt.

Vaid Jeesuse sünnilinnas Betlemmas, kus samuti valitseb igavene suvi ja kus ma samuti juhtusin olema Jeesuse sünnipidustuste paiku, mõjus Piiblile tundmatu tegelane jõuluvana veelgi naljakamana, hingele omana, aga pilgule võõrana kogu oma Piiblile tundmatus talvisuses – kasukas, saan, lumehelbed, põhjapõdrad.

Pisut totter, aga liigutav.

Rahvas januneb müütide järele nii kõvasti, et on valmis neid importima. Mida valem ja omapärasem on müüt, seda paremini see levib. Kontekst pole oluline. On ju meile Põhjalasse sisse toodud lõunamaised piiblilood, miks ei võiks lõunasse jõuda meie ettekujutus jõuluvanast. Vahest aitab igatsus teise kliima järele võõrastel müütidel juurduda. Lõunamaalane unistab higi pühkides ja päikesepaistes silmi kissitades külmast ja pimedusest, põhjamaalane hambaid plagistades

ja polaaröö videvikus ahjul konutades kuumusest ja valgusest.

WC ongi puhas ja korras, pissuaar vooderdatud valgete kahhelkividega, kraani kõrvalt saab käte peale tilgutada vedelat lõhnaseepi. Eestlane seda ei usuks, tema on loomulikult tuntud rassist ja ksenofoob, nagu maailmast kaua eemal hoitud rahvad ikka. Eestlane on enda jaoks riigid järjestanud prestiižikuse edetabelisse ning kreoolide, mestiitside, indiaanlaste, mustade ja mulattidega asustatud Venetsueela on kuskil nii taga, et tema jaoks kohanumbrit ei jätkugi. Võibolla ainult Põhja-Korea ja Mosambiik on tagapool.

Kabiinis on hispaania- ja ingliskeelne hoiatus, mis keelab onaneerimise. Sotsialism on ja jääb bürokraatlikuks, siin pole midagi parata. Selle alla on keegi graffititegelane joonistanud kirstu. Eestis kritseldatakse peldikuseintele suguelundeid, siin sarkasid. Ja sel sarga kaanel on Jeesus ristil, sama konarlik ja arhailine nagu õlgedest krutsifiks mu kilekotis.

Kas nad tahavad tõesti surra? Võibolla tekitab kollektiivne surmagisus iibeplahvatus? Ja seksihimu, olgu pornograafiast üles piitsutatud või piitsutamata, suretab tungid, suretab välja rahvusegi, kutsub esile demograafilise kollapsi nagu meil?

Oo, naaberseinale on kraabitud paks ja ristiga raamat, ju siis Piibel. Kas tõesti igatseb mõni mees Piibliga vahekorras olla?

WC ukse juures on taburett, sellel õllepurk, täis rullis paberrahasid. Venetsueelas ei saa keegi kunagi hakkama jootrahata. Häda on eriti siis, kui inimene ei saa seda anda, siis tõstab ta kisa, et miks tal ei lasta avaldada oma austust ja tänu! Võibolla tahab ta demonstree-rida hoopis oma üleolekut? Jootrahasüsteem hierarhiseerib ju inimesed andjaks ja võtjaks, andjad veel omakorda selle järgi, kui palju keegi annab. Aga siin on see värk anonüümne, keegi ei kontrolli, kui palju sa sinna purki pistad või pistmata jäta! Anonüümne süsteem on kindlasti mugavam – kergitab helde andja enesetunnet kõrgele, ei pane piinlikku olukorda ei vaest ega kitsit meest.

Märkan, kuidas indiaani mees võtab plekkpurgist vargsi raha, ja tema küll selle koha kasija ei ole. Mind nähes jookseb ta tagasi turule, kaob omainimeste sekka. Ei, ma ei hakka arvama, et kõik indiaanlased on vargad, kuigi see isand peitis end vastutuse eest kollektiivi. Hiljem kohtuvad meie pilgud jälle. Tal on piinlik mulle otsa vaadata, ta teab,

et ma võiksin olla tema pahateo tunnistaja. Aga ta ei tea, et ma ei saaks seda olla, sest ma olen võhivõõras ja ei oska hispaania keelt. Aga ma tajun, et mu tuju tõuseb. Miks? Püüan jõuda põhjuse jälile. Mu omakasupüüdlis enesehinnang kvalifitseerib tunnistuse andmata jätmise heateoks, ja järelikult on too jootrahanäppaja mulle vähemalt tänu võlgu. Ja nüüd on Andides ka üks täiskasvanud inimene, kes on mulle tähelepanu pööranud. Tunnen indiaani mehe vastu nagu veidike vendlustki, meid seob ühine saladus. Panen oma naeratusse soovi tema kõrval pingil istuda. Ta pöörab usaldusliku lapsepilgu ära otsekui koolipoiss, kes on tabatud tunni ajal vargsi mugimas. Igatsen temaga suhtlemise järele, ja võiksin talle selle eest mõnegi dollari anda. Aga võibolla on see, et ma temaga kontakti tahan võtta, minupoolne rassism? Kas ma valgele mehele oleksin naeratanud pärast seda, kui ma ta varguselt oleksin tabanud? Ei oleks. Valget meest oleksin ma põlanud. Aga miks ma siis indiaanlast infantiilseks pean?

Uus oletus kummutab kõik eelmised. Vahest oli jootrahatopsik tema äriidee ning mees käis lihtsalt kiirelt endale teenitud raha võtmas, et mina temast ette ei jõuaks?

Kirikus on palju lõikelilli. Amarüllised, roosid, lupiinid, mõned tundmatud õied. Kirikuteenrid, noored, helgelt naeratavad pika ninaga poisid valges talaaris, kiirustavad kuhugi sammaste ja külgakabelite vahel. Paatri abiline süütab küünlaid. On palju valgust ja palju puhtust. Vähemalt saja-aastane daam, vallatul suvekübaral punane roos, sosistab mulle inglise keeles, et varsti algab laulatus. Kas see tähendab, et ma pean lahkuma? Või teatas ta niisama, et oleksin lihtsalt kursis, mis siin toimuma hakkab.

Luteri kirik lõhnab alati kuidagi kopituse järele, selle kaunistused on kõik nagu surnud või ägavad tolmukihi all. Siin aga mühab elu oma lõhnades ja värvides. Ka kirikulised on nooremad, tulevikurahvas, kes kunagi veel noorematele ruumi teeb. Issand Jumal, päris elusad lambad! Jõulusõimi Jeesus-lapsega on igas katoliku kirikus, aga tavaliselt on lambadki nukud nagu Jeesus ja Neitsi Maarja. Siin on aga nukkudele seltsiks elusad lambad, neid võib silitada, neile võib peost toitu anda. Nõnda oled sa lambakarva ja lambamokkade puudutuse kaudu nagu ise osaline, võid veenduda müüdi tõepäras.

Ainult et miks siis Jeesus ei siple ega karju, miks siis Neitsi Maarja ei hellita Poega?

Jälgin, kuidas neiu preestrile pihib. Mõlemad on oma kabiinis, neiu põlvili, paater istudes. Neiu on enam-vähem valge, paater on aga päris süsimust, paksude rõngashuultega. Talaar sobib ta kõhuka kerega, ise paksuna tunnen tema vastu veidi solidaarsust. Ei, ma olen siiski rassist. Valge pihtija tekitab minus rohkem huvi kui too musta-võitu noortekamba liige.

Ah, jääks tema juurde siia elama! Laulataks end temaga selles kirikus ning kaoks Euroopa ja Eesti jaoks igaveseks ajaks nagu tina tuhka, alustaks kõike otsast peale! Võibolla alles kahekümne aasta pärast saadaks Kuku-klubisse anonüümse postkaardi: "Tervitusi eesti rahvale Paraguaist!"

Ai, kui kähku olen ma valmis reetma oma kodu ja perekonda!

Võibolla on see piiga väga rikutud, võibolla on temaga maganud kõik linnakese mehed, ka need, kes peldikuseintele kirste ja Piibleid kraabivad? Kuidagi peavad nad ju oma tungid välja elama!

Neiu ja paatri vahel on pruun kuuldeaukudega puitsein. Neiu kirtsutab nina, paater vibutab noomivalt nimetissõrme. Neiu ei näe seda, mina näen. Mida on tal küll öelda ja kahetseda? Mida tahab ta kustutada oma noorest elust? Kas ta tahab andeks saada, et tormata uuesti tegema? Kas üldse millegi kustutamine on võimalik? Kui inimene on süütuse kaotanud, kuidas siis puutumatusesse tagasi pöörduda? Ja kui inimene on tapnud, mis siis? Enne tapetu elluäratamist ei saa ju puhtusest juttugi olla.

Patt ei ole kustutatav, patt võib olla andestatav. Aga pihtimine on üks paremaid teraapia vorm. Luterlased sellepärast neuroositsevad ja stressitsevadki, et nemad ei saa end vabaks rääkida. Luterlane ei andesta ei endale ega teistele, luterlus soosib tigatedat tegelast, kes kellegi vastu elu aeg viha kannab ja halbu asju unustada ei suuda. Martin Luthergi ammutas oma jõu vaenlase olemasolust. Teda võis vihata ja sellest vihast võis energiat ammutada. Luterlane ei oska ega tahagi tülist välja tulla, sest siis kustuks tema jõud, ta ei soovigi leppida ning see on kõigi tema neurooside põhjuseks. Luterlane ajab taga oma tõde, mõistmata, et see on tema pahast meelest sündinud kius.

Tahan olla paatri asemel, et saada teada ilmselt armusaladusi.

Seejärel tunnen end uudishimuliku agulimutina, kelle sarnaseid ma olen alati põlanud. Mis asja peaks minul, suure kõhuga halli peaga vennikesel, olema noorte neidude tunnetega? Ja võibolla palub ta andeks hoopis sellist pattu, et vaatas vihaselt otsa oma õele, kes tema pulgakommi ära söi?

Linn on kanjonis pikk nagu soolikas, Suur-Ameerika maanteed pidi on lõpuni liiga palju maad vantsida. Pööran risttänavale, *calle*'le, see läheb ülesmäge ning varsti on mu ees püstjas roheline sein.

Määrin end sisse putukatõrjevedelikuga. Õnn, et senjoor Juurde selle mu kotti suskas.

Kord Taimõril oli asi päris hull, seal tahtsid moskiitod mind kontideni paljaks õgida. Olin seal kinnastes ja nõõpideta kostüümis, mille varrukad ja sääred olid lõppotstes paeltega tihedalt vastu keha seotud. Nägu oli kaetud kilemaskiga. Need kuramuse putukad võisid su kehani tungida läbi igasuguse augu, eriti läbi nõõpaugu, isegi siis, kui nõõp oli ees. Kõige enam meeldis neile sisse ronida varruka- ja sääreotstest, siis kui sa paela pisut lõdvemalt olid kinni sidunud. Aga nagu nahk juhuslikult hetkeks kuskilt paljaks jäi, nii see kohe mustas. Tihe parv putukaid oli maandunud sinna sinu verd ja liha maitsma. Ent kord päevas pidid sa ometi tagumiku paljaks võtma, loomulikke vajadusi õiendama. See oli pikk protseduur, see algas kannikate sissemäärimisest, mis kestis oma pool tundi ja valmistas paindumatule inimesele koledat vaeva. Ma nimetasin seda homoonaneeringuks ning see pakkus mu ekspeditsioonikaaslastele palju nalja. Siis pidid sa leidma ses üüratus lageduses varjulise paiga. Aga kust sa seda otsid, kui ükski taim ei kasva põlvest kõrgemaks? Olgu, viimaks leiad sa madala künka, siis aga puhkeb tuul, mis tahab sind, kükakil punnita-jat, ümber lükata. Ja kust olekski sul kinni hoida, kui ükski taim ei kasva lõngast jämedamaks? Tuul vaibub ja kohe on moskiitod sinu upakil ja palja tagumiku ümber ettevõtlikult pinisemas.

Olen end sisse määrinud, poen džungliauku otsekui koopasuusse. Siingi pinisevad moskiitod, ehkki lageduse asemel valitseb hämarus, taimestik on nii tihe, et näha pole vaksa kauguselegi. Olen troopika-metsas, mis varsti kulub jaapanlaste söömis-pulkadeks. Alles paar-kümmend aastat tagasi olid siin kohviistandused, kus senjoor Juurde laskis kottidesse topitud saagi autokasti laadida. Praegu oleks siin

matšheetet vaja, et endale teed raiuda.

Kord hävitab ürgloodus kultuuri, kord kultuur ürgloodust. Ja kes võib Jumala nimel vanduda, et kultuur ei ole osa ürgloodusest? Või ürgloodus osa Jumala viljeldud kultuurist?

Ninna lööb bambuse ja palmide niiske lõhn.

Minu suur kere ei kõlba džungli jaoks, siin läheks vaja kiitsakaid mehi.

Õige venetsueelalane kannab puusal matšheetet, nüüd tõmbaks ta selle tupest välja ning raiuks endale teed.

Mõõgaga raiume rada hakkab iseenesest ümismema lauluviit.

Suund on märgatav ainult maapinnal, sinna on tallatud ja sõtkutud rada. Keha ja pea tuleb läbi okste, lehtede ja liaanide suruda, jalgu edasi tõsta on tsipa lihtsam.

See on paljukorruseline elu, džungel on looduse pilvelõhkuja. Ja looduse pilvelõhkujas on iga korrus isemoodi – nagu viimasel ajal ka pärispilvelõhkujais. Kultuur jäljendab loodust. Varem jah, olid pilvelõhkuja korruused ühtemoodi nagu kaks tilka vett.

Kurat, igal oksal võib tukkuda mõni madu, mõni paras anakonda, kes end ümber sinu mõnusalt kerra tõmbab ning siis su ära kägistab. Kuidas tahaks selgeks saada kõigi nende taimede nimed! Aga kuidas sa saad? Ainult kohal viibides – kuluks aasta hoolega õppimist, rohkem polegi vaja. Minul aga läheb kolme nädala pärast lennuk Euroopasse. Kas tõesti sunnib teadmishimu mind kosima toda pihti-japiigat?

Kuulen jalgade trampimist, keegi kuskil jookseb. Ja neid jooksjaid peab olema palju, sest müdin on katkematu. Jaaguarikari? Ja kiskjad peavad olema väga lähedal, sest siin kaugele ei kosta. Senjoor Juurde on mind hoiatanud – linna lähedal džunglis on kõige ohtlikumad koduloomad. Õnn siis, et jaaguarid ja mitte mõned teised. Aga kes teised? Ei tea. Püüan hoomamatult rajalt kõrvale tõmbuda. Lihtsam oleks end elusalt kivimüüri pressida. Vops! vupsab minust sentimeetri kauguselt mööda mullikas, tema järel veel mõnisteist looma. On neil aga kiire. Tunnen loomade higise ja sõnnikuse naha lõhna. Kurat, viimane oleks mind peaaegu riivanud. Aga kas ta oligi viimane? Jooksusammude tuhm müdin kuulub edasi. Kas see kuulub kaugenejale või lähenejale? Kuidagi ei tee kõrvade abil selgeks, kummalt

poolt see tuleb.

Senjoor Juurde jutustas kord, et need elukad on vabapidamisel – nende seljale oligi põletatud suurte tähtedega nimi, ja see ei kuulu loomale, vaid tema peremehele. Huvitav, kas loomal oli ka väga valus, kui seda tehti? Ja miks neid elukaid karjatadagi, miks nendega vaeva näha? Söögist ja joogist neil puudust ei tule, las müttavad ringi, las tunnevad elust rõõmu. Enne jõule saavad nad aastaseks – need, kes jaaguaride, krokodillide ja anakondade saagiks ei lange –, ja siis läheb jahiks. Mehed toovad kapi tagant välja oma Bolivari-aegadest pärit eestlaetavad täakidega püssid ja suunduvad lauldes metsa. See pole jaht, see on pidu! Padrikus oodatakse, mil loomad jooma tulevad. Veeaugul tababki neid kuulirahe. Igaüks püüab lasta muidugi omanimelist mullikat, aga keegi ei keela naabrimehelgi teenet osutamast. Seejärel lohistatakse saak koju, kus see kohemaid jõululauale läheb.

Nõnda, nüüd pole enam jalgade trampimist kuulda, kostab vaid lindude säutsumist ja tirtsude saagimist, aga seegi on kõrvulukustav. Nüüd võib alustada enese väljapressimist. Pean pöörama tagumiku ette, et mitte nägu kriipida. Juba enese ringikeeramine on suur töö. Lõpuks saan sellega hakkama. Oh-oo, mida ma näen! Milline imepä-rane üllatus!

Kui olen end 180 kraadi ümber pööranud, siis märkan, et mu silme ees ei olegi rohelist ja vesist hämarust, läbitungimatut oksamüüri, millega olen jõudnud juba harjuda. On hoopis helge ja sügav org, mille kohal kiirgab päike ja kõrgub pilvitu, helesinine taevas. Ja mida ma näen oru põhjas, oma jalge ees? Seal on legendik, roheline aas, mille keskel särab lumivalge kahe torniga kirik. Osalt nagu Kaarli kirik Tõnismäel, osalt nagu Jumalaema kirik Pariisis. Mõlema torni tipus säravad õhtupäikeses kuldsed ristid. Ma pigistan silmad kinni, sest ma kardan, et ootamatult lahvatanud panoraam on miraaž, pärit kuskilt muinasjuturaamatust või unenäost. Avan silmad – paradiislik pilt pole kadunud, see on alles, vahest on legendikurohi veelgi rohelisem ning unelmakirik veelgi valgem.

Tahan alla orgu laskuda, aga ei raatsi.

Mõnikord ei tihka väga ilusat asja kohe pihku võtta – nagu kardaks seda iseendaga määrida. Ütlen endale, et see kirik on samavõrd valge kui too pisara poetanud plika on must. Otsustan, et lähen kiriku

juurde homme, siis teen endale tõelise rõõmumatka. Süda heliseb, lõpuks olen leidnud selle, mis mind tõeliselt liigutab.

Surun end, selg ees, küünarnukid koomal, vaid aimatavale rajale, kus minut tagasi müttasid pullvasikad, kellest mõned – ehk kõige uhkema tulevikuga loomad – müüakse vahest härjavõitlusstaadionile, mida siin on igas linnas.

Pressin end seejärel *calle*'le. Vaat, mida varjab džunglimüür! Loodus on kultuurile teatrieesriideks. Nüüd on selge, milleks loodust vaja läheb.

Jõuan kesktänavale, Bolivari avenüüle. Olen rahul. Mida ma tulin Ameerikasse otsima? Elamusi, ainult elamusi. Ja need olen ma leidnud. Vähe sellest, et leidnud. Ma olen säilitanud elamuse tekkimise, sellega, et ma kohe nagu saagihimuline röövel alla orgu ei jooksnud, olen ma pikendanud elamuse minu sisse tulekut.

Imelik küll. Enamik tänavaid on nummerdatud, aga majad on nimedega, need on kenasti fassaaditahvilil. Meil on vastupidi. Ka Inglismaal on majadel nimed, aga seal on ka tänavatel nimed.

Nummerdatud tänavaid olen ma näinud Vassili saarel Leningradis, Jurmalas ja meil, pätistunud Koplis, kus elab mu sõber, luuletaja, kes meeldib naistele. Igal pool nimetatakse neid tänavaid liinideks, ainult New Yorgis ja mujal Ameerikas teisiti.

Loen majade nimesid Los Jaguaros, Imphegenia, San Isidoro. Päris uhked. Kui teaks vaid, mida need tähendavad! Ei, teada ei tohi. Siis haihtuks suur osa särast, mille on loonud müstika. Kui ma olin väike, tahtsin väga endale sellist kihvti nime nagu Smith. Tahtsin olla mr. Smith, tahtsin elada nii, nagu elab mr. Smith. Ja kui ma teada sain, et *smith* tähendab *seppa*, olin sügavalt pettunud. Mul oli olnud vale ideaal! Pidin ma siis hakkama õppima seda lolli inglise keelt!

Kirikuuksest sammub lillevaibast teed mööda välja pruutpaar. Neiu pikka loori kannab kuus frakkides jõnglast, peiuks pole mina, vaid üks kohalik suurus, must frakk seljas, valged kindad käes, kuldsõrmus ümber kindasõrme. Kas selle torkas sõrme seesama pisut kõhukas, paksude huultega must pihhiisa? Miks aga neiu pruutkleit on nõnda kottis ja avar?

Balkaarias näitas värsket ämm pulma kolmanda päeva hommikul palktare aknast tervele vaatama kogunenud külale veriseid voodilinu,

ise tõsine ja tähtis, täitmas seda sajanditevanust kommet, tõestamas, et kalõmmi pole ilma asjata makstud.

Siin vaevalt et pulmad nõnda kaua kestavad.

Nii see iive tõuseb. Huvitav, kas La Puerta ka kunagi miljonilinnaks saab? Kõik miljonilinnad on kunagi olnud La Puertast pisemadki.

Turult on indiaanlased kadunud, läinud on ka too mees, kes väljakäigust raha võttis.

Oh-oo! See on juba päris suur nali – vabapidamisel noorte pullide kari, kes ennist oleks mu džunglirajal peaaegu pikali jooksnud, õgib nüüd tühjaks jäänud väljakul Bolivari ausamba jalamile istutatud lilli! Keeled käivad kiirelt ja ahnelt suust välja, kui nad endale amarülliseid sisse ajavad. Mõni juba mäletseb, ise löötsakil pikali pühapaigas, endal kõht kuninglikest lilledest täis. Kas tõesti tuleb siis savannis toidust puudus?

Ja mida arvata nende loomade lojaalsusest? Ja mida arvata nende peremeeste lojaalsusest? Ega see ole suure mehe üle irvitamine? Teine vabastas ikke alt viis riiki, aga sinu pudulojus pistab kinni talle austusest toodud lilled! Loomad ei ole katoliiklased, loomad ei tunne aukartust. Näe, ühel loomaomanikul on päris eestikeelne nimi *Andres*, nagu ma ahnitseva eluka tagumikult loen. Kas siis hispaania keeleski kutsutakse apostel Andreast meie moodi? Teeks õige sinjooa Juurdele teene ja ajaks pullikarja laiali? Aga ei julge, džunglis ma nende eest hädavaevu pääsesin, siin võivad nad sarvedega virutada. Kindlasti siirduvad nad edasi pruutpaari lillevaipa õgima, ehk laulatuskellad nad siia kutsusidki. Iga asjaga harjub ilusti ära, eriti toidukordadega. Pavlovi koer hakkas kah sülge nõristama inimese antud signaali peale. Ja loomadel on paremad kõrvad kui inimesel. Mina ei kuulnud džunglis midagi peale ritsikate siristamise.

Astun edasi, et enne pimedat ööbimispaika jõuda.

Äkki kuulen:

“Senjoor, senjoor!”

Aah, nemad! Olen nende olemasolu juba unustanud. Mul on isegi veidi hea meel, et teisel pool pool tänavat pargitrepil konutav noortekamp tervitab mind jälle. Kohe kiirustavad nad üle sõidutee. Surume poistega uuesti kätt, neile see meeldib. Kas ma olen nende jaoks vanem põlvpükstes härrasmees või välismaalane kuskilt meeletult

kaugelt maalt, peaaegu Kuu pealt? Tammume vaikides. Võibolla nad ikka müütavad plikasad? Võibolla on nad taskuvargad? Neiu X-l on tumeda rinnakumeruse algusnõos pisike küps vistrik, kollane lümfivedelik kummunud punni all. Oh, kuidas tahaks seda pigistada! Issand Jumal, mulatitaride kehale tõmbub kananahk, nad on tõepoolest inimesed nagu meiegi! Aga võibolla on samuti mõnel loomal, kui puhub vilu mäestikutuul?

Võõraste kohta tulevad pähe alati vaenulikud mõtted isegi siis, kui sa püüad neid tõrjuda, kui sa oled endale ette selgeks teinud, et nad võivad olla täitsa head inimesed. Seda teeb meie valesti seatud enesekaitseinstinkt. Asi oli lihtsalt selles, et ühe koopa poisid said lihtsalt alati teise koopa poistelt peksa. Seejärel said ühe küla poisid teise küla poistelt peksa, seejärel ühe riigi poisid teise riigi poistelt. Nüüd on aeg kättemaksu- ja kartuseahel lõpetada, nüüd tuleb keelata endal sissejuurdunud komme teisest halvasti mõelda.

Inimese ainus vaenlane on tema ise, inimene peab enese sees desarmeerima hävitusjõud.

Võibolla tahavad nad nätsu, nagu meil pikki aastakümneid soveti ajal soomlastelt nätsu nuruti? Võibolla suitsu? Aga ma ei suitseta ja närimiskummi pole mul ammugi. Raha? See bolivar on nii väikese väärtusega, et mõne kupüüri saan minagi, elukvaliteedilt maailma 71. riigi kodanik, anda 43. riigi noortekamba liidriks.

“No, no, senjoor!” hakkas pikem nooruk ägedalt protestima, kui ma neile 500-bolivarilist pakkusin. Lühem oleks vist vastu võtnud, hetkeks väljahtas ta silmades mingi kahetsushelk. Aga võibolla oli tal kahju, et tema ei saanud otsustavalt loobuda, oma väarikust demonstreerida?

Autunne on neil lapsest saati veres, mul ei lasta üleolekut nautida.

Hispaanias oli ikka oma aadel, Venetsueelaski peavad end paljud inimesed aristokraatideks ning paljud mittearistokraadid tunnustavad nende aristokraatsust. Eestis puudub oma suurkodanluski, aadlist rääkimata, au- ja väarikustunne oli ainult eestlase sundijal – mõisnikul –, ja nõnda õppis eestlane irvitama au ja väarikuse üle. Eestlasele viruta rahapakk vastu lage, kohe viskuvad kõik põrandale, et roomates mammonat korjata.

Näitan pontšot kilekotist.

Tahan tõestada endale, et ma neid vargaiks ei pea ja et mul üldse pahu mõtteid ei ole. Pahad mõtted on ju rassism. Mõnedel meestel näiteks ei tõuse musta, pruuni või kollase piiga peale. Nemad on ultraparempoolsed, uusnatsid, *skinheadid* või midagi veel hullemat, mina aga olen eeskujulik ja tolerantne liberaal. Senjoor Juurde on mulle kord veinises tujus sosistanud, et tema Venetsueelasse tulles ainult süsimusti pruukiski, need olevat kõige paremad.

Sa vaata mulatiplikat, ise teismeline, aga kui kaunilt on ta oma nõtkete puusa ette sirutanud!

Kui mina olin selles eas nagu tema praegu, siis oli palju juttu säärejooksust. See oli väga oluline element neidude väärtuse hindamisel. Kas ma siis oleksin võinud uskuda, et elu näitab mulle tõeliselt ilusaid, ent musti sääri?

Neiu X-i sõbratar harutab pontšo lahti, korraks läbib mind omanikukiivus, hakkab juba kartma, et ta peab seda kingituseks ja ei anna tagasi. Samas on mul jälle piinlik oma uue väikluse pärast. X ja kaks X-i sõbratari avaldavad valjuhäälselt pontšo kohta oma arvamust, püüavad seda mullegi öelda. Olen ka mujal, aga eriti ungarlaste puhul täheldanud, et osa välismaalasi mõtleb, et kui midagi väga kõvasti karjuda ning hästi hasartselt kätega vehkida, siis saab kuulaja võõrastki keelest aru. Muidugi, inimene tüdib kuulamast ja hakkab siis valetama, teeb pähe näo, et kõik on selge, rohkem pole vaja seletada. Ja lihtsameelsed seletajad saavad selle peale õnnelikuks. Neiu kordavad oma hinnangut aeglaselt ja selgelt õige mitu korda. Aga keeltest, mida ma pisutki valdan, ei ole ükski pärit otse ladina keelest, kuigi ladina keelt olen ma väheke õppinud. Ent hispaania keel on ladina keelest jälle kole kaugele läinud. Võibolla mõistavad neiu, et pontšo on mu naisele, ning see tekitab neis mingit suhtumist? Aga millist? Kas on neil hea meel, et mul on kena armastav abikaasa, kelle hoolde ma võin lapsed jätta isegi väga pikkade reise ajaks? Või tahavad nad öelda, et see neid ei häiri, et mul on naine?

Nüüd ulatab mulle üks noormees esimesena käre ja ütleb:

“Jesus.”

Mis see siis on? Mingi kohalik komme, nali, mis on kuidagi seotud peldikugraffititega?

Kulub sekundeid, üle nooruki näo libiseb haavunud ilme, enne kui ma taban, et see on nimi, siinmail küllaltki levinud eesnimi, nagu seda omal ajal ka Juudamaal oli.

“Olev.”

Kohe lahvatab Jesuse palgeil rõõm – ma olin tema tutvumise vastu võtnud, ehkki tema oli etiketivastaselt mulle esimesena kätt pakkunud, mida ei tohiks ju siinses patriarhaalses ühiskonnas teha. “Ole?” täpsustab ta igaks juhuks.

Oi, kurat, korra on mind siin maal *Oleks* hüütud. “Olev!”

“Jose,” ütleb teine nooruk kätt surudes.

Ohoo, ega me hakka siin Carmenit etendama ja verd valama?

“Olev.”

“Maria,” ütleb neiu X kergelt kniksu tehes.

“Olev.”

“Olev,” kordab neiu X otsekui unistades.

Teised kaks piigat hoiduvad eemale, nemad ei ole tutvumisest huvitatud. Neil oma poisid kaasas.

Noorukid hindavad ohvrianumat, demonstreerivad mulle – Jesus ohver, Jose preester –, kuidas indiaanlased noa rindu löid, kuidas verel anumasse lasti soriseda ning kuidas siis ohver pikkamööda, aga õndsas näoga suri. Ta oli toonud õnne, temast oli olnud palju kasu.

Maria kohendab punast niudevööd õlg-Kristuse puusadel. Minu meelest oli see kogu aeg parajal kohal, ei olnud vajunud ei liiga madalale ega kerkinud liiga kõrgele.

Teised plikad itsitavad müüdimune peos veeretades. Ega nad mõtle seksuaalsele analoogiale? Ei mõtle mõtte abil, aga see analoogia toimib iseeneses, paneb nad itsitama. Looduse või Jumala poolt kavalasti seatud viitstardiga programm nende noortes kehades on tööle lülitunud, varsti kõnnivad nad, pikk loor järel, alla kirikutrepist, varsti sünnitavad nad kaheksa last ning nii see La Puerta miljonilinnaks saab. Ja kui Jesus või Jose osutuvad lorudeks, on nende asemel neidude kõrval keegi teine, keda nad mingite salapärase tunnusjoonte pärast paremaks peavad.

Palsapuust munad lastakse kolks! kolks! kukkuda ohvrianumasse, kogu koli surutakse minu kilekotti.

Läheme jälle lahku ja jälle läigib neiu Maria silmaalusel otsekui

kristalne pisar. Aga teiselt poolt ei ole see pisar nagu eriti pretensioonikas, ei kohusta mind neiu kaasa tundma või midagi muud neiu heaks tegema – näiteks teda kallistama. See on viisakas tagasihoidlik pisar. Näen, kuidas see mustal põsel teeb mustast ja veidi kõrgemast sünnimärgist mööda nirisedes pisikese jõnksu. Silmast kukub välja teine pisar, see on kiirema jooksuga, kuna sel on märg renn ees. Huvitav, kas nad ikka nii palju inglise keelt oskavad, et teada, mis on *I love you*? Maria lehvitab mulle veel väga nukralt järele, hüüab nutuselt ja armsalt:

“Senjoor, senjoor!”

Ta armas lapsenägu tõmbub kipra, ta rinnad õõtsuvad kergelt, kui ta kätt kõrgel hoiab ja liigutab.

Mida see peaks siis tähendama? Aga ilus on ta tõesti, mulle tundub ta märksa ilusam kui tema sõbrannad, kellel aga on oma poisid, juhul, kui ikka on.

Kunagi ei oska arvata, mis suhted valitsevad inimeste vahel, veel vähem siis, kui on tegemist võõraste inimestega. Võibolla on tegemist grupiperekonnaga? Mis pagan sunnib mind alati halvasti mõtlema, miks tikuvad pähe perverssused? Võibolla on nad kõik hoopis üksteist armastavad vennad ja õed? Ja mis see üldse minu asi peaks olema? Mõelda vaid – kuskil Venetsueela kolka Andide jalamil käib mingi poiss mingi tüdrukuga ja mingi tüdruk ei käi kellegagi, ning mina pean selle peale oma pead vaevama, samal ajal kui siin sünnib ja eostatakse sekundis sadu ja tuhandeid inimesi.

Kust mina tean, mis nad oma elus tegema hakkavad. Võibolla nad vahetavad peigmehi, võibolla ei vaheta, võibolla sõidavad nad kõik La Puertast eri suundades minema ning saavad siis viiekümne aasta pärast – kui mina juba ammu-ammu oma Eestis surnud olen – juhuslikult kokku ning meenutavad nooruspäevi.

“Kas sa mäletad toda paksu, lühikeste pükste ja imeliku lätuga onu, kes ühel päeval meie tänaval kõndis ja hispaania keelt ei osanud?” küsib Jesus.

“Ei, ei mäleta,” vastab Maria ning jutt läheb edasi, ikka sellest, mis lastest on saanud ja kui palju on kogunenud juba lapselapsi ja lapselapselapsi. Ekvaatoripäikese all töötab emadusprogramm täie hooga.

KOREA BUKETT

Inglise keelest tõlkinud Andres Ehin

SŌ CHŌNGJU (s 1915)

Õppinud budismi Hehwa kõrges budakoolis. Ta on korea nüüdisluuletajate juhtkuju, kodumaal tuntud varjunime *Midang* all. 1936. aastal ilmus tema toimetusel kuulus nüüdisluule ajakiri *Siinburak* (Luuletajate Küla). 1941. aastal avaldati ta esimene luulekogu "Madu", kuid juba 1940. aastal oli ta Jaapani sõjaväkke mobiliseerimise eest põgenenud Mandžuuriasse, kus elas hulkurielu kuni kodumaa vabanimiseni 1945. aastal. Ta luule ei tegele ühiskonna probleemidega, vaid on kantud estetismist. Nõidusliku sõnataidurina on tal haruldane anne esile manada neid tundetoone, mis korealase hinge helisema panevad. Luulekogud: "Madu" (1941), "Ööbik" (1948), "Valitud luulet" (1956), "Ülestähendusi Silla valdjasuguvõsa kohta" (1961), "Kogutud teosed ja Chimaje müüdid" (1975). 1979. aastani oli ta professor Tongguki ülikoolis.

Keskpäev

Mööda rada, mis lookleb tulipunaste
ja tapvalt mürgiste uimaõite vahel,
üle siugjate mäeseljandike,
mis on oopiumilovve lõtvunud,
põgeneb mu arm, kutsudes mind
teda jälitama.

Jooksengi talle järele, mõlemad pihud
täis ninast tilkuvat
teravalõhnalist verd.

Keset keskpäeva kõrvetavat rahu, mis
on sama sumbe kui südaöö,
kiirgavad ja lõõmavad üheskoos meie
kahe kehad.

Pidalitõbine

Mananud kogu päeva maapõhja
päikest ja sinitaevast,
tuleb pidalitõbine kuuvalgel ööl
odrapõllule ja sööb seal ära ühe rinnalapse.
Pärast seda valab ta kogu öö pisaraid,
mis on mooniõitena punased.

Ööbik

Asalea kroonlehtedele langenud
vihmapiisad löövad hülgama.
Mu flööti puhuv arm on läinud
oma nõtkel sammul tuhande miili taha Läände.

Ikka ja jälle kohendades oma puuvillast hamet,
on mu arm läinud Läände, tuhande miili taha,
läinud sinna, kust pole tagasiteed.

Ta kauniste sandaalide kanepikutte
pidanuksin kuduma oma kurvakujulise loo,
või löikama hõbedase noaga
oma peast kasutu juuksesalgu,
et tema võiks selle oma patsi sisse põimida.

Tuluke võibseb paberlaternas,
madal ja roidunud öötaevas on lamaskil,
ta kurk saab täis lae peal looklevat
udukogu otsekui sülge.

Aga ööbik laksutab oma südantlõhestavat viisi,
otsekui oleks ta purjus omaenese verest.

Oi sind, minu arm, kes sa oled läinud ihuüksi
ära kaugele silmapiiri taha!

Krüsanteemi silmitsedes

Et krüsanteem õide puhkeks,
peab kägu kukkuma kaua-kaua,
kukkuma kogu kevade.

Et krüsanteem õide puhkeks,
peab pikne kõrvulukustavalt
mürisema mustadest pilvedest.

Kuis tuletab see kõik mulle meelde
mu õde seismas peegli ees –
nüüd on ta tagasi tumedatelt teedelt,
kus kunagi möödus ta neiupõlv
täis armuigatsust ja kurba meelt.

Su kuldsete avali kroonlehtede jaoks
oli eilne öö liiga lõikavalt külm.
Mure ei lasknud mul pool ööd magada.

YI SANG (s 1910 Söulis)

Tegelik nimi on Kim Hae-kyong. Ta on õppinud kõrgkoolis arhitektuuri. Pidi tiisikuse tõttu arhitektuuribüroost lahkuma, sukeldus korratusse boheemlasellu, teda iseloomustasid *fin-de-siècle*'i dekadentlikud meeleolud ja mäss traditsioonide vastu. Šokeeris oma kaasaegseid. Ta luules põimuvad psüühika tõetruu kujutamine (psühhorealism) ja sürrealistlik värsitehnika. Luulekogu "Varese pilguga" (1934), "Yi Sangi kogutud teosed" (1937).

Peegel

Peegli sees pole häält.
Pole teist nii hääletut maailma.
Ometi on mu peegelpildilgi kõrvad,
kaks haletsusväärset kõrva,

mis ei kuule mu oma häältki.
Peeglis olen ma kurakäeline,
kurakäeline, kes ei suuda kellegi
kätt suruda.
Peegliklaasi tõttu ei saa ma
oma peegeldust puutuda,
aga kuidas muidu saaksin ma oma
peegeldusega kohtuda
kui mitte peegli kaudu.
Kuigi minu sees pole peeglit,
olen mina ikka ja alati peegli sees.
Ma ei tea täpselt, mil viisil,
aga kuidagi peab ju mu peeglimina
selles ühepoolses võitluses osaline olema.
Peeglimina on mu pöördpilt.
Me kahekesi oleme tähelepanuväärselt sarnased.
Mul on äärmiselt kahju,
et ma ei viitsi end kaua peeglist vahtida.

Hommik

Öö röske ja nõgine õhk on kopsudele kahjulik.
Tahm ladestub kopsu sisepinnale.
Öö läbi vaevlen palaviku käes.
Seesuguseid öid on olnud lõpmata palju.
Nad trügivad mulle üheskoos pähe või
tungivad sealt välja.
Ööde rüsinas ei pane ma koidikut tähelegi.
Hommikus helenevad mu kopsudki.
Seiran oma sisemust – äkki on öö
sealt üht-teist pihta pannud.
Leian, et kõik on peaaegu et korras.
Vaid mõned üksikud eluleheküljed
on mu luksuslikust eluköitest välja kistud.
Hommikupäikese kiired kirjutavad suure hulga sõnu ja

täidavad luitunud leheküljed nii ereda vastse kirjaga,
et näib, nagu ei oleks seal enam
iialgi kohta uuele hääletule ööle.

KIM NAMJU (1946-1994)

Õppis Chonnami rahvuslikus ülikoolis, oli sunnitud sealt lahkuma, kuna oli meelestatud liiga riigivõimu-vastaselt. Üliõpilasena andis välja diktatuuri vastu suunatud põrandaalust ajalehte *Karje*.

1973. aastast peale oli ta kord vangis, kord vangist väljas. 1988. aastal mõisteti ta 15 aastaks vangi, aga korea kirjanike palvel ja PEN-klubi nõudel lasti ta ausõna vastu vabaks. Luulekogud "Reekviem" (1984), "Mu mõök ja mu veri" (1987), "Mu kodumaa, mu ainus" (1988), "Armumärg" (1989), "Räägime suud puhtaks" (1989), "Ideede eluase" (1993).

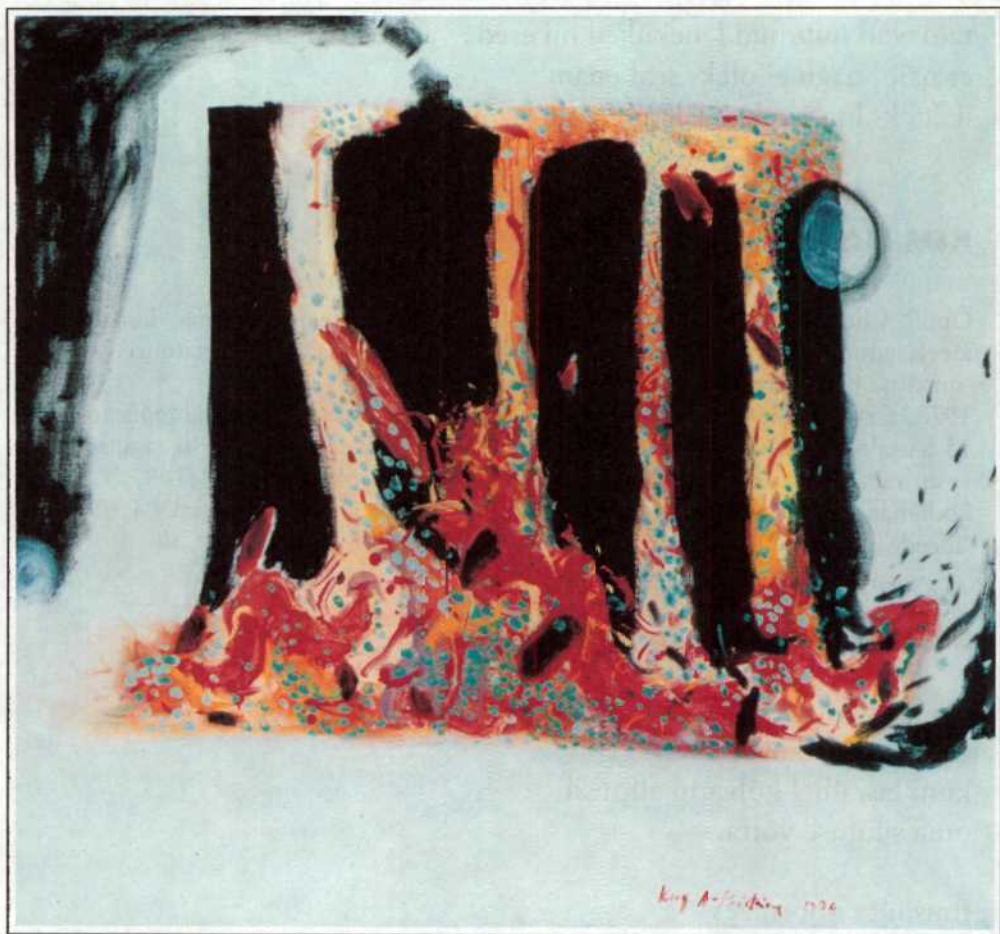
Süütu poiss ja süütu tüdruk

Näpus näitsik
edvistas senikaua,
kuni lasi ühel kõlvatul alfonsil
oma süütuse võtta.

Ilmsüüta noormees
kaotas oma süütuse hoorale
Sõuli raudteejaama lähedal,
või oli see kuskil kesklinna bordellis.

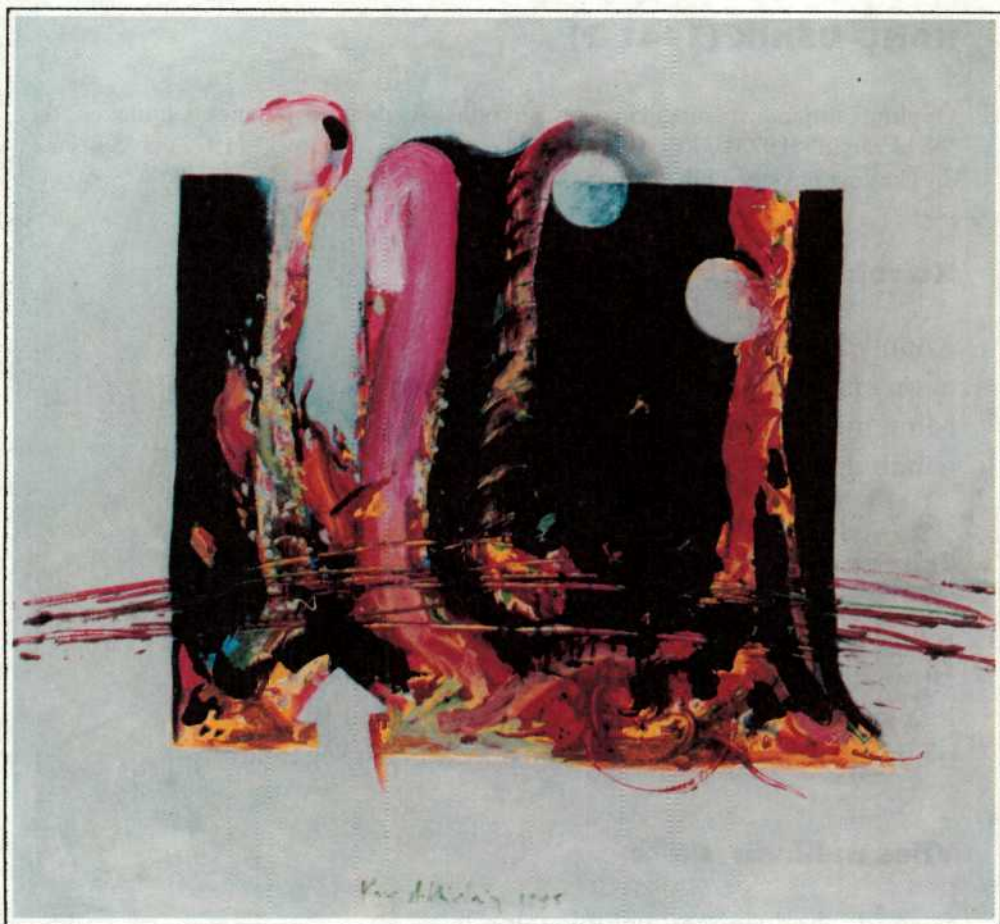
Aga jõudis kätte see aasta, see kuu,
see päev ja see tund,
kus nemad, nüüd juba lõbupoiss ja lõbutüdruk,
said kahekesi kokku.

Ja siis saabus see aasta ja tuli see tund,
kus paaripani ja pani nad paari
ja pulmapidugi peeti. Niisugune see
elu kord juba on.



KREG A- KRISTRING.

—
Tungid IV.
Õli, lõuend.
100x110 cm.
1994.



KREG A- KRISTRING.

—
Tungid VII.
Õli, lõuend.
100x110 cm.
1995.

KANG USHIK (1941-?)

Õppinud kirjandust Sunggyngwani ülikoolis. Avaldanud järgmised luulekogud: "Nelikvärssid" (1973), "Koryo valdjasuguvõsa aegne lumetuisk" (1973) ja "Sestsaadik, kui ma hakkasin lilli noppima" (1979).

Koirohi

Konn võtab päikest,
ta on ennast koirohust asemel välja sirutanud.
Minu meelest on ta armuhull näitsik, kes, kukal koirohus,
näitab igapähele oma vatsa valendavat rõõmu.

Esimene nelikvärss

Kallid armupaarid, meie tuba on otsekui õunasüda
lapsukese käes, kelle küüneotstele nõrgub päikesekiiri.
Ega vist keegi ei tea, et meie, salakaevurid,
oleme elanud siin oma elu, muust maailmast segamatult?

Viies nelikvärss

Surnud lehed ripuvad pajuokstelt alla.
Nad on otsekui kuud puhastava piiga poolt kägardatud punasekirjud
siidipaberi ribad.
Oi armastus, mis asja on sinul selle piiga juurde,
kes mõlgutab haudsügavaid mõtteid?

Üheksakümne üheksas nelikvärss

Nagu rohulible, mis tuules liibub vastu maad,
nii liibun mina isegi une ajal oma naise külge.
Tahes-tahtmata tehtud tegudest
sugeneb seninähtamatu armastus.

Sajas nelikvärss

Nüüd, kus olen naisega oma kümme aastat kokku elanud, tunnen iga tema pisimuret oma lihas ja luus.

Mina, tõrges tuulelohe, lehvin elu nõõri otsas.

Seal ma siis kõigun: otsekui elust purjus, otsekui elu külge aheldatud.

MOON TÕKSU (1927-?)

Õppinud Hong-Ik'i ülikoolis ja Korea ülikoolis. Ta esimesed luuletused ilmusid 1947. aastal, kuid kuulsaks sai ta viiekümnendatel. Moon rakendab oma luules sürrealistlikku tehnikat. Ta on ajakirja *Simunhak* vastutav väljaandja ja ühe kõrgkooli dekaan. Moon Tõksu on avaldanud luulekogud: "Ekstaas" (1956), "Joon ja ruum" (1966), "Elukoht" (1968), "Igiõitsev aed" (1976), "Ellujäänute juunikuu" (1982), "Jõe silla sobitamine" (1982) ja "Valitud luulet" (1983).

Minu sügis

Üks hõlmikpuu leht otsekui ingli kämmal
plaksatab vastu piiga palgeid ja rändab
siis tundlikult ta puusa peale.

Üks punane leht libiseb aste-astmelt
kolmekümne ühe korruselise maja treppidest alla.

Kogu suve küpsenud taevas on nüüd
otsekui kahvatusinisest portselanist.

Hajali pilved liuglevad sellel arabeskil.

Itaalia pappel, mille libe alaosa on leherüüst paljas,
on peakatteks saanud kuldse valguse kaskaadkübara.

Selles kuldses küütluses lõdiseb ta külmast.

Minu tarkuse läbi ei saa ükski mari küpseks,
minu armastuse läbi ei kasva kastan ogalise kapsli sisse.

Kui kaua veel pean langema sügislehena,
mille sees pole muud kui metalselt viunatav hing?



KREG A- KRISTRING.

—
Tungid V.
Õli, lõuend.
100x110 cm.
1994.



KREG A- KRISTRING.

—
Tungid VI.
Õli, lõuend.
100x110 cm.
1995.

Ennustus

Üle orgude on tõmmatud jäme köis.
See on otsekui nõorredel, mida mööda jänesed,
ahvid ja hundid pääsevad ühest
mägimetsast teise. Tegelikult polegi
see köis, see on hoopis pikk kett
madudest, kes on lõonud hambad
üksteise sabadesse. Iga hetk võib
see maailma lõik koost laguneda.
Üle maade on tõmmatud jäme
köis otsekui nõorredel.
Südaööl, kui inimesed on magama
heitnud, vajub mere võimas tõusulaine
alla asulate peale.

JUNG-KEE LEE (1927-?)

Õppinud inglise keelt ja kirjandust Sõuli rahvuslikus ülikoolis. 1974. aastal omistati talle Londonis filosoofiadoktori kraad, on Kookmini ülikooli inglise kirjanduse emeriitprofessor. Ta on tõlkinud korea keelde T. S. Elioti luulet ja kirjutanud tema kohta uurimuse. Koostanud ka briti inglise keele ja ameerika inglise keele õpikuid. Veel on ta kirjutanud uurimuse korealaste etnogeneesi kohta. Tema põhitegevuseks on aga luule. Jung-Kee Lee on avaldanud suure hulga luulekogusid ja viis köidet hiigelpoemist "Samkuk-yusa", kolm köidet on veel ilmumata. Autor väidab, et tegemist on maailma kõigi aegade pikima poemiga. Lee on kirjutanud ka ühe kogutäie inglisekeelseid luuletusi. Ta on praegu ka Korea PEN-klubi president.

Seal, kus kisendab me meeleheide

Silla on see meie iidne kuningriik, kust
Kilpkonnaisand
tagasi merre laskus, kus ta tantsis õnneloibel
isand Kaheksajalaga.
Ja neid tantsitas tuhandeaastast talupojalaulu

naeruvääristav viisike –

"Chi-ya ching-ching naa-ne".

Ja nad tantsisid Lohemao lossi ja nad andsid

Lohemaole teada,

kui oivaline oli meie linn, kus 178 000 maja

seisid pikas reas,

kus neid kroonisid imelised kivikatused ja kus

korraldati lustipidusid me taevakõrge kuninga auks.

Aga kus on see linn nüüd, mil tuul ulub

hauaööõudusi ja

mil pilkpimedal ööl valab vihma

arutult alla otsekui päratust pangest ja

mil suur sadu neelab väikese otsekui tihasekull tihase ja

mil surnute näljased hinged heitlevad

teineteisega nagu põrgupeletised?

Vastake, oh vastake mulle, puhtad südamed!

KIM SOWŎL (1902-1934)

Sai oma luuletustega kuulsaks juba 17aastaselt. Teda peetakse üheks kõigi aegade suurimaks korea luuletajaks. Tema luuletamisaeg kestis vaid viis aastat, mille jooksul ta kirjutas umbes 250 luuletust.

Armupadi

Kui võtaksin kätte

ja sureksin hammaste kriginal?

Kuu pritsib oma kiiri

mu aknale.

Laman kõssitõmbunult, palged pisarais,

mu pea puhkab mitte padjal, vaid mu enese käsivarrel.

Kevadöös kisendab unetu faasan.

Ei tea, kus on nüüd

see armupadi, mida



KREG A- KRISTRING.

—
Krig.
Õli, lõuend.
70x95 cm.
1995.



KREG A- KRISTRING.

—
Tungid XI.
Õli, lõuend.
100x110 cm.
1995.

me ükskord jagasime, kui põles
armastus meis igavikurõkkel.

Kevadkingud,
kaugemad ja lähemad,
on täis kukkuvaid emakägusid,
kes isakägusid kohale kudrutavad.

Ei tea, kus on nüüd
see armupadi.
Kuu pritsib oma kiiri
mu aknale.

KIM KIRIM (1909-19??)

Sündinud Sõngjinis Põhja-Koreas, õppinud inglise keelt Tokio ülikoolis. Juba tudengipõlves sai temast Korea modernistide tunnustatud juhtkuju. Enne sõda pidas ta kõrgkoolides ja kolledžites loenguid kirjandusest. Sõja ajal läks ta kaduma, arvatavasti küüditati Põhja-Koreasse. On kirjutanud luulekogud "Päikese lõiv" (1936), "Rajuvanker" (1939) ning "Meri ja liblikas" (1949).

Koduigatsusest haige

Pikk tee viib üle mägede ja läbi pilvede
pessa, milles asub mu koduküla
ja kus kulutulena lehvivad jutud
sellest, mis sünnib piiri taga, Venemaal.

Korraga jään koduteel seisatama,
kuulen, kuidas õhtutuul
paneb kahisema teeäärsed puud
ja kuidas kellegi hää
vasikat koju kutsub.

Meri ja liblikas

Kunagi keegi pole valgele liblikale öelnud,
kui sügav see meri on,
siis pole tal mere ees
mingit hirmu.

Ta laskub mere pinnale ja
peab seda suureks siniseks rediseks.
Tiivad soolaste piiskade säras,
lendab ta edasi kodu poole otsekui printsess.

Märtsikuine meri ei õilmitse
ega hellita.
Õnnetu liblika peen piht
kangestub kaame kuu külmis kiiris.

SHIN KYŌNGNIM (1936-?)

Õppinud Dongguki ülikoolis inglise keelt. Ta luuletused käsitlevad külarahva viletsat olukorda, kibestumust, võimudevastaseid vihapurskeid ja kahetsust. Luulekogud "Talupojatants" (1973) ja "Mäeselg" (1979).

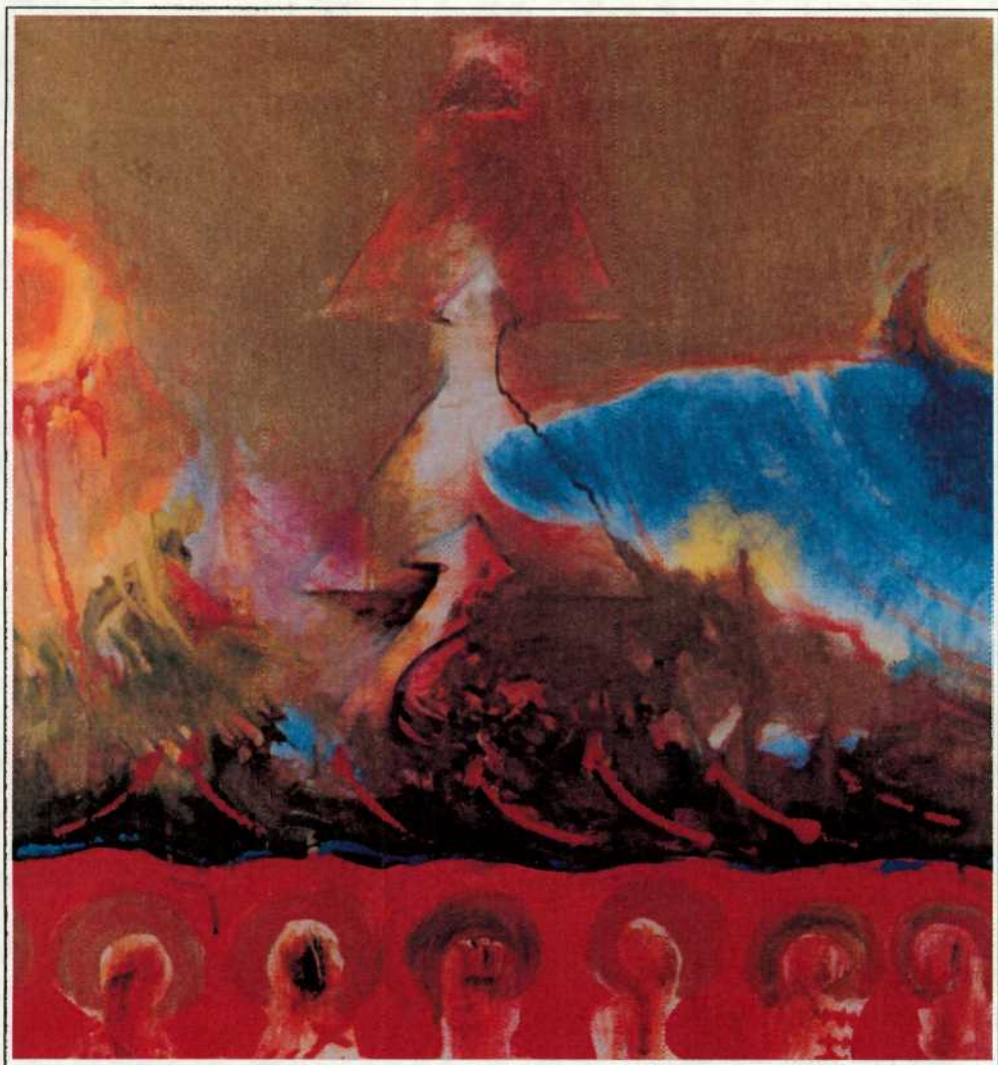
Säärane päev

Noor naine kõnnib nuuksudes
surnuvankri järel.
Pole leinalinte. Ei lööda hingekella.
Õhtuses uduvines teid
tumendavad viirastuslikud varjud.
Akendeta ja usteta müürivahetänavale
loobib tuul lehti teeäärsetelt puudelt.



KREG A- KRISTRING.

—
Juhus.
Õli, lõuend.
70x65 cm.
1994.



KREG A- KRISTRING.

—
Kolm elu.
Õli, lõuend.
70x65 cm.
1994.

Pilliroog

Siiamaani oli pilliroog nutnud
vaikselt ja hingepõhjaga,
nii et keegi sellest ei teadnud.
Aga ühel õhtul sai pilliroog
ühtäkki aru, et ta
vabiseb kogu kerest.
Mitte tuul ega kuupaiste,
vaid ta oma nutt oli see,
mis pani ta vabisema,
aga tema polnud kunagi enne
selle peale tulnud.

Elada – see tähendabki nutta
vaikselt ja hingepõhjaga.
Siiamaani ei teadnud ta seda.

Sel suvel

Ühe mehe karje
pani karjuma kogu küla.
Ühe mehe laul
pani laulma kogu küla,
pealekauba veel pilved,
tuule ja vihma.
See laul pani laulma
tantsuõõtsel lilled,
aga tõstis lendu ka
needused ja vandesõnad
ning muutis meele mõruks.

Ühe mehe laul
pani laulma kogu küla.
Ühe mehe surm
tappis kogu rahva.

Korea. Kas kauged pilusilmsed sugulased?

On huvitav leida ühisjooni Eesti ja mõne väga kaugel maa vahel. Korea puhul on need tõepoolest olemas ning viivad tagasi ennemuistsesse aega.

Nii nagu Eestis on ka Koreas tähtsaimaks neoliitiliseks kultuuriks kammkeraamika. Selle kultuuri kandjateks peetakse nii Koreas kui ka Eestis aglutinatiivset keelt kõnelevaid hõime. Eestis oli tegemist soome-ugri hõimudega, Koreas aga tunguusi (evengi) hõimudega. Soome-ugri keelterühm kuulub teatavasti uurali keelkonda, tunguusi-mandžu keeled aga altai keelkonda. Mõlemat keelkonda tavatsetakse ühendada uurali-altai suurkeelkonnaks. Kahe keelkonna ühisjooned leiavad käsitlemist näiteks Saksamaal ilmuvas aastaraamatus "Ural-Altäische Jahrbücher". Seega on meil korealaste näol tegemist kaugete keelesugulastega.

Korea hilisemat ajalugu iseloomustab läänepoolse suurrahva (hiinlaste) ja idapoolse suurrahva (jaapanlaste) vaheline võitlus selle maa pärast. Korealased ise eelistavad küll iseseisvust, aga satuvad kultuuriliselt ometi läänenaabrite mõju alla, kellelt laenavad tähestiku ja ilmavaate (budism, konfutsiaanlus).

Idanaabrid korraldavad Koreasse ühtelugu röövretki. Nende püsivamad kannakinnitused kohtavad korealaste vihast vastupanu. Idanaabrisse heatahtlikult suhtuvad korealast peetakse kõlvatuks.

Umbes samasugune on ka eestlaste vahekord oma ida- ja läänenaabriga.

Oluline erinevus seisneb selles, et Korea elas 15. sajandil läbi võimsa renessansi-perioodi, mil valgustuskuninga Sejongi (1397–1450) eestvõttel loobuti Hiina hieroglüüfidest ja loodi 28 tähest koosnev Korea tähestik Hunminjõngum (õiged häälikumärgid rahvale äraõppimiseks). Tänapäeval on see tähestik taandatud 24-täheliseks. Korea renessansi ajal ilmusid ka 49-kõiteline Korea ajalugu ja esimene Korea entsüklopeedia. Sellele kultuuri tõusulainele pole eestlastel midagi vastu pakkuda. Oma pikaajalise mõju poolest on Korea renessansiga võrreldav ehk hilisem luterlik reformatsioon Eestis.

18. ja 19. sajandit iseloomustab nii Koreas kui Eestis uute usuliikumiste levimine. Eestis muutusid mõjukaks vennastekogudused ja hiljem maltsvetlus. Aleksander III ajal hakati levitama vene usku.

Koreas levisid samal ajal katoliiklus ja tonghak. Katoliiklust levitasid prantsuse mungad. Tonghak kujutab endast korealase Choe Che-u (1804–1864) poolt rajatud usundit, mille kohaselt Jumal (Ülim Olend) pole midagi muud kui Inimkond. Aga inimene on Ülima Organismi osake ja seega jumalik. Kõik need jumalikud olevused on võrdõiguslikud, olgu nad mehed või naised.

Mõlemal maal kiusati uusi usuliikumisi taga. Vennastekogudused olid näiteks 1743–1764 Vene riigis täiesti ja 1764–1817 osaliselt keelatud. Maltsvetlased olid sunnitud välja rändama. Vene usku levitasid küll riigivõimud, aga mõisnike ja luterlike vaimulike poolt leidis see teravat vastuseisu.

Koreas vallandus aga tõeline terror. 1860. aastatel tapeti katoliiklasi ja tonghake kuningakoja käsul tuhandete kaupa. 1864. aastal hukati tonghakkide prohvet Choe Che-u.

Järgnes aeg, kus idanaabrid püüdsid mõlemal maal rahvuslikku kultuuri tasali-

litada. Eesti ajaloost tunneme Aleksander III venestamispoliitikat, Koreas aga tuntakse pärast maa okupeerimist alanud japaniseerimispoliitikat (1905–1919). Eestis keelati eestikeelne kooliharidus sootuks, Koreas keelati koreakeelsed kõrgkoolid. Sajandi esimese kümnendi lõpul alustasid nii eestlased kui ka korealased vabadusvõitlust. Eestlased olid oma Vabadussõjas võidukad ja saavutasid iseseisvuse, korealaste vabaduspüüded suutis Jaapani sõjamasin küll hädavaevu maha suruda, kuid 1919. aasta ülestõus ehmatas Nipponi keiserkonda siiski niivõrd, et Korea-poliitikat liberaliseeriti. 1939. aastal muutusid jaapani anastajad aga taas väga jõhkraks.

Sajandi algusest peale tugevnesid Koreas ja Eestis Lääne-Euroopa, peamiselt inglise ja prantsuse kultuuri mõjud. Korea vabanes hiina kultuuri, Eesti omakorda saksa kultuuri ühekülgsest mõjust. Eestis hoolitses selle eest "Noor-Eesti" oma väljaannetega, Koreas aga liikumine "Poeg", mis andis välja samanimelist ajakirja. Euroopastumine avaldus muuhulgas selles, et 1908. aastal kirjutas *Poja* peatoimetaja Namson Choe esimese euroopaliku vabavärsi, mis tekitas kultuuriringkondades algul küll vaidlusi, kuid õige pea saavutas vabavärss korea luules laia leviku.

Aastail 1910–1925 löid nii eesti kui korea luuletajad mitmeid boheemlikke ja vasakpoliitilisi rühmitusi. 1919. aastal hakati Koreas välja andma ajakirja *Looming* (*Changcho*). 1923. aastal hakati samanimelist ajakirja välja andma ka Eestis. Mõlemal maal levisid sel ajal kõikvõimalikud lääne kirjandusvoolud. Korealased ei jätnud vahele ühtki moodsat *-ismi*.

"Noor-Eesti" üks juhtmõtteid oli: saagem eurooplasteks, aga jäägem ka eestlasteks. Sajandi esimeste kümnendite noor kultuuripõlvkond Koreas kutsus samuti üles omandama euroopalikku kultuuri, aga vähemalt algul polnud noort teoreetikut, kes oleks rõhutanud ka teist poolt: jäägem korealasteks! Seda rõhutasid vaid vanad ja alalhoidlikud, kes ei tahtnud moodsatest tendentsidest midagi teada.

Paljude noorte korealaste looming kaotas igasugused rahvuslikud jooned.

Nähtavasti oli ühest äärmusest siiski liiga kiiresti teise tormatud. Kim Sowoli (1902–1934) püüdlusi rahvuslikke traditsioone teisendatud kujul taaselustada kroonis kiiresti kasvav menu.

Sajandi vahetusel ja alguskümnendil sündinud luuletajad jagunevad laias laastus kahte gruppi. Ühed on õppinud mõnes Jaapani ülikoolis inglise või prantsuse keelt. Nende looming on läänelik ja modernistlik. Hiljem lisanduvad neile Euroopa ja Ameerika ülikoolides õppinud veel nooremate põlvkondade esindajad. On iseloomulik, et ükski korea luuletaja pole Jaapanis õppinud jaapani keelt ega kirjandust.

Teise rühma moodustavad Korea budistlikes ülikoolides õppinud luuletajad. Konfutsiaanlik traditsioon Koreas oli otseselt seotud iseseisva Korea kuningakojaga ja jaapanlased kartsid, et ka püüetega omaaegset Korea kuningriiki taastada. Kui 1919. aastal hakati uuesti lubama koreakeelset kõrgharidust, anti kõigepealt luba taasavada budistlikud ülikoolid. Budistlikud luuletajad ei pruugi tingimata olla filosoofiliselt süvenevad budistid, pigem on nad lihtsalt teatavate luuletraditsioonide jätkajad. Traditsiooni kohaselt on sobilik luuletada krüsantheemidest, asaleadest, roosidest, ööbikutest, kaunitest mägimaastikest, kaduvikust, armastajate lahkumiskurbusest, koduigatsusest, aastaegadest jms. Eesti lugejale pakuvad tõenäoliselt huvi need luuletused, kus on aimata ennemuistse Kaug-Ida luule ja Euroopa luule

sünteesi. Tänapäeva luules on seda ehk rohkem tunda kui 20.–30ndatel.

Teise maailmasõja päevil, nagu luuletajate elulugudest võib lugeda, viibisid paljud neist Mandžuurias ja elasid hulkurielu. Kuigi ka Mandžuuria oli Jaapani võimu all, oli seal nähtavasti kergem end mobilisatsiooni eest varjata – Jaapani sõjaväkke ei tahtnud ju ükski korealane minna.

Paljude luuletajate elulugudes on surma-aastaks märgitud 19???. Need luuletajad olid Korea sõja ajal (1950–1953) enamlaste poolt Põhja-Koreasse küüditatud. Nende saatuse kohta pole kimirsenlased Lõuna-Koreale mingisugust informatsiooni andnud. Võib-olla said nad seal kohe surma, võib-olla vaevlesid kümnekond aastat kusagil sunnitöölaagris.

Stalini-aegse hirmuvalitsusega võrreldavaid perioode on Korea uuemas ajaloos olnud kolm:

1. Jaapani okupatsiooni esimene periood 1905–1919;
2. Jaapani okupatsioon sõja ajal 1939–1945;
3. Kommunistlik režiim Põhja-Koreas 1945. aastast tänapäevani.

Põhja-Korea luulest on raske midagi tähelepanuväärset leida. Valitseb sotsialistlik realism ehk parteijuhi kiitmine talle arusaadavas vormis.

Need tendentsid, millest ülalpool pikemalt juttu tehti, on omased Lõuna-Korea luulele. See on rikas ja väga mitmekesine, ilmub mitukümmend kirjandusajakirja. Enamik nendest on paksud (300–400 lk) ja luule hõlmab neis umbes poole mahust. 65 miljonist korealasest elab üle 10 miljoni Söulis. Ainuüksi selles linnas ilmub 21 kirjandusajakirja.

Rohkesti ilmub ka kristlikku luulet. Need näited, millega allakirjutanu on saanud inglise keele vahendusel tutvuda, ei tööta küll midagi huvitavat. Tegemist on piiblitlugude üsna lihtsakoelise ümberjutustamisega värsivormis. Aga küllap on see korealaste jaoks ikka veel eksootiline, võib-olla eksootilisem kui mis tahes modernism.

Tonghaklik luule levib Lõuna-Koreas peamiselt palvemajade laululehtede kujul. Küllap levib see salajasi teid pidi ka Põhja-Koreasse.

Artikli alguses oli juttu Korea ja Eesti arengu ühisjoontest. Tõe huvides tuleb öelda, et muidugi on olemas ka palju olulisi erinevusi. Esiteks on Korea kultuur Eesti omast palju vanem. Vanimad luulenäited ulatuvad esimestesse aastatesse pärast Kristuse sündi. Esimene ülikool asutati Koreas 8. sajandil pKr. Ka rahvaarv on väga erinev.

Ometi on ehk huvitav märkida sedagi, et Helsingi Ülikoolis tudeerivad hiina või india üliõpilased õpivad harva soome keelt soravalt ja aktsendivabalt rääkima, korea üliõpilased aga räägivad pärast 2-3-aastast õppimist väga head soome keelt. Nähtavasti on neil soomegrilikkud alget kergem omandada.

Andres Ehin

KALEV KESKÜLA

Sinu vabariik

Kui su kõht tühi
läheb Vabariik sinu eest jää alla
ja paneb ahvena õnge otsa

Kui su usk nõrk
tuleb Vabariik su juurde
läbi lukus ukse
näitab kolmevärvilist leopardi
ja annab kõva konverteeritavat katsuda

Kui su meel nukker
valab Vabariik sulle oma pudelist
paneb Riigikantselei nurka põhukotile magama
ja mõriseb sulle omal viisil
laule Koidulauliku sõnadele
valguseaja saabumiseni

Maarjamaa rist

Ustav Ülo, sõjaliste teenetega vabadusvõitleja
Ümera lahingu päevilt
sai Vabariigi aastapäevaks Maarjamaa risti
Taara avita!

Põrgupõhja Jürka
viskab iga ilmaga kraavi
putitab hädaabi-traktorit
tarnib Peetrusele palgipuud

kannab Vanapagana risti

Saaks Sisyp hose medaligi

Vabariigi murepäevad

Vabariigi riigireiting ei tõuse enam

Vabariigi ametnikud laulvad kurba laulukest
Vabariigi vana süda lõhkemas on muredest

Sapine viirastab vabariigi kuu

Vabariigi pilveloomad kipuvad võõra karja

Vabariigi tähed distantseeruvad
laulvad õlgu väristades lahkumise viit

Mitte kunagi enam
ei tooda teile paremat Vabariiki
koju kätte

vihastab Vabariigi päike

Vabariigi hauakaevaja

Matusemustad küünealused
porgandpunane nina

Temal polegi Isamaad
tema on põlat proleet

Tema naine on hoor
tema lapsed karjuvad näljas

ja varvas on saapast väljas

Tema on Vabariigi Hiiob
tema turjal on Kingissepa kannatused

Tema põrgutee on oma kaevatud
ja juudarubladega sillutatud

Saatan ise ootab teda
ääsi paistel
punasena

Vabariigi tõved

Õeldakse et vabariik on paranoiline
1960-ndate mauist
otsib musta kassi pimedast toast
kus säravad ainult põrandakütte
ja konditsioneeride lülitid

aga mis siin kõnelda kergest
skisofreeniast ja paranoiast
kui riigi süda kuseb verd
ja rinnad ragisevad tiisikusest

Möllavad kuritööd ja kuritõved
mumps, muhkkatk ja mania grandiosa

Aeg ravib haavu ajusüüfilisega
Moodsat meditsiini esindavad
Aibolit ja Alzheimer

Vabariigi iseloom

Meie Vabariik
on demokraatlik nagu Ameerika
ja õiglane nagu jumalariik

Vastuoluline nagu Matteuse evangeelium
ja hämar nagu Herakleitos
vihjeline nagu Delfi oraakel
aga seisab nagu Martin Luther

mõisa õues müts peas

Naise juurde läheb piitsaga
nagu Friedrich Nietzsche

HEIE TREIER

KREG.....

Kreg A-Kristringu loomingu pärisosaks on abstraktsed õlimaaliid – neid luues näib kunstnik tundvat end kõige rohkem kodus. Ehkki tema tööde hulgas leidub ka selliseid, mida kunstnik ise nimetaks heameelega kompromissiks loovisiku sisemaailma ning ajastu maitse vahel, jäävad need vaid üksikuteks näideteks arvukate abstraktsete maalide hulgas. Sünniaasta järgi (1962) kuulub Kristring küll nooremapoolsesse põlvkonda, ent tema tõekspidamised kunstis näivad olevat teatud mõttes vanamoodsad, kui pidada vanamoodsuseks ideaalide otsimist, puhaste mõttekategoriatega opereerimist ning aristokraatset ellusuhtumist. Kristring on ka avaldanud soovi mõnel perioodil oma elus minna kloostriisse, kus saaks häirimatult maalida ja mõtiskleda.

Kunstniku mõttemaailm tegeleb sedavõrd üldiste, abstraktsete ja filosoofiliste kategooriatega, et nende parim väljund kunstis on tõepoolest abstraksionism. Ka tema lemmikud kunstiajalooos on 1950. aastate ameerika abstraksionistid ja, nagu selgus 3. märtsil galeriis "Vaal" Antoni Tàpiesi näituse avamisel, imetleb ta Euroopa kunstnikest juba ammu Tàpiesi. Seetõttu on Kristringu käsitus kunstiajaloo arengustki n-ö vanamoodne, kõrgeimal kohal troonib seal abstraktne kunst kui

ülim vabaduse aste, milleni kunstnikud 20. sajandil on jõudnud.

Tõustes 1980. aastate lõpul esile kompromissitu abstraksionistina, sattus Kreg A-Kristring peagi silmitsi 1990ndate kunstisituatsiooniga, mille suhe abstraktsesse kunsti polnud kõige sõbralikum. Fookuses oli sotsiaalne teemaatika ja lähtumine dokumentaalsusest, kalduti arvama, et väga üldiste kategooriatega tegelemine kunstis on igav ega paku midagi uut.

Seetõttu on ka Kristring laskunud mõnedes oma töödes täiesti konkreetsete fenomenide käsitlemisse. 1992. aastal, vahetult enne rahareformi, lõi ta "Viimse etaloni", mis esitab vene rublasid, ning pärast rahareformi "Tasakaalu ja antitasakaalu" värsketest Eesti kroonidest ja sentidest. Tähelepanuväärne on seejuures viis, kuidas on raha esitatud – taas abstraktse kategooriana, vabana mis tahes inimlikest emotsioonidest või ühiskondlikest suhetest, mis rahaga ju automaatselt seostuvad. Ent ka Kristringu abstraktses kunstis tuleb diferentseerida mitut lähenemist maalimisele. Nii on ta viljelnud otseselt "sotsiaalset" maalikunsti – nt "Hammurapi seadusesambas" (1997) jäljendab kunstnik lõuendil kuulijälgi ning kommenteerib nende kaudu oleviku krimi-nogeenset olukorda. Veel on ta proo-

vinud n-ö külma maalimist – nt instalatsioonid “Veneetsia” (1997) on kunstnik pintsliga ülitäpselt simuleerinud marmorimustreid, surudes maha omaenda vabadusetungi.

Käsitlegem nimetatud näiteid siiski pigem huvitavate episoodidena kunstniku loomingus. Neile on vastu seada rida lõuendeid, mis moodustavad sarju, lähtudes Tõnis Vindi põlvkonna kunstnike põhimõttest – tõsised kunstnikud käsitlevad teemasid süstemaatiliselt töödesarjadena, mitte ei loo üksikuid pilte. Nii koosneb Kristingu “Tungide” sari (1994, 1995) numereerituna rohkem kui kümnest maalist.

Maalidesarja “Tungid” tähendus on kõikehõlmav. Siin võib näha bioloogilise, zooloogilise ja antropoloogilise elu algseaduspärasusi, põhjuse-tagajärje seoseid jms. See on katkematu protsess, kus pinge tekib ja laheneb, miski pole jääv ega fikseeritud. Maalides kordub ähvardav must pind, mis selles kontekstis näib tähendavat pingeallikat, mingit takistust, mida looduslik elu peab ületama. Must pind pole negatiivne, ähvardav, vaid mingi objektiivne reaalsus, mida tuleb aktsepteerida. Kunstniku enda positsioon näib olevat aga ükskõikne, erapooletu, andes lõuendile maalimisega lihtsalt edasi üldisi tõdemusi asjade kohta, mida tema siin maailmas ei saa muuta, vaid üksnes jälgida. Ning samas on emotsioonid küllaltki vaoshoitud. Niisiis asetab kunstnik end mõtteliselt kõrvalseisjaks, kelle isik ei puutu näiliselt asjasse.

Kui peatuda veel kord musta värvi sümboolikal Kristingi loomingus, siis maalidel “Energia” (1995) ning “Kirg”

(1995) kujutatakse aktiivset, isegi destruktiivset alget ägedate pintsli tõmmete ning musta värvi kaudu. Otseselt sügavmustast lähtub instalatsiooni “Veneetsia” (1997) mõte. Siin on kontseptuaalses tsentris mustad sametpinnad ja n-ö mustad augud. Must kehastab pahelisuse, dekadentsi, hääbumise ideed. Ja samas, kuna kunstnik lubab vaatajail musta sametit silitada, on tajutav ka heaolu aisting. Niisiis hoidub kunstnik moralismist, ehkki tema enda moraalne hoiak on selgelt tajutav.

Maalidel “Juhus” (1994) ning “Kolm elu” (1994) toimuvaid sisemisi protsesse on aga märgistatud nooltega, mis pole küll skemaatilise selgusega välja joonistatud, kuid mille pilku suunav toime on tajutav. Maalide tähendus avaneb aeglaselt, tegemist on justkui raske teksti lugemisega, kus vaataja mõte peab kogu aeg kaasa töötama. Kui lõpuks hakkab tekkima vaimne dialoog maalidega, kogeme kunstniku lõpmatusse suunduvaid kontemplatsioonid, mida kannab positiivne sõnum elu kestmisest ja isegi sakraalsusest.

Kreg A-Kristing kuulub eesti kunsti traditsiooni sellesse ossa, mille 20. saj. algupoolel rajas Kristjan Raud oma panteistlike ja igavikuliste nägemustega ja mida jätkas ja täiendas ANK64 põlvkond oma rõhutatult positiivse ja eetilise maailmasuhtumisega. Nii kasvavad ka meie kultuuris üksteisest välja erinevad kunstnikepõlvkonnad, sulatades oma loomingusse nii eelnevat traditsiooni kui ka parasjagu valitsevat kunstimentaliteeti. Selle kaudu toimibki järjepidevus, kategooria, mida ka Kristing tavatseb ikka ja jälle rõhutada nii oma sõnavõttudes kui loomingus.

MART VELSKER

AASTASAJA HAMMUSTUSEST EESTI LUULES

Mõne aasta eest kirjutasin töö eesti luule antoloogiatest ja selle lisana koostas ülevaate antoloogiates sagedamini esinevatest luuletustest, neist antoloogilistest luuletustest, mis on kirjutatud enne 1945. aastat. Oleks olnud ootuspärane, kui sellesse sagedusnimekirja poleks sattunud ühtki Nõukogude Eesti vaimupitsseriga kinnitatud teksti, kuid üks sattus – Mart Raua "Surematu". Hakkas tunduma, et midagi selles luuletuses ikka on, mis teda paljude teiste omasuguste seast esile tõstab. Luuletus algab nii:

*Suur sõna
LENIN
igaveses rahus.*

Ja jätkub varsti:

*Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda
ta nimi raiutud on rahva rinda.*

Teksti karm tõde hakkab koonduma viimati tsiteeritud ritta. Kellegi keha vigastatakse ja öeldakse sellega midagi antoloogilist – just räige sündmuslikkus või täpsemini teade lõpetatud sündmusest, füüsilisest sissetungist, on see, mis luuletusele monumentaalsuse annab.

Hakkasin passiivselt otsima teisi tekste, mis elava keha mulgustamisega tege-

levad. Meelde tulid Raua omale lisaks veel kolm luuletust sõjajärgsest ajast, mis peaksid samuti olema üldtuntud ja kui mitte veel antoloogilised, siis vähemalt sellele staatusele lähedal. Nende kokku siis nelja luuletuse vahel, mis on kirjutatud ajavahemikus 1943–1987, hakkas toimuma mingi kõnelus. Raamatute taha kummardudes leidsin vigastatud luulekehi muidugi juurde, kuid jään siin ikkagi peamiselt nelja-kõneluse raamesse, sest esmalt meenub võib meenuda klassikalise teksti eesõigusega ja näidata midagi üldisemat selle kogumi kohta, mida peetakse kirjanduslikuks kinnisvaraks. Nõnda ei tohiks ma leiba ära võtta ei psühhoanalüütikutelt ega feministidelt, kellele kehas sorkimised tohiksid huvi pakkuda. Tulvaste veriste monograafiate autoreile olgu vaid viidatud, et haavade ihalemine algab meie kirjanduses vaimulikseksuaalses võtmes juba 18. sajandi hernhuutlikel kirjameestel.

Kõik neli huvialust luuletust on niisiis rohkem või vähem antoloogilised, kõikides lõhutakse suurema või väiksema vägivallaga inimkeha. Et need tekstid ühisteadvuses ringlevad, siis on loomulik, et kõigi muude tähenduste kõrval hakkavad sissetungid kehasse omandama sotsiaalset kõla. Näib, et Tiit Henno ei eksi, kui nendib eesti luule-

kaanoni tunnusest sotsiaalsust rahvuslikkusena, aga samas mitte riigitruudusena (Vikerkaar 1997, nr 12). Raua "Surematus" on riigistatud luuletus, pealegi vale riigi poolt antoloogiasse surutud ja nii teda ka hetkel aktiivselt unustatakse. Unustatakse, kuid millegipärast osutub ta seni vähemalt pooleldi surematuks.

Mart Raua luuletuses on "LENIN" ja on "rahvas" – tüüpiline paar, mis ehitab üles mittenarratiivse teksti maailma. "Surematus" ütleb selle paari kaudu midagi üsna arvestatavat: Lenini nime ei saa rahva rinnast kergelt kustutada, samuti nagu Raua luuletust Lenini nime küljest. See on ühtsus, mis tekib kahe pooluse teineteisesse tungimisel – nimi on raiutud rinda, üritus on nõudnud verd –, kuid kui miski juba on ühiskeshaasse tulnud, kasvõi võõrkehana, siis seal ta on. Selline sissetung on iseene-
sest suur sündmus, suur narratiiv, ja kui teda nüüd esitatakse täisminevikuna spetsiifilises luulekeskkonnas, siis saab sündmus suureks seisundiks.

Oli paar, mis sai üheks ja hakkas endale kui ühtsusele nõudma uut paarilist. Seda võib aastal 1980 kirjutamas leida Viivi Luige, pean silmas luuletust "Ladvad liigutavad, sirab kasetoht". Seal on salm:

*õhku hammustan ja soolast
taevakaart
nii, et silme ees on must,
nii, et mõistus kaob.
Minu pääluu sisse uuristati Eesti
kaart.
Eesti jõhkrus, jonn ja viha
nüüd on minu jaod.*

Kehasse sissetungimise viis ja selle jõuline kehtestatus on analoogilised Raua "Surematusel". Kahe luuletusega on esitatud kaks sotsiaalset teesi, mis esmapilgul näivad alternatiivsed, kuid on siiski seotud. Suured sissetungid tulevad mõlemas luuletuses kuskilt väljast, nad ei sõltu personaalsest tahtest, vähemalt täielikult mitte. Sarnane on ka sissetungi kirjeldav metonüümika, millega metafoorid raamitakse: antakse nimi, antakse kaart, inimese või asja tähistaja. Kujundilt kandub tähistus üle luuletusele ja klassikalise kirjanduse lugemismalli kohaselt luuletuselt autorile. Nii tähistab Raud Lenini ja Luik Eestit. Ühe pärisnime tugevus ja teise haprus aitavad siin seda tunnet vaid süvendada.

Raua tungib kellegi mõtte kellegi emotsiooni:

*Jääb igaveseks nagu päiksetõus
ta mälestus
ta mõtte tões
ja jõus.*

Lenini nimi on mõtte tõe ja ta tungib rinda, kus emblemaatilisel asub hing. Luigel käib asi vastupidi: kaart uuristatakse mõistusesse, *pääluu sisse* ja uuristatakse jõhkruse, jonn ja vihana. Mingil kombel on siis Raua luuletus mõistuslikum ja ka mõistlikum. Mõtte kontrollib olukorda, valib, kas ta seab asjad hinges ümber või jätab seadmata. Raud hoidub mina-vormist ja kõneleb vaid rahvast, kelle rinnas kaevandatakse. Võiks ju arvata, et ka tema on osa rahvast, kuid väike võimalus jääb, et autor – Lenini või lihtsalt Rauana – vaatab asja kuskilt kõrvalt ja nendib, et

"näed-mis-teevad". Luigel tungitakse "minasse" ja "minu" keha esitatakse ühtlasi kollektiivse kehana. Luik on rohkem isiklike tähenduste andja ja vähem mõistuslik ning mõistlik. Ta rõhub sotsiaalsele emotsioonile ja aastal 1980, ühistunnete paisumise ajal, tabab ta kahtlemata naelapead. Mis veel? Luige tekstis on aimata sadomasohhistlikke jooni, Raua "Surematu" on pigem vaid sadistlik. Kahtlemata jällegi mõistlikum lahendus, kuid lisaks sellele avaldub "Surematuses" just nimelt arukas sadism, mis vägivaldast kõneleb varjatult pragmaatiliseltki – on ju mõeldav vägivalla poolt olemine näiteks omaenda keha terviklikkuse säilitamise nimel.

Luik lõpetab kaksikuuletuse esiteks sellega, et ta antud poliitilises kontekstis teeb teoks ainumõeldava ja dihhotoomiat sulgeva uuristuse: see on kontra-luule. Teiseks – Luik inkorporeerib oma uuristusse kõik, lõpuks kogu vastasseisu koos kõikide osalistega. Ta võtab endasse ka "Surematuse" ja Lenini:

*Nüüd on minu jagu
äraandja muie suure sõbra suul.*

Ja kui Luik neid ridu ka poleks kirjutanud, oleks asi olnud lõpetatud ikkagi täielise dialektikaga: Lenin osutub siin teesiks, Eesti antiteesiks ja rahvas sünteesiks.

Ent 1971. aastal oli Jüri Üdi luulekogus "Detsember" ilmunud luuletus "Tagala", mis näib sisaldavat traditsiooni suhtes uut sotsiaalselt kõlavat kehalõhkumise viisi. Vigastus on vaevumärgatav, aga 1970.–1980. aastatele iseloomulik:

*Ma hammustasin miskipärast huulde,
ja meelde tuli vana muinasjutt,
kus tuhka maeti pühitsetud tuulde,
et maa pääl poleks ühtki õnnetut.*

See on nüüd lõpuks pärishammustus ja huuldehammustus, mille võimalikust kuulutas õigupoolest ette juba Üdi esimene raamatusse raiutud tekst, "Närivitrüki" "Aastalaada"-tsükli avaluuletus:

*ma kirjutan rästikuid ridu
suuri rästikuid ridu.*

Pealtnäha süüitud, aga ilmselt siiski tõsisemad juhtumid. "Tagala" hammustus on kõigepealt isiklik tegu, mis hilisema luule taustal mõjub ühtpidi vastupanuluule trotsliku huuldehammustusena, kuid on konkreetset Üdil ka midagi muud. "Mina" hammustab ise ja *miskipärast*, asja ees teist taga.

Siinse haava teistsugusust saaks kirjeldada ka Hasso Krulli (taas)käibesse lastud mõistetega, nimelt on Krull kõnelnud Üdi tekstide horisontaalsusest, keeleliste hierarhiate vältimisest ja rööbitanud seda tollase "Läänele häälestumisega" (Luulekeele revolutsioon. *Eesti Ekspress* 21.11.1997). Täiesti usutatav, et selles ümberhäälestumises peitus ka Üdi menu saladus, kuid ainuüksi see ei selleta, miks tema tekste haarati juba 1970. aastatel kaasa ka antoloogilistesse mängudesse. Asi on ilmselt selles, et üks osa Üdi luuletusi, mille hulka kuulub ka "Tagala", olid loetavad kahetiselt – kuidagi uutmoodi ja samas nõnda, nagu oli loetud seni, sotsiaalseid hierarhiad tekstihierarhiateks ümber moondades.

Vägagi tõenäoliselt on "Tagalat" loetud suure sotsiaalse allegooriana, kus

subjekti ja objekti piirid ning nende väärtused on selged. See väliselt narratiivses kuues sündmusetu tekst astub allegoorilise allteksti otsija jaoks ootuspärasesse dialoogi teiste ühiskondlike kehapurustajatega, saab järjekordseks suureks seisundiks. Olemise varjatud suurus nõuab selle lugemiskiisi valguses sõna "miskipärast" tõlgendamist konkreetseks ja varjatud põhjuseks. "Tagala" asub näiliselt Luige kontra-luuletuse paariliseks, aga oma kahetise loomu tõttu alustab ometi ka midagi uut. "Miskipärast" kipub kõigele vaatamata algatama asja-ees-teist-taga asju.

Tundub olevat oluline, et Üdi luuletus ei nimeta märki, mis kehasse jääb. Hammas läheb sisse ja keegi ei tea täpselt, mis ta seal teeb. Tegelikult oli sedasorti hammustus varjul juba Luige pääluu-uuristuse kõrval: *õhku hammustan ja soolast taevakaart*. Luik teadis ju selleks ajaks hammustamisest, verest ja haavadest nii mõndagi, ainult tekstis ei saanud see tsiteeritud fraas iseseisvuda, ta allutati antusele väljastpoolt ja hammaste välkumine jäi enesepiinajaliku õnnevalu kergeks peegelduseks.

"Tagala" jättis endast maha tühjuse. Sotsiaalne keskkond aga ootas märki ja nii tuli leida ka sellele sissetungile paariline, koht, kus mingi märk antakse. On päris loomulik, et selle andis ikkagi Luik. Minu jaoks on see jälg siin:

*kas vere piiblimaik on
sellepärast tuultel,
et küsimärk kui haav on
kõigi elavate huultel.*

See neljas on 1987. aastal ilmunud luuletus "On aastasaja lõpp. On öö". Tsiteeritud ridades jääb järele haav, kuid pole tähenduseta, et see on küsimärk, märgi puuduolemise märk. Luige viimane luuletus on õieti kahe rea jätkamine – omaenda lõpetatud luuletuse jätkamine lõpetatuse ületamisena ja samas Üdi "Tagala" paariline. Üdi hammustus võis olla sotsiaalne etteantus ja samas ikkagi rohkem isiklik liigutus. Luige küsimärk huultel näib olevat võrdsemalt mõlemat: ta küsib "Aastasaja"-tekstis salvide kaupa kuhjuvalt isiklike küsimusi ja samas on küsimus paratamatusena *kõigi elavate huultel*. Luige huuled on endiselt ka kogu rahva huuled, Üdi omad on ja pole ka. Etteantuse saatuslikku hierarhiat aitab mõlemasse teksti kergemini sisse lugeda piibellik kaja – Üdil pühitsetud tuulde maetud tuhana ja Luigel vere piiblimaiguna. Ja ometi jääb tulevik tumedaks, prohvetlikes intonatsioonides puuduvad selged tähendused. Luuletus "On aastasaja lõpp. On öö" ei tea, mis tuleb aastasaja lõpuga, "Tagala" ei tea, kas peale kella seitset üldse midagi tuleb.

Üdi on oma "Tagalaga" siin nelikus vähem monumentaalne kui ülejäänud – üldkehtivat monumentaalset tõlgendust surub talle peale pigem kontekst, seevastu Raud ja Luik on verepriismete üleva kaarega juba ette arvestanud. Mismoodi õnnestub Luigel "Aastasaja"-tekstiga majesteetlikkust saavutada veel aastal 1987, ajal, mil ülev mõõde kirjandusest lahkuma hakkas? Luige luuletuse suurus näib tulenevat korraga kahest asjast: ühelt poolt läbivast küsimärgilisusest, mis ju ise lõpuks oma-

enese aja lõppemist ja uue aja ootamatust kuulutab:

*Kui kõik on lõppemas,
kas siis jääb ainult loota,
et algab miski, mida
keegi meist ei oota?*

See on uhke punkt senistele hammustustele – või öieti siis küsimärk, mis küsimärgistab ka iseenda monumentaalsuse. Tekst on veelgi suurema ühendava jõuga kui luuletus "Ladvad liigutavad...". Loomulikult oli juba seegi "Eesti kaardiga" märgistatud luuletus kirjutatud Üdi-järgses kirjanduses, kuid "Aastasaja"-tekst mäletab rohkemat – ta mäletab suuri vastasseise, nende märke, aga ta teab ka märgi puudumist. Kui otsida kõnealuste luuletuste seast loomult kõige klassikalisemat, siis T. S. Elioti Vergiliuse-kesksele kujutelmale klassikast seisab kindlasti kõige lähemal Luige "On aastasaja lõpp. On öö". Luik seisab täie eneseteadlikkusega kahe aja piiril, võtab kokku senise püsimisesteeatika ja sellesse löödud haavad ning samas annab viipe tulevikku. Tulevikku, kus tulevad muuhulgas Luige loobumine luuletajarollist ning tema esseistlikud tööd "Suhkrustatud koletised ja lahjendatud inglid" (*Akadeemia* 1994, nr 2) ning "Rahvas ja tema juhid" (*Eesti Ekspress* 3.10.1997) – tekstid, mis suuresti osutuvad variatsioonideks viimase luuletuse teemadel.

Neli luuletust joonistavad välja kaks põimuvat elutunnet nõukogudeaegses eesti luules. Ühelt poolt rahvast integreerivad, lihhaliku valuni küündivad kujudid, ja nende kõrval veidi teistugused hammustused, küll suure vas-

tupanu ja trotsi torked, aga ka ühisvalust ja -tulevikust ilmaoleku ilmutajad. Loomulikult ei eristu siinsed sisselõiked kõige reljeefsemalt selleks, et neid tunnetusviise väga selgelt esile tuua, aga nad on olemas. Ja nende hoiakute taustal hargneb lahti ju nii mõndagi ka isamaises haavaluules. Näiteks võiks loota, et mõni ökokriitik võtab käsile loomade tapmise eesti kirjanduses. Minu jaoks on küll ilmekas vahe selles, kuidas antoloogilisel viisil torgatakse surnuks hobune Hando Runneli luuletuses "Vanad sõbrad" ja samas täiesti kaanoniväliselt litsutakse laiaks kärbes (või mõeldakse end seda tegema) Toomas Liivi tekstis "Kärbes piitsavarrel".

Küllap pidi Raua, Luige ja Üdi luuletuste käsitlusest jääma tunne, et nii kõik oli, aga nüüd enam pole. Selge lugu ja reeglipärane järeldus: tänapäeva kirjandust ei ühenda miski, nii ei saa ühendada ka haava-metafoorid, igaühel on omad. Eks ole, kui me mõtleme ka neile tõsisematele invasioonikujunditele, Lenini nimele ja Eesti kaardile, siis mis neist on saanud? Ühest Leninist on saanud õige mitu Leninit Hardi Volmeri uues filmis. Eesti kaart, mida nõukogude ajal tajuti arvatavasti ennekõike kui moonutatud pildiga koolikaarti – nii umbes mõõtkavas 1:1 000 000, on killustatud ülitäpseteks baaskaardi ja põhikaardi tükkideks ja ainult veidi kompaksemateks maanteedatlasteks.

Kõige üldisemalt on see nii, kuid selles olukorras on ka tunda igatsust ühendava valu ja nime järele. TÜ Raamatukogu, mida juhib kaardihuviline Peeter Olesk, andis välja kaardi mõõtkavas 1 : 1 000 000. Seda kaarti on vaja vaid koosolutundeks, kujundiks, mitte prak-

tilisteks vajadusteks. Ja millesse siis õigupoolest see Viidingu-Luige rida meie kirjandust juhatab? Isiklikkus, sadomasohhism, vampirism, sajandilõpu hirmud – aga veel? Usun, et see "veel" võiks olla märgist, integreerivast tähistajast ilmajätetus. Teisiti öeldes "nime vaev", mis on taas kujund ja on Ene Mihkelsoni romaani pealkirja järgi üldisesse käibesse läinud kujund. Ma ei varja oma kalduvust struktuuralsesse paatosesse, mis ütleb, et tunnuse puudumine on samuti tunnus, nulltunnus. See null on vähemalt niikaua võimeline kultuuri integreerima, kui mingi mälestus "mitte-nullist" säilib. Nii et hammustusjälje puudumine, küsimärk, märgi otsimine.

Puuduoleku üle on kurdetud, kuid ma ei kavatse seda kurbust jagada ega taha siinkohal tuua ühtki näidet uue-
mast ilukirjandusest. Nimelt on räägitud jutu seisukohast iseloomulikumi ja samas mulle palju võõristavam see, kuidas nulltunnuslik kirjandus kirja pii-

ridest välja tungib ja nõnda luulevälise luulena rahvast ühendab. Tahame või ei taha – praegu ühendavad rahvast kultuuriinimeste vägivaldsed surmad, nende kehahaavad kui kujundid. Nii on Juhan Viidingu viimaseks luuletuseks tõlgendatud tema enesetappu 1995. aastal, enese keha hävitamist, luulemina *miskipärast* sooritatud vaba tahte akti. Sulev Luige tapmine 1997. aasta suvel oli esimese kujundirea lõpp, väljastpoolt tuleva vägivalda kujund, millele järgnes koondumine ühismemorandumi ümber. Juhan Viiding ja Sulev Luik on meil puudu – sellest on tõesti kahju. Retseptisioon kulturiseerib aga kahjutunde ja tõlgendab juhtunut kunstina. Vahest siiski on haavade ümber ühinemistes parem jääda "päris" kunsti ja kirjanduse juurde, seal on meie kasutada tähistajad – nimed ja tingmärgid, mis on päriselt olemas ja ometi pole nii vahetult "päris" kehadele ohtlikud.

MAREK TAMM

SADA AASTAT INTELEKTUAALIDE SÜNNIST

Intellektuaal - meessoost sõna, sotsiaalne ja kultuuriline kategooria. Surnud Pariisis, 20. sajandi lõpul, nähtavasti ei suutnud üle elada universaalsuse allakäiku.

B.-H. Lévy, *L'Eloge des intellectuels*. Paris, 1987.

13. jaanuaril 1898 avaldas prantsuse pahempoolne ajaleht *L'Aurore* üle terve esilehekülje kirjanik Émile Zola teravas toonis kirjutatud avaliku kirja, mis oli adresseeritud Vabariigi presidendile Félix Faure'ile. Ajalehe tollane peatoimetaja Georges Clemenceau lisas pöördumisele omapoolse provotseeriva pealkirja "Ma süüdistan...!" (*J'accuse...!*). Zola artikkel haarati lennult, lehe kahesajatuhandeline tiraaž müüdi läbi mõne tunniga. Charles Péguy sõnade kohaselt oli "šokk sedavõrd tugev, et Pariis vankus jalgadel".¹

Paari päevaga valminud sõnavõtu ajendiks oli juba pikemat aega Prantsuse ühiskonda oma võimuses hoidnud nn Dreyfusi afäär. 1894. aastal oli juudi päritolu sõjaväekapten Alfred Dreyfus riigireetmise süüdi mõistetud ning asumisele saadetud. Kuigi paar aastat hiljem avastatud uued materjalid viitasid selgelt tegelikule süüdlasele – major Esterhazy, jäeti esialgne otsus, vaatamata korduvatele ümbervaatumistele, jõusse.

1898. aasta 11. jaanuaril kuulutati Esterhazy kohtu poolt ametlikult õige. Zola, kes oli juba varem püüdnud ajakirjanduse kaudu protsessi mõjutada, otsustas nüüd otsustavale rünnakule asuda. Miks just tema? Zola oli oma aja menukamaid kirjanikke, tema romaane osteti ohtralt, nende tõlked olid vallutamas kogu maailma. Ometigi ei leidnud ta tunnustust tollase *establishment*'i poolt, korduvalt oli tema kandidatuur läbi kukutatud Prantsuse Akadeemias, tema viljeldud naturalismi loeti "kloaagikunstiks", tema menu kadestasid paljud nimekad kolleegid. Zola paradoksaalne positsioon – avalik menu ning eliidi tõrjuv hoiak – oli kahtlemata määravaks ajendiks tema enneolematult julgele käigule.

Avalikku süüdistuskõnet kirjutades riskis Zola uue kohtuprotsessiga – sedapuhku iseenda üle. Ometi nägi ta selles ainsat võimalust, et kogu tõe Dreyfusi afääri kohta päevalgele tuua. See plaan tal üldjoontes ka õnnestus. Pärast *J'accuse*'i ilmumist sai Dreyfusi afäärist

¹ Ch. Péguy, Les récentes oeuvres de Zola. *Le Mouvement socialiste*, 15. nov 1899. Tsit rmt-st: E. C a h m, L'Affaire Dreyfus. Histoire, politique et société. Paris, 1994, lk 97.

Zola afäär. Juba veebruari algul toodi Zola kohtu ette, tal lasti esitada oma seisukoht ning seda kaitsta. Vaatamata kohtukollegiumi selgelt negatiivsele hoiakule jäi ta endale truuks protsessi lõpuni. "Hävigu mu teosed, kui Dreyfus pole süütu!" kuulutas ta oma kaitsekõnes. "Ühel päeval Prantsusmaa veel tänab mind selle eest, et aitasin tal päästa tema au."

Järgnes kohtuotsus: aastane vanglakaristus koos kopsaka rahatrahviga. Nimekal kirjanikul ei jäänud muud üle kui Londonisse pageda. Alles pärast pooleaastast emigratsioonis viibimist võis amnesteeritud kirjanik koju tagasi pöörduda. Kuid tema poolt kohtuprotsessil külvatud seeme oli vilja kandnud. Afääri seni ümbritsenud vaikusemüür oli lõhutud. Terve Prantsusmaa jagunes Dreyfusi pooldajateks (*dreyfusards*) ja vastasteks (*antidreyfusards*), analoogne jaotus lõhestas mitmeid rahvaid, sealjuures eestlasigi, nagu võime näha tollastest ajalehtedest ja memuaaridest. Debati säärane laienemine sundis kohtuorganeid Dreyfusi süüasja üha uuesti ja uuesti üle vaatama. Viimaks, 1906. aastal saabus Dreyfusi rehabiliteeriv otsus, mitu aastat asumisel olnud kapten edutati majoriks ning nimetati Aulegioni ohvitseriks. Dreyfusi afääri

võis sellega lõppenuks lugeda.¹

"Intellektuaalide" sünd

Zola *J'accuse* on oluline tekst mitmes tähenduses. Käesolevas essees huvitab meid eelkõige üks neist tähendusaspektidest. Nimelt pani Zola artikkel tinglikult aluse uue mõiste ning uuenevad nähtuse – "intellektuaalide" sünnile.

Mõistagi ei tekkinud intellektuaalid 19. sajandi lõpus. Selle rolli kandjaid leiame juba Euroopa varasemast ajaloost. Intellektuaalide hulka võib tinglikult lugeda kreeka sofiste, samuti 13. sajandi kleeerikuid, kes raha eest õpetust jagasid ning mõnikord ka valitsejaid nõustasid.²

Kaasaja intellektuaalide vahetuteks eelkäijateks olid 18. sajandi valgustajatest filosoofid (*hommes des lettres*).³ Ometi tuleb oodata Dreyfusi afäärini, et näha uue mõiste sündi, mis tähistab ajalooliselt väljakujunenud sotsiaalse nähtuse.

Sõnade ajalugu on teinekord õpetlik. Tänu leksikograafide ja ajaloolaste tööle võime täpselt määratleda nimisõna "intellektuaal" tekke ruumi – Prantsusmaal – ja aja – Dreyfusi afäär.⁴

1 Vt F. de S i v e r s, Au ja häbi. *Vikerkaar* 1994, nr 8, lk 52–55.

2 Vt J. L e G o f f, Les intellectuels au Moyen Age. Paris, 1985. M.F.B. B r o c c h i e r i, L'intellectuel. Rmt: J. Le Goff (toim), L'homme médiéval. Paris, 1989, lk 210–231.

3 Vt D. M a s s e a u, L'invention de l'intellectuel dans l'Europe du XVIIIe siècle. Paris, 1994. Vrd D. P o r t e r, Rousseau's Legacy. Emergence and Eclipse of the Writer in France. Oxford University Press, 1995.

4 G. I d t, L'intellectuel avant l'affaire Dreyfus. *Cahiers de lexicologie*, 1969, kd 14–15, lk 35–46. W. M. J o h n s t o n, The Origins of the Term 'intellectuels' in French Novels and Essays of the 1890s. *Journal of European Studies* 1974, nr 4, lk 43–56. P. O r y, J.-F. S i r i n e l l i, Les intellectuels en France. De l'affaire Dreyfus à nos jours. Paris, 1992, lk 5–8. R. D é b r a y, Le Scribe. Genèse du politique. Paris, 1980, lk 255–261.

Võrdlemisi kiiresti levis neologism üle terve Euroopa, omandades seal üldjuhul halvustava tähenduse.¹

Zola tekstis me mõistet "intellektuaal" ei kohta. Kuid juba järgmisel päeval, ning seda läbi kahekümne järgmise numbri, ilmus ajalehes *L'Aurore* kohtu tegevuse vastu protesteerivaid sõnavõtte, mis kogusid sadu toetusallkirju, enamuses haritlastelt. Kogu selle seltskonna ühendas termini "intellektuaalid" alla G. Clemenceau oma artiklis "Intellektuaalide manifest" (*L'Aurore*, 23. jaan. 1898). On ilmikas, et tema kasutas mõistet "intellektuaal" veel kursiivis, see annab tunnistust termini uudsusest. Tuli veel oodata nädal, kuni neologism võeti üle noore, kuid juba kuulsa kirjaniku Marcel Barrèsi poolt. Sooviga kaitsta Dreyfusi-vastaste seisukohti avaldas ta 1. veebruaril suureтирааžilises ajalehes *Le Journal* sarkastilise artikli "Intellektuaalide vastuhakk!". Ta kirjutas: "Võib-olla olete lugenud neid kahte nimekirja, mida avaldab iga päev ajaleht *L'Aurore*. Mõnisada inimest kinnitab seal valitud sõnadega oma toetust erukapten Dreyfusile. Kas te ei leia, et Clemenceau leidis suurepärase sõna? Tegemist olevat "intellektuaalide protestiga"...! (...) Kokkuvõttes, kui juudid ja protestandid kõrvale jätta, koosneb see niinimetatud intellektuaalide nimekiri enamuses tobudest ning välismaalastest – neile lisanduvad lõpuks mõned üksikud korralikud prantslased."

Pärast Barrèsi artikli ilmumist levis uus mõiste kulutulena, järgnevatel päe-

vadel räägiti "intellektuaalidest" kõigjal. Eelkõige muidugi parempoolsetes haritlasringkondades, kes olid leidnud sobiva sõimusõna, millega oma opponente tembeldada.

Mõiste "intellektuaal" rippus õhus juba varem. Mõneti teises tähenduses oli ta 19. sajandi keskel sisenenud filosoofide keelde. Näiteks kasutas terminit "intellektuaal" Ernest Renan oma "Noorusaja vihkutes" (*Cahiers de jeunesse*, 1845–46), mis trükis ilmusid küll alles 1906. aastal.

Tänapäevases tähenduses hakkas see neologism kodunema alles 1890ndatel. Juulis 1892 figureeris ta ajakirjas *Revue Blanche* noore kirjaniku ja anarhisti Léon Blumi sule all. Samuti kohtame kümnendi algul "intellektuaale" Maurice Barrèsi ilukirjanduslikus loomingus. Kasutajaid oli teisigi, kuid, nagu öeldud, üldist aktsepteerimist leidis mõiste Dreyfusi afääri kontekstis.

Kes moodustasid aga "intellektuaalide" esimese seltskonna? Kelle allkirju leiame Dreyfusi toetusnimekirjadest?

Christophe Charle'i arvutuste järgi kirjutas esimestele Dreyfusi toetustekstidele alla 1482 inimest. Seda oli võrdlemisi vähe. "Antidreyfusaaride" petitioonid leidsid märkimisväärselt rohkem toetajaid (25–40 000). Oluline oli aga signatuuride kvaliteet. Näiteks G. Clemenceau algatatud "Intellektuaalide manifesti" 1200 allakirjutanu seas olid 26% kirjanikud, kunstnikud, ajakirjanikud (teiste seas A. France, M. Proust, A. Gide jpt), 22% õppejõud (teiste seas G. Monod, Ch. Seignobos,

1 D. B e r i n g, Die Intellektuellen. Geschichte eines Schimpfwortes. Stuttgart, 1978. Tsit rmt-st: Ch. C h a r l e, Naissance des "intellectuels" (1880–1900). Paris, 1990, lk 227.

Alfred Dreyfus



G. Lanson jpt) ning 18% üliõpilased. "Dreyfusaaride" kõnekas uuendus senise petitsioonide-ajaloo taustal oli ametivõi aunimetuste lisamine allkirja juurde. Selle käiguga anti signatuurile uut kaalu, mis selgelt vihjab "intellektuaalide" väljakujunenud eneseteadvusele – mitte igaüks ei saa kuuluda nende ridadesse.¹

Nagu nägime, kujunes "intellektuaalidest" sõimusõna rahvuslikult meeletatud parempoolsete haritlaste suus. Mõõdus paar aastakümnet, kuni nemadki leidsid endale ühishimetaja: "intelligentsuse partei" (*le parti de l'intelligence*). Sellise signatuuriga manifest ilmus 1919. aasta 19. juuli *Le Figaro*'s.² Uue mõistega sooviti näidata, et "intelligentsus" ei iseloomusta mitte pahempoolseid revisioniste, vaid hoopis parempoolseid haritlasi.

Selle sammuga oli lõpule viidud haritlaskonna terav lõhenemine kahte leeri, mis algas Dreyfusi afääri ajal ning mille juured ulatusid Prantsuse revolutsiooni aegadesse. Ühel pool rahvuslikke väärtusi (sõjavägi, ühiskondlik kord jne) kaitsvad pahempoolsed konservatiivid ning teisel pool universaalset tõde ja õigust nõudvad pahempoolsed liberaalid.

Nende leeride käsitlused intellektuaali rollist ja funktsioonist ühiskonnas erinesid märkimisväärselt. Ühine oli ainult mõjutamisarsenal – manifestid, petitsioonid, pamfletid jne.

"Dreyfusaaridest" intellektuaalide taotluseks oli üldiselt aktsepteeritud hinnangute kahtluse alla seadmine uni-

versaalse ja üliluslike väärtuste nimel. Oma ühiskondliku funktsioonina nägid nad nimelt säärase autonoomsete väärtuste kaitsmist ning kehastamist. Intellektuaal pidi alati jääma sõltumatuks, ta pidi säilitama distantse enamuse ning autoriteetidega. Oli selge, et säärase hoiak sisaldas juba eos konflikti ühiskonna valitsevate kihtidega.

Just viimane moment aitab kõige paremini mõista "antidreyfusaaridest" intellektuaalide ("intelligentsuse" esindajad) erinevust oma vaimsetest vastastest.

Intellektuaali roll ei tähendanud nende sõltumatus rōhutamist, vastupidi – sellega pidi kaasnema ühtekuuluvustunne valitseva eliidiga. Tõeline "intelligentsus" tähendas rahvusliku ja sotsiaalse ühtsuse ülemaks tunnistamist universaalsusele pretendeerivatest väärtustest, mis ainult lõhkusid esimesi.

Dreyfusi afääri raames selginenud põhimõtteline erimeelsus intellektuaalide kahe leeri vahel on püsinud kogu 20. sajandi vältel. Vaheldumisi domineerides (pahempoolsete silmatorkava eduga) on kunagisi vaidlusi läbi mänginud iga uus generatsioon.

Intellektuaalide esiletõusu eeldused

Ühiskondlikult ärksate prantsuse haritlaste eneseteadvuse hüppelise kasvu ning uue ühishimetaja "intellektuaalid" kiire leviku ning kinnistumise taga on 19. sajandi teisel poolel aset leidnud

1 Ch. Charles, Naissance des "intellectuels", lk 142, 166.

2 P. Ory, J.-F. Sirinelli, Les intellectuels en France, lk 7.

olulised muutused prantsuse intellektuaalsel väljal.¹

Esiteks laienes sajandi viimastel kümnenditel oluliselt intellektuaalse välja ulatus. Paaegu kahekordistus kirjanike, õppejõudude, teadlaste, publitsistide arv. Hulgaliselt tekkis juurde uusi ajakirjandusväljaandeid ja kirjasusi. Arvukalt lisandus üliõpilasi. Tollase statistika põhjal võib seda arengut illustreerida mõningate ligikaudsete arvandmetega.²

1876. aasta rahvaküsitluse järgi oli "intellektuaalsete ametite" (*hommes de lettres*, publitsistid, teadlased) kandjaid Prantsusmaal 4173. 1896. aastaks oli nende arv kasvanud enam kui kahe tuhande võrra, see oli nüüd 6354. Kümnekond aastat hiljem näitab statistika kasvu ligi kolmandiku võrra (9148).

Ülikooli õppejõude loeti 1864. aastal kokku umbes üheksasada. 1894. aastaks oli neile lisandunud pool tuhat kolleegi. 1909. aasta seisuga saadi nende koguarvuks 2200 inimest.

Kõige kiiremat kasvutempot näitab üliõpilaste arv (üliõpilased löid ka Dreyfusi afääris aktiivselt kaasa): 1860. aastal oli neid kõigest 8000, 1890. aastal juba 20 000 ning 1910. aastaks oli nende hulk paisunud 41 000-ni.

Selle suure arvulise kasvu taga seisab terve rida põhjuseid: urbaniseerumine, alg- ja kõrghariduse taseme paranemine, ajalehtede "boom", kirjastamiste-

gevuse aktiveerumine jne.

Intellektuaalide esilekerkimise teiseks oluliseks eelduseks oli prantsuse intellektuaalse välja sisemise struktuuri areng. Eelkõige tuleb selle all silmas pida haritlaskonna geograafilist kontsentratsiooni. 19. sajandi lõpul elas enam kui pool prantsuse intellektuaalsete ametite pidajatest Pariisis või Seine'i jõe piirkonnas. Kuigi ülikooli õppejõudude puhul pealinna-kesksus ei kehtinud (seda ei võimaldanud institutionaalne liigendus), paiknesid prestiižikamad õppeasutused siiski Pariisis (Sorbonne, *Collège de France*, EPHE, *Ecole des Chartes* jpt).

Selline tihe koondumine pealinna, mida võib lugeda üheks prantsuse eripäraks, aitab seletada haritlaste suurt sõnaõigust Prantsusmaal ning ühise eneseteadvuse kiiret kasvu.

Ühtlasi tuleb tähtsaks pidada muutusi sotsiaalse eliidi struktuuris 19. sajandi lõpul. Paralleelselt Kolmanda Vabariigi (1870–1940) arenguga kadus neil kümnenditel senine selgelt piiritletud ja sisemise hierarhiaga vana korra eliit (*noblesse*). Uus Vabariik soovis olla juhitud uue avatud eliidi poolt. Sinna pidid põhimõtteliselt kuuluma kõikide ühiskonnaklasside esindajad – ainsaks valikukriteeriumiks jäi andekus ja läbilöögivõime. Ometi jäi tegelikus elus eliidi avatus piiratuks, jätkuvalt eelistati inimesi päritolu, mitte andekuse alusel. Senise poliitika jätkumine andiski

1 "Intellektuaalse välja" (*le champ intellectuel*) mõiste pärineb Pierre Bourdieu sotsioloogiast ning märgib seda suhteliselt autonoomset sotsiaalset ja ideoloogilist ruumi, mille raames intellektuaalid tegutsevad. Vt nt P. B o u r d i e u, *Homo academicus*. Paris, 1984; *Id*, *Choses dites*. Paris, 1987, lk 167–177.

2 Need pärinevad Ch. Charle'i raamatust: *Les intellectuels en Europe au XIX siècle*. *Essai d'histoire comparée*. Paris, 1996.

sõltumatutele haritlastele võimaluse käsitleda ennast ise uue vaimse eliidina, kes on opositsioonis vana eliidiga ning kelle missiooniks on suunata Vabariigi arengut õigesse suunda ka siis, kui ametlik poliitika seda ei peaks soovima. Viimast samastas sõltumatu eliit demagoogia ning keskpärasusega. Nende arvates oli poliitiliste vaidluste aeg möödas, rahvale tuli nüüd kõnelda otse, läbi uute kommunikatsioonikanalite (ajalehed).¹

Viimane muutus, mida võib välja tuua "intellektuaalide" tekke eelduse-na, seisnes uute ideoloogiliste mudelite tärkamises sajandi viimastel kümnenditel. Uue ühishimmetaja kiire levik vanade erinimetuste (*hommes des lettres*, teadlased, kirjanikud, *universitaires* jne) asemel on tunnistuseks varasemate kultuuriliste mudelite kriisist.

Juba Prantsuse revolutsioon oli põhjustanud traditsioonilise kirjanikumudeli kadumise ning ümbritsenud uue mudeli teatava religioosse auraga (romantism). Pärast Kolmanda Vabariigi kehtestamist ning sellega kaasnenud sekularisatsioonilainet kadus ka see mudel, tema asemele astus peatselt teadlase oma (C. Bernard, L. Pasteur jt). Veidi hiljem tärganud "intellektuaali"

muldel projitseerus selgelt just viimasele: objektiivsus, sõltumatus, kriitiline meel – kõik need tunnused olid ühised nii teadlase kui intellektuaali ideaaltüübile.

Intellektuaalid sada aastat hiljem - kas kriis?

Kahekümnendat sajandit on nimetatud "intellektuaalide sajandiks".² Selles tödemuses sisaldub korraga kaks tõsiasja: esiteks, lõppeva sajandi ajalugu ei saa käsitleda intellektuaalide rolli arvestamata ja teiseks, intellektuaalide hiigelajad on mööda saamas, uus sajand toob endaga kaasa uue ühiskondliku elu korralduse.

Intellektuaalide "kriisist" rääkimine on sajandilõpu *locus communis*. Eriti terav olukord näib valitsevat Prantsusmaal. Seal kuulutavad intellektuaalide lõppu kahetsusnoodiga hääles paljud intellektuaalid ise.³ Veidi kiretumal toonil kinnitavad seda ajaloolased ja sotsioloogid.⁴ Nende sulest ilmuvad üha sagedamini volüümikad ülevaated prantsuse intellektuaalide ajaloost, viidates valmivale hauamonumendile.⁵ Õli lisavad tulle ajakirjanikud. Prantsu-

1 Ch. C h a r l e, *Les élites de la République (1880–1900)*. Paris, 1987.

2 Sellise pealkirja all ilmus Michel Winockilt hiljuti mahukas prantsuse intellektuaalide ajalugu: *Le siècle des intellectuels*. Paris, 1997, 704 lk.

3 Nt J.-F. L y o t a r d, Tombeau de l'intellectuel. *Le Monde*, 8.X 1983; B.-H. L e v y, L'Eloge des intellectuels. Paris, 1987; A. F i n k i e l k r a u t, La Défaite de la pensée. Paris, 1987.

4 Vt nt K. A. R e a d e r, Intellectuals and the Left in France Since 1968. The Macmillan Press, 1987, lk 19–29; P. O r y, J.-F. S i r i n e l l i, Les intellectuels en France, lk 243–249; N. D o y l e, The End of a Political Identity: French Intellectuals and the State. *Thesis Eleven*, 1997, nr 48, lk 43–68. M. W i n o c k, Le siècle des intellectuels, lk 606–619.

5 Lisaks mainitud M. Winocki teosele tuleb esile tõsta F. Dosse'i kahekõitelist strukturalismi ajalugu (käsitleb tegelikult intellektuaalseid debatte 20. sajandi teise poole Prantsusmaal): *Histoire du structuralisme*. Paris, 1991–1992. Seejärel R. Rieffeli doktoritööd: La

se pressi kipuvad ummistama teemad nagu "Intellektuaalid: kahtluste ajastu" (*Le Point*, 11. juuni 1994) või "Kas meie intellektuaalidest on veel mingit kasu?" (*Lire*, oktoober 1996).

Kõige teravam probleem on intellektuaalide võõrandumine rahvast. Igihaljas eliididilemma on praegu varasemast palju teravamalt päevakorral. Probleemi tõsidusest annavad selget tunnistust mõningate 1980. aastatel prantslaste seas läbiviidud küsitluste tulemused.¹

1981. aastal küsis ajakiri *L'Express* oma lugejatel: millist mõju avaldavad teie otsustele intellektuaalide seisukohad? Vastused kõnelevad iseenda eest: väga tähtis – 1%, üsna tähtis – 11%, vähetähtis – 21%, pole tähtis – 61%.

Kaheksa aastat hiljem läbiviidud järgmises küsitluses paluti vastata küsimusele: millistel inimkategooriatel on tänapäeva Prantsusmaal kõige enam võimu? 64% vastanutest seadsid esikohale poliitikud. Teisele kohale jäid näpilt pankurid (59%). Järgnesid juba suurema vahega tippametnikud (25%) ja suurettevõtete juhid (17%). Intellektuaalidele omistas võimu ainult 1% vastanutest.

Igale allakäigule saab leida põhjuseid. Veel paarkümmend aastat tagasi

Prantsusmaal valitsenud "totaalne intellektuaal"² on põrmu langenud eelkõige kahe ulatuslikuma kriisi tagajärjel.³ Nendeks on: ideoloogiline kriis ja identiteedikriis.

Ideoloogiline kriis märgib eeskätt pahempoolsuse kompromiteeritust. Nägime eelpool, et "intellektuaali" mõiste ühendas Dreyfusi afääri ajal eeskätt pahempoolse ilmavaatega haritlasi. Alates II maailmasõjast on "intellektuaal" ja "vasakpoolne" olnud sisuliselt lahutamatud mõisted, seepärast on ootuspärane, et paralleelselt pahempoolsuse allakäiguga nõrgenevad ka intellektuaalide positsioonid.

Prantsusmaa-kesksusele truuks jäädes tuleb ühtlasi rõhutada mitmete mõjukate prantsuse intellektuaalide, *maîtres penseur*'ide lahkumist siitlammast 1980. aastatel (Sartre, Lacan, Barthes, Foucault jt). Üleöö orbudeks jäänuna olid noorema põlvkonna intellektuaalid korruga ilma pea kõigist ideoloogilistest tugipunktidest.⁴

Identiteedikriis on seotud eelkõige väljendusvahendite kriisiga. Juba 1970ndate lõpul oli Régis Debray hoiatanud prantsuse intellektuaale meedia ohu eest.⁵ Ta kuulutas ette "mediokraatia" ajajärgu saabumist, kus intel-

Tribu des clercs: les intellectuels sous la Ve République. Paris, 1993. Ning lõpuks J. Julliard'i ja M. Winocki juhtimisel ilmunud ambitsioonikat prantsuse intellektuaalide leksikoni: Dictionnaire des intellectuels français. Paris, 1996.

1 Järgnevad andmed pärinevad J.-F. Sirinelli raamatust: *Intellectuels et passions françaises. Manifestes et pétitions au XXe siècle*. Paris, 1990.

2 Mõiste kuulub P. Bourdieu sõnavarasse, "totaalse intellektuaali" kehatuseks loeb ta J.-P. Sartre'it. Vt P. Bourdieu, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris, 1992, lk 294–297.

3 Järgin siinkohal eeskätt J.-F. Sirinelli (*La fin des intellectuels français? Revue européenne des sciences sociales*, 1990, kd 28, nr 87, lk 153–161) argumente.

4 Hästi vahendab tollast leinameeleolu ning tühjusetunnet Julia Kristeva oma autobiograafilises romaanis: *Les Samourais*. Paris, 1990.

5 R. Debray, *Le pouvoir intellectuel en France*. Paris, 1979.

lektuaalide kõik traditsioonilised väljendusvahendid minetavad mõtte. Kuulda võetakse ainult seda, keda nähakse televiisoriekraanil, manifestidest ja petitsioonidest, raamatutest rääkimata, ei hooli enam keegi.

Debray ennustuses on olnud omajagu tõtt. 1980. aastad olid tunnistajaks uut tüüpi "meediaintellectuaali" esiletõusule. Klassikalise intellektuaali tunnuseks oli olnud varasema erialase tuntuks ("sümboolse kapitali", ütles Pierre Bourdieu) rakendamine ühiskondlikus tegevuses.

Meediaintellectuaale iseloomustab aga asjade vastupidine käik – meedias kogutud tuntuks järgneb akadeemiline konsekratsioon.¹

Prantsusmaa kontekstis on sellise tagurpidi-protsessi parim näide "uute filosoofide" fenomen. 1970. aastatel komeedina taevasse tõusnud filosoofide rühmituse menu võib lugeda ühe

kirjastuse (*Grasset*), ühe isiku (Bernard-Henry Lévy) ning soodsalt häälestatud meediakanalite sihivärgase koostöö tulemuseks.

Intellektuaalide identiteedikriisiga seostub lisaks "mediokraatia" esiletõusule ka massikultuuri võidukäik. Võimust võtab üldine konsensus, mis välistab eos igasugused intellektuaalsed debatid. Ähmastub progressiteooria, mis käsitles rahvast ratsionaalse muutuse kandjana.

Kõik see on viinud situatsioonini, mida tabavalt resümeerib Tony Judt: "Intellektuaalid võivad kõneleda ja kirjutada ja teha tähtsaid eetilisi avaldusi, kuid neil enestel puudub teooria selle kohta, miks keegi peaks neid kuulama."² Demokraatlikul ajajärgul ei saa ühiskondlik-poliitilis-eetilised küsimused olla kellegi monopol, vaid kõigi kodanike ühine asi.

1 L. P i n t o, *Mass Media Mandarins*. Rmt: N. K a u p p i, P. S u l k o n e n (toim), *Vanguards of Modernity. Society, Intellectuals and the University*. Yväsckylä, 1992, lk 98–106.

2 T. J u d t, *Milline ajastu lõppes Euroopas 1989. aastal?* *Vikerkaar*, 1995, nr 5–6, lk 104.

EMILE ZOLA

MA SÜÜDISTAN

Kiri Vabariigi Presidendile hr. Félix Faure'ile

Härra President,

Ekh lubate mul tänutäheks selle eest, et Te mind kord nii heasoovlikult vastu võtsite, tunda muret Teie õigustatult hea nime pärast ning öelda Teile, et Teie tähte, mis on seni nõnda õnnelikult säranud, ähvardab kõige häbiväärssem plekk, mida pole võimalik maha pesta?

Te olete tervelt ja puutumatult välja tulnud alatutest laimujuttudest, olete võitnud inimeste südamed. Te tõusete hiilgavana esile kõigis ülistustes isamaalisel pidupäeval, milleks Prantsusmaale on kujunenud liidu sõlmimine Venemaaga, ja te valmistute juhatama meie suurt töö, tõe ja vabaduse sajandit krooniva maailmanäituse ülevat triumfi. Aga missugune poriplekk Teie nimel – ütleksin koguni, Teie valitsemisel – on too jälestusväärne Dreyfusi afäär. Et sõjakohus sõandas käsu korras õigeks mõista kellegi Esterhazy, on kõrvakiil kogu tõe ja õigusele. Ja asi on lõpetatud, Prantsusmaa kannab oma palgel seda teotust, ajalukku pannakse kirja, et Teie presidendiks olles võidi toime panna niisugune sotsiaalne kuritegu.

Kuna nemad sõandasid, siis sõandan ka mina. Ütlen välja tõe, sest ma olen lubanud välja öelda kogu tõe ja täielikult, kui seaduspärane õigusemõistmi-

ne seda ei tee. Minu kohus on rääkida, ma ei taha olla kaassüüdlane. Minu öid jääks kummitama pilt süütust, kes lunastab seal kaugel, kõige hirmsamates piinades kuritegu, mida ta pole toime pannud.

Ja just Teile, härra President, kisen dan ma kogu oma ausa inimese nõrdimuse jõuga selle tõe. Teile au andes olen ma veendunud, et Te ei tea seda. Ja kellele muule peaksin ma üles andma tõeliste süüdlaste kahjuliku kõntsa kui mitte Teile, riigi esimesele ametiisikule?

Kõigepealt tõe Dreyfusi protsessi ja tema süüdimõistmise kohta.

Kõike seda juhtis, kõik tegi teoks üks hukatuslik mees, nimelt kolonel du Paty de Clam, tollal lihtne major. Tema ongi kogu Dreyfusi afäär, milles ei saada selgusele enne, kui aus juurdlus paneb korralikult paika kõik selle mehe teod, kogu tema vastutuse. Ta astub meie silme ette äärmiselt tumeda ja vastuolulise, romantilistest intriigidest painatud isikuna, kellele pakuvad naudingut järjejuttudest pärit võtted, varastatud paberid, anonüümkirjad,

kokkusaamised mahajäetud paikades, salapärased naised õõ varjul kokku kandmas kohutavaid tõendeid. Tema kava kohaselt dikteeriti Dreyfusile saatekirja tekst; tema mõtles välja, kuidas jälgida Dreyfusi üleni peeglitega kaetud toas; tema on see, kellest major Forzineti meile räägib, kuidas ta tuli, salalatern käes, ja lasi end juhtida magava süüaluse juurde, et heita tolele näkku ootamatu valgusvihk ning sel moel, unenäo ehmatuses, paljastada tema kuritegu. Ja mul ei tarvitse lisada muud kui: kes otsib, see leiab. Seepärast ütlen lihtsalt, et major du Paty de Clam, kelle hoolde kohtuametnikuna usaldati Dreyfusi juurdluse läbiviimine, on kuupäevalises järjekorras ja vastutuselt esimene süüdlane toime pandud kohutavas kohtulikus veas.

Saatekiri oli olnud juba mõnda aega luureosakonna ülema kolonel Sandheri käes, kes suri hiljem progresseeruvase paralüüsi. Oli olnud "lekkeid", kaduma läinud dokumente, nagu neid kaob veel täninigi; ja oldi ametis saatekirja autori otsimisega, kuni tasapisi sügenes *a priori* arvamus, et autor pidi olema keegi staabiohvitseridest, ja nimelt keegi suurtükiväe ohvitseridest – ilmne topeltekstisus, mis näitab, kui pealiskaudselt saatekirja uuriti, kui võrd põhjalik uurimine näitab, et see pidi olema keegi riviohvitser. Niisiis otsiti mööda maja, uuriti käekirju, see oli nagu mingi perekonnaintriig, reetur tuli tabada kindralstaabis endas, et ta sealt eemaldada. Ja ehkki ma ei taha siinkohal üle rääkida lugu, mida osaliselt teatakse, aga major du Paty de Clam astub lavale niipea, kui esimene kahtlus langeb Dreyfusile. Sellest hetkest peale oli

tema see, kes Dreyfusi kokku klopsis, see afäär sai tema afääriks, ta võtab oma ülesandeks reetur segadusse ajada, viia ta täieliku ülestunnistuseni. On küll sõjaminister kindral Mercier, kelle intelligent tundub olevat keskpärane; on küll kindralstaabiülem kindral de Boisdeffre, kes andis arvatavasti järele oma kurimeelsetele tunnetele, ja staabiülema abi kindral Gonse, kelle südametunnistus suutis kohaneda nii mõnegi asjaga. Aga tegelikult on alguses major du Paty de Clam see, kes neid kõiki juhib, kes neid hüpnotiseerib, sest ta tegeleb ka spiritismi ja okultismiga, ta vestleb vaimudega. Keegi ei suudaks eales ette kujutada katseid, mis ta õnnetu Dreyfusi kallal läbi viis, lõkse, millesse ta püüdis teda meelitada, hullumeelseid juurdlusi, koletislikke fantaasiasööste, kogu seda piinavat nõdrameelsust.

Ah! see esimene protsess on õudusunenägu igaühele, kes tunneb selle tegelikke üksikasju! Major du Paty de Clam arreteerib Dreyfusi, paneb ta üksikongi. Jookseb proua Dreyfusi juurde, hirmutab teda, ütleb talle, et kui ta peaks suud paotama, on abikaasa kadunud. Samal ajal rebis õnnetu oma ihu lõhki, kisendades, et on süütu. Ja niimoodi uurimine toimuski, nagu mingis viieteistkümnenda sajandi kroonikas, salapäraga kaetult, pealegi metsikute vahenditega, kõige aluseks üksainus lapsik süüdistus, tobe saatekiri, mis polnud mitte ainult labane reetmine, vaid ka kõige häbematum kelmus, sest pea-aegu kõik kurikuulsad paljastatud saladused osutusid tähtsusetuks. Kui ma sellest nii pikalt räägin, siis sellepärast, et siin peitub alge, millest võrsus hiljem tõeline kuritegu, kohutav õiguse maha-

salgamine, mida Prantsusmaa põeb. Tahaksin tuua esile, kuidas kohtulik viga sai võimalikuks, kuidas see sündis major du Paty de Clami mahhinatsioonidest, kuidas kindral Mercier, kindralid de Boisdeffre ja Gonse lasid end asjasse mässida, lasid end vähehaaval tõmmata kaasvastutajaks selles veas, mida nad hiljem uskusid end olevat kohustatud kõigile peale suruma kui püha tõde, kui tõde, mille üle ei saa isegi vaielda. Alguses ilmutasid nad omalt poolt ainult hooletust ja taipamatust. Äärmisel juhul võib aimata, et nad andsid järele ümbritsevatele religioossetele tunnetele ja korporatiivsetele eelarvamustele. Nad lasid rumalusel sündida.

Aga Dreyfus seisabki sõjakohtu ees. Nõutakse kohtupidamist täielikult kinniste uste taga. Reetur oli avamas piiri vaenlasele, et juhtida Saksa keiser Notre-Dame'ini, muidugi tuleb tarvitusele võtta kõige rangemad salastatuse ja vaikimise abinõud. Rahvas on jahmunud ja rabatud, sosistatakse kohutavaid lugusid koletislikest reetmistest, mis panevad Ajaloo nõrdima, ja loomulikult on rahvas kõigega päri. Pole olemas küllalt karmi karistust, inimesed plakutavad avalikul degradeerimisel, nad tahavad, et süüdlane jääkski sinna häbipinki, süümepiinadesse visklema. Kas kõik see vastab siis tõele, kõik need sõnulseletamatud ja ohtlikud asjad, mis võivat Euroopa põlema süüdata, mis tuli hoolikalt sulgeda kinniste uste taha? Ei! seal uste taga polnud muud kui major du Paty de Clami romantilised ja valelikud fantaasiasööstud. Kõik toimus ainult selleks, et varjata kõige naeruväärsemat järjejuttu. Selles

veendumiseks piisab, kui uurida tähelepanelikult süüdistusakti, mis sõjakohtus ette loeti.

Ah! seda süüdistusakti pole ollagi! Et inimene võidi niisuguse akti põhjal süüdi mõista, on seadusetu ime. Proovigu ausad inimesed seda lugeda, ilma et nende süda võpataks nõrdimusest ja kisendaks vastuhakust, kui nad mõtlevad tohutu pikale lunastusele seal eemal, Kuradisaarel. Dreyfus oskab palju keeli – kuritegu; tema juurest ei leitud ühtegi kompromiteerivat dokumenti – kuritegu; ta käib paar korda oma sünnimaal – kuritegu; ta on töökas, ta näeb vaeva, et kõike teada saada – kuritegu; ta ei kohmetu – kuritegu; ta kohmetub – kuritegu. Ja missugune lapsik sõnastus, kategoorilised väited keset tühjust! Meile on räägitud neljateistkümnest põhisüüdistusest: leiame sealt õigupoolest üheainsa, tolle saatekirja. Ja me saame koguni teada, et eksperdid ei olnud ühel meelel, et üks neist, hr. Gobert, kõrvaldati sõjaväe survele, sest ta võttis endale vabaduse mitte jõuda soovitud järeldustele. Räägiti ka kahekümne kolmest ohvitserist, kes olla tulnud Dreyfusi oma tunnistustega üle kallama. Me ei ole veel näinud nende ülekuulamisprotokolle, aga on selge, et kõik nad ei süüdistanud teda; ja tasub märkida, et nad kõik kuulusid sõjaväe ametkondadesse. See on perekonna-protsess, seal ollakse omavahel, ja pidagem meeles: kindralstaap tahtis seda protsessi, kindralstaap oli tema üle kohut mõistnud ja mõistis nüüd teist korda.

Niisiis, jäi ainult too saatekiri, mille suhtes eksperdid ei jõudnud kokkuleppele. Räägitakse, et kohtusaalis olla

kohtunikud valmis olnud teda süütaks tunnistama. Ja seepärast on igati arusaadav see meeleheitlik kangekaelsus, millega süüdimõistva otsuse õigustamiseks nüüd kinnitatakse, et olla olemas mingi salajane süüd tõestav dokument, dokument, mida ei või näidata, mis seadustab kõik ja mille ees me peame alistuma, nähtamatu ja tunnetamatu hea jumal. Ma eitan niisuguse dokumendi olemasolu, ja ma eitan seda, kuidas vähegi jaksan! Naeruväärne dokument, jah, võib-olla on olemas paber, kus käib jutt mingitest naisukestest ja kus räägitakse kellestki D-st, kes muutuvat liiga nõudlikuks, kuna abikaasa ilmselt leiab, et talle ei maksta tema naise eest küllalt hästi. Aga riikliku julgeoleku seisukohalt oluline dokument, mida ei saa esitada, ilma et homme puhkeks sõda – ei, ei! See on vale; ja see on seda koletum ning küünilisem, et nad valetavad karistamatult, ilma et seda saaks tõestada. Nad ässitavad Prantsusmaa üles, nad peidavad end rahva õiglaste tunnete taha, nad sulgevad kõigi suud, puudutades südant ja laostades vaimu. Ma ei tea ühtegi suuremat kodanikuvastast kuritegu.

Härra President, niisugused ongi faktid, mis selgitavad, kuidas võidi toime panna kohtulik viga; ja moraalsed tõendid – Dreyfusi varanduslik olukord, motiivide puudumine, tema lakkamatu süütuse-kinnitus – veenavad lõplikult, et ta on major du Paty de Clami äärmuslike fantaasiasõostude, ümbritseva kirikumeelse keskkonna ja meie ajastut häbivääristava "räpastele juutidele" peetava sõja ohver.

Ja nüüd jõuame Esterhazy afäärini. Kolm aastat on möödunud, paljude südametunnistus on ikka veel äärmiselt erutatud ja ärevil, otsitakse üha ja tulakse arusaamisele, et Dreyfus on süütu.

Ma ei hakka siin esitama kahtluste sügenemise ajalugu ega kirjeldama, kuidas hr. Scheurer-Kestner jõudis veendumusele Dreyfusi süütuses. Aga sel ajal kui tema omalt poolt jälgi ajas, juhtus ka kindralstaabis endas olulisi asju. Kolonel Sandherr oli surnud, ja kolonelleitnant Picquart oli saanud tema järel luureosakonna ülemaks. Ning täites osakonnaülemana oma ametiülesandeid, hoidis viimane ühel päeval käes linnatelegrammi, mis oli adresseeritud major Esterhazy'le võõrriigi agendi poolt. Tema otsene kohustus oli alustada juurdlust. Kindlasti pole ta kunagi tegutsenud, arvestamata oma ülemuste tahet. Nõnda esitas ta oma kahtlused ülemustele, kõigepealt kindral Gonse'ile, siis kindral de Boisdeffre'ile ja edasi kindral Billot'le, kes oli asunud kindral Mercier' järel sõjaministri kohale. Kuulus Picquart'i toimik, millest nii palju on räägitud, pole kunagi olnud midagi muud kui Billot' toimik, see tähendab, toimik, mille alluv on koostanud oma ministrile, toimik, mis peaks veel praegugi Sõjaministeeriumis alles olema. Uurimine kestis 1896. a maist septembrini, ja tuleb valjuhäälselt rõhutada, et kindral Gonse oli Esterhazy süüs veendunud ning kindral de Boisdeffre ja kindral Billot ei kahelnud, et kurikuulus saatekiri on kirjutatud Esterhazy käega. Selle kindla tõdemuseni oli viinud kolonelleitnant Picquart'i juurdlus. Puh-

kes tohutu segadus, sest Esterhazy süüdimõistmine toonuks paratamatult kaasa Dreyfy si protsessi läbivaatamise; ja seda ei tahtnud kindralstaap mitte mingi hinna eest.

Pidi olema mingi otsustav, meeleheitlik hetk. Pange tähele, kindral Billot ei olnud veel millessegi segatud, ta oli täiesti puhas, ta võis tõe jalule seada. Ta ei julgenud, ilmselt hirmust avaliku arvamuse ees, kindlasti ka kartusest anda välja kogu kindralstaap, kindral de Boisdeffre ja kindral Gonse, rääkimata alamatest ametnikest. Siis toimus hetke jooksul võitlus tema südametunnistuse ja selle vahel, mille ta uskus olevat sõjaväe huvi. Kui see hetk sai mööda, oli juba liiga hilja. Ta oli asjasse segatud, ta oli kaasosaline. Ja sellest peale tema vastutus aina kasvas, ta võttis oma õlule teiste kuriteo, ta on samavõrra süüdi nagu teisedki, ta on rohkem süüdi kui nemad, sest tal oli võimalus tõe jalule seada, ja ta ei teinud mitte midagi. Kas te mõistate! juba aasta otsa teavad kindral Billot, kindral de Boisdeffre ja kindral Gonse, et Dreyfus on süütu, ja nad on selle kohutava asja endale hoidnud. Ja need inimesed magavad, neil on naised ja lapsed, kes neid armastavad!

Kolonel Picquart oli täitnud oma kohuse ausa inimesena. Ta käis oma ülemustele õigluse nimel peale. Ta koguni anus neid, ta rääkis neile, kui ebapoliiitiline on nende viivitus enne hirmsat tormi, mis kogub jõudu, mis paratamatult puhkeb niipea, kui tõe saab ilmsiks. Niisuguseid väljendeid kasutas hr. Scheurer-Kestner hiljem vestluses kindral Billot'ga, vannutades teda isamaa-armastuse nimel asja käsile võtma, mitte laskma sel hullemaks minna, kuni

see kasvab üleüldiseks katastroofiks. Ei! kuritegu oli toime pandud, kindralstaap ei saanud enam tunnistada oma kuritegu. Ja kolonelleitnant Picquart eemaldati täitma lahinguülesannet, ta saadeti üha kaugemale ja kaugemale, kuni ta jõudis Tuneesiasse, kus ühel heal päeval taheti talle tema vaprus eest koguni sellega tasuda, et usaldada tema hoolde lahinguülesanne, mis oleks ta kindlasti tapnud, samas kandis, kus sai surma markii de Morès. Ta ei olnud põlu all, kindral Gonse pidas temaga sõbralikku kirjavahetust. On lihtsalt saladusi, mida ei tasu paljastada.

Pariisis sammus tõe vääramatult edasi, ja me teame, mil moel puhkes oodatud torm. Hr. Mathieu Dreyfus avalikustas major Esterhazy kui saatekirja tegeliku autori just siis, kui hr. Scheurer-Kestner oli justiitsministrile üle andmas nõuet protsessi läbivaatamiseks. Ja siinkohal tõuseb esile major Esterhazy. Mõned tunnistajad kirjeldavad, et alguses oli ta hullunud, valmis ennast tapma või põgenema. Siis muutub ta äkki uljaks, ta üllatab Pariisi oma raevuka hoiakuga. Asi seisab selles, et talle tuldi appi, ta oli saanud anonüümikirja, kus teda hoiatati vaenlase sepiustuse eest, keegi salapärane daam olla koguni vaevaks võtnud muretseda talle öösel kindralstaabist varastatud dokumendi, mis pidi ta päästma. Ja ma ei suuda hoiduda nägemast selle taga kolonelleitnant du Paty de Clami, tundes ära tema viljaka kujutusvõime äärmuslikud võtted. Tema saavutus, Dreyfusi süüdimõistmine, oli ohus, ja kindlasti tahtis ta oma saavutust kaitsta. Protsessi läbivaatamine – aga selle tulemusel

variseks ju kokku nii ekstravagantne ja traagiline järjejutt, mille jälestusväärne lahendus Kuradisaarel aset leiab! Seda ei saanud ta lubada. Seepärast muutub võitlus nüüd duelliks kolonelleitnant Picquart'i ja kolonelleitnant du Paty de Clami vahel, kellest ühe nägu on paljastatud, teisel maskeeritud. Varsti leiame nad mõlemad tsiviilkohtu ees. Tegelikult seisab aga kõige taga ikka ennast kaitsev kindralstaap, kes ei taha tunnistada oma kuritegu, mille jätkus tund-tunnilt kasvab.

Nii mõnigi on endamisi hämmastunult küsinud, kes astusid välja major Esterhazy kaitseks. Kõigepealt, varjatult, kolonelleitnant du Paty de Clam, kes kõike mahitas, kõike juhtis. Tema kätt on tunda naeruväärsetes võtetes. Seejärel kindral de Boisdeffre, kindral Gonse, koguni kindral Billot, kes olid sunnitud laskma majori õigeks mõista, sest nad ei saanud tunnistada Dreyfusi süütust, ilma et sõjakohus poleks avaliku põlguse all põrmu varisenud. Ja kogu selle imepärase olukorra tulemuseks on, et aus mees kolonelleitnant Picquart, kes ainsana kogu loos oli täitnud oma kohust, osutub ohvriks, selleks, keda hakatakse pilkama ja keda karistatakse. Oo õiglus! hirmus meelega pitsitab südant! Laskutakse isegi väiteni, et ta olla võltsija, et tema olla fabritseerinud telegrammi Esterhazy hävitamiseks. Aga suur Jumal! milleks? mis eesmärgil? Õelge üksainuski motiiv! Kas ka temale tasutakse kätte juutide eest? Nali seisab selles, et tema on just nimelt antisemiit. Jaa! me vaatame pealt räpast etendust võlgadesse ja kuritegudesse mattunud inimestest, kes kuulutatakse süütuks, samal ajal kui

minnakse isegi niisuguse inimese au kallale, kelle elu on plekita. Kui ühiskond on jõudnud nii kaugele, siis laguneb ta koost.

Härra President, selles seisabki Esterhazy afäär: süüdlane, kes oli vaja õigeks mõista. Juba peaaegu kaks kuud võime tund-tunnilt jälgida, kuidas seda tehakse. Ma lühendan, sest siin on toodud ainult laias laastus kokkuvõtte loost, mille leegitsevad leheküljed pannakse kunagi üksikasjalikult kirja. Ja me nägime ju, kuidas kindral de Pellieux ja major Ravary juhtisid nurjatut juurdlust, millest kelmid väljuvad kirkastunult ja ausad inimesed poriga määrilt. Siis kutsuti kokku sõjakohus.

Kuidas võidi oodata, et üks sõjakohus lammutaks selle, mis teine sõjakohus on kokku pannud?

Ma ei räägigi sellest, et kohtunikke on alati võimalik valida. Kas juba ülemuslikust distsiplinaarsuse põhimõttest, mis on tema sõduritel veres, ei piisa, et nende suutlikkust erapooletuks jääda lausa halvata? Kes ütleb distsipliin, see ütleb kuulekus. Kui kõrge ülemus, sõjaminister, on rahva esinduse kiiduavalduste saatel avalikult kinnitanud, et otsus on lõplik ega kuulu edasi-kaebamisele, kas te tahate, et üks sõjakohus tunnistaks selle otsustavalt valeks? Hierarhiliselt on see võimatu. Oma avaldusega mõjutas kindral Billot kohtunikke, ja nad langetasid otsuse nii, nagu nad peavad tulle minema, ilma mõtlemata. Eelhäälestus, mille nad kohtusse kaasa töid, on ilmselgelt niisu-

gune: "Sõjakohus mõistis Dreyfusi reetmises süüdi; tähendab, ta on süüdi, ja meie, sõjakohus, ei saa kuulutada teda süütuks: aga me teame, et tunnistada Esterhazy süüdi, tähendab kuulutada Dreyfus süütuks." Miski ei saanud neid sellest kõrvale kallutada.

Nad langetasid alatu kohtuotsuse, mis jääb igavese koormana rõhuma meie sõjakohtuid, mis määrib jäädavalt kahtlusega kõik nende otsused. Esimene sõjakohus võis olla taipamatu, teine on lihtsalt kuritegelik. Kordan veel, tema vabanduseks on, et kõrgeim ülemus oli sõna võtnud, kuulutades kohtuotsuse ümberlükkamatuks, pühaks ja inimestest kõrgemal seisvaks, nii et alamad ei saanud öelda vastupidist. Meile räägitakse sõjaväe aust, tahetakse, et me sõjaväge armastaksime, et me sõjaväge austaksime. Oo jaa! muidugi, sõjavägi, mis esimese ähvarduse korral tõuseks, mis kaitseks Prantsusmaad, see sõjavägi on kogu rahvas, ja me tunneme tema vastu üksnes poolehoidu ja lugupidamist. Aga mitte tema pole see, kellelt me oma õiglusjanus just nimelt väarikust nõuame. Küsimus on mõõgas, mis võib-olla homme pannakse meie peremeheks. Ja suudelda andunud mõõga käepidet – jumala eest, ei!

Ühtlasi olen juba tõestanud: Dreyfusi afäär oli sõjaväe ametkondade sisene afäär – kindralstaabi ohvitseri annavad üles tema kolleegid kindralstaabist ja ta mõistetakse süüdi kindralstaabi ülemuste surve all. Kordan veel, tema süütust ei saa taastada, ilma et kogu kindralstaap osutuks süüdi olevaks. Ja ka kõrged ametnikud kasutasid Esterhazy varjamiseks kõikmõeldavaid vahendeid, ajakirjanduskampaaniaid,

telefonikõnesid ja surveavaldusi ainult selleks, et teist korda hävitada Dreyfus. Ah! Vabariigi valitsus peaks luuaga minema pühkima selle jesuiitla, nagu kindral Billot ise neid nimetab! Kus on küll tõeliselt tugev ja arukalt isamaaline minister, kes julgeks seal kõik ümber korraldada ja uueks teha? Kui paljusid inimesi ma tunnen, kes värisivad õuduses võimaliku sõja ees, teades, kelle kätes on riigikaitse! ja missuguseks alatute intriigide, keelepeksu ja priiskamise pesaks on muutunud see pühitsetud varjupaik, kus otsustatakse isamaa saatus! Inimesed mõtlevad vastikustundega hirmsale päevale, mil seal sai alguse Dreyfusi afäär, tolle õnnetu, tolle "räpase juudi" inimohverduse lugu! Ah, kui paljusid on ärevile ajanud meeletus ja rumalus, hullumeelsed fantaasiad, alatud poliitilised võtted, inkvisitsiooni ja hirmuvalitsuse kombed, see, et paari aumärgikandja hetketuju ja tahe võib asetada nende säärsaapa rahva kõrile, surudes sinna tagasi rahva tõe- ja õigusekarje, tuues valelikult ja pühadust rüvetades ettekäändeks riiklikud huvid!

Ja kuritegu on seegi, et toetuti alatule ajakirjandusele, lasti igal Pariisi lurjusel end kaitsta, nõnda et lurjus nüüd võidutseb, lammutades jultunult õigust ja lihtsat ausust. On kuritegu, et Prantsusmaa ärevileajamises lasti süüdistada neid, kes tahavad, et ta seisaks suurejooneliselt vabade ja õiglaste rahvaste eesotsas, samal ajal kui ise seipitseti häbitut salanõu, õigustamiseks kogu maailma ees oma viga. On kuritegu eksitada avalikku arvamust ja kasutada siis tapatöö toimepanekuks sedasama arvamust, mida on kõlbeliselt rikutud kuni selleni välja, et inimesed on marru ae-

tud. On kuritegu mürgitada väikeseid ja alandlikke, kütta üles reaktsioonilisi ja sallimatuid kirgi, peites end jäleda antisemitismi varju, mille kätte suur ja vabameelne inimõiguste-Prantsusmaa sureb, kui ta sellest ei parane. Kuritegu on ära kasutada isamaa-armastust vihkamise õhutamiseks, ja lõppude lõpuks on kuritegu teha mõõgast moodne jumal, samal ajal kui kogu inimõistus näeb vaeva tõe ja õiguse peatse saabumise nimel.

Kui ängistav on näha, et see tõde ja õigus, mida me oleme nii kirglikult soovitud, on saanud niisuguse hoobi ning on nüüd veelgi enam maha saladud, veelgi ähmasem. Kardan, et hr. Scheurer-Kestner variseb hingeliselt kokku, ja usun, et ta lõpetab, tundes kahetsust, et ei käitunud otsustavalt päeval, mil senatis toimus arupärimine, ega öelnud kõike, mis tal öelda oli, et kõik pörmustada. Ta oli suur aus inimene, riigitruu mees, ta uskus, et tõest enesest piisab, eriti kui see tundus säravat nagu ere päev. Milleks pöörata kõik pea peale, kui varsti hakkab päike nii kui nii paistma? Ja just selle usaldava rahulikuse eest teda nii julmalt karistatigi. Sama käib ka kolonelleitnant Picquart'i kohta, kes kõrgest väärikusest ajendatuna ei soovinud avaldada kindral Gonse'i kirju. Niisugune kõlbeline kõhklus teeb talle seda enam au, et samal ajal kui tema jäi distsipliini suhtes lugupidavaks, lasid ülemused ta poriga üle valada, ise tema protsessi kõige ootamatul ja teotavamal viisil läbi viies. Nemad on kaks ohvrit, kaks lihtsa südamega vaprat meest, kes usaldasid asja Jumala kätte, samal ajal kui kurat te gutses. Ja kolonelleitnant Picquart'iga

seoses nägime koguni, kuidas Prantsuse tribunal, lasknud pealekaebajal avalikult tunnustajat süüdistada, ja süüdistada teda kõikvõimalikes eksimustes, kuulutas kohtuistungi kinniseks niipea, kui see tunnustaja sisse toodi, et ta selgitusi annaks ja ennast kaitseks. Ma ütlen, see on järjekordne kuritegu, ja see kuritegu äratub üldsuse südametunnistuse. Tõepoolest, sõjatribunalidel on õiglustest kummaline arusaam.

Niisugune ongi lihtne tõde, härra President, ja see tõde on hirmuäratav, see jääb teotuseks Teie presidentuurile. Olen valmis uskuma, et Teil pole selles asjas mingit võimu, et Te olete Põhiseaduse ja oma lähikondlaste vang. Sellele vaatamata on Teil inimesena kohustus, millele Te peate mõtlema ja mida Te peate täitma. See ei tähenda, muide, et ma võidus vähemalgi määral kahtleksin. Kordan kõige tulisema veendumusega: tõde on liikvel, ja miski ei peata seda. Alles praegu kogu asi algabki, sest alles praegu on seisukohad selginenud: ühel pool süüdlased, kes ei taha, et valgus paistma hakkaks, teisel pool õigusearmastajad, kes on valmis andma oma elu, et valgus hakkaks paistma. Kui tõde suletakse maa alla, hakkab ta seal kogunema, omandab niisuguse plahvatusjõu, et päeval, mil ta esile purskub, viib ta kõik endaga kaasa. Saame veel näha, kas selle kõigega pole tulevikuks ette valmistatud kõige kohutavamad hävingud.

Aga see kiri sai pikk, härra President, on aeg lõppsõnaks.

Ma süüdistan kolonelleitnant du Paty

de Clami selles, et ta oli kohtuliku vea saatanlik toimepanija – tahan uskuda, et teadmatusest-, ja selles, et ta hiljem kolm aastat kaitses oma hukatuslikku tegu kõige naeruväärsemate ja kuritegelikumate mahhinatsioonidega.

Ma süüdistan kindral Mercier'd selles, et ta hakkas – vähemal või suuremal määral vaimsest jõuetusest – kaasosaliseks saajandi suurimas ülekohtus.

Ma süüdistan kindral Billot'd selles, et ta hoidis oma käes Dreyfusi süütuse tõendeid ja vaikis need maha, et ta osales tolles inimsuse- ja õigusevastases kuriteos poliitilistel kaalutlustel ning päästmaks asjasse segatud kindralstapi.

Ma süüdistan kindral de Boisdeffre'it ja kindral Gonse'i selles, et nad hakkasid kaasosaliseks samas kuriteos, üks kahtlemata kirikumeelsete tunnete ajal, teine võib-olla korporatiivse vaimu sunnil, mis teeb sõjaväe juhtkonnast ligipääsmatu Noa laeva.

Ma süüdistan kindral Pellieux'd ja major Ravary'd selles, et nad viisid läbi nurjatu juurdluse, pean silmas kõigi aegade kõige koletislikumalt erapoolikut juurdlust teise osapoole, lapsemeelse vaprase kustumatu näite suhtes.

Ma süüdistan kolme käekirjaeksperti, härrasid Belhomme'i, Varinard'i ja Couard'i selles, et nad esitasid valelikud ja petturlikud eksperthinnangud, juhul kui meditsiiniline kontroll ei tuvasta, et nad kannatava nägemis- ja otsustamishäirete all.

Ma süüdistan sõjaväe juhtkonda selles, et nad korraldasid ajakirjanduses, eriti *Eclair*'is ja *Echo de Paris*'s jälestusväärse kampaania, eksitamaks avalikku

arvamust ja varjamaks oma viga.

Ma süüdistan lõppude lõpuks esimest sõjakohut selles, et ta tarvitas õiguse kallal vägivalda, mõistes süüdistatava süüdi dokumendi põhjal, mida ei avalikustatud, ja ma süüdistan teist sõjakohut selles, et ta käsu korras varjas seda seaduserikkumist ja pani omakorda toime kohtuliku kuriteo, mõistes teadlikult õigeks süüdlase.

Neid süüdistusi esitades on mulle teada, et ma annan sellega võimaluse süüdistada end 1881. aasta 29. juuli ajakirjandusseaduse 30. ja 31. paragrahvi alusel, mis näevad ette karistuse laimamise eest. Ja ma teen seda tahtlikult.

Mis puutub inimestesse, keda ma süüdistan, siis ma ei tunne neid, ma pole neid kunagi näinud, ma ei kannan nende vastu mingit viha. Nad on minu jaoks ainult entiteedid, sotsiaalse kurjuse kehastused. Ja minu praegune tegu pole muud kui otsustav samm kiirendamiseks tõe ja õiguse plahvatuslikku võidulepääsu.

Mul on ainult üks soov, ma tahan valgust, inimkonna nimel, kes on nii palju kannatanud ja kellel on õigus õnnele. Minu tuline vastuhakk on vaid minu hinge karje. Ma loodan, et mu asi sõandatakse saata kriminaalkohtusse ja et juurdlus toimub päevavalgel!

Ma ootan.

Suvatsege vastu võtta, härra President, minu sügava lugupidamise kinnitus.

*Prantsuse keelest tõlkinud
Kristiina Ross*

ELAV AJALUGU

Poliitika ringvaatus ja muud väljamaa sõnumid

Prantsusmaal sünnitab praegu üks kohtuasi palju tormi. Mõne aasta eest mõistetü Juudi sugust kapten Dreyfus isamaa äraandmise nõuu pärast vangi. Hiljuti hakkasivad aga jutud liikuma, kohtunikud olla eksinud ja Dreyfus ilmasüüta. Mitu tähtsat meest pidasivad asja õigeks ja nõudsivad, et see uuesti üle kuulatud saaks. Ühtlasi tõsteti süü ühe teise ohvitseri, nimega Esterhazy pääle. Valitsus laskis sõjakohtu Esterhazy asja läbi vaadata, kuid sõjakohus mõistis Esterhazy vabaks. Sellegipärast ei jäädud rahule, vaid nõuti Dreyfus'i asja uuesti ülekuulamist.

Üks tähtsamatest, kes Dreyfus'i asja õigeks peavad, on kuulus jutukirjutaja Zola. See on presidendile kirja saatnud, millega ta valitsusele ja kohtutele suuri süüsid ette heidab. Suurem jagu rahvast on Zola pääle selle üle väga pahane, sest Dreyfus on Juut, kellest hääl meele näha ei tahetaks, et ta ilmasüüta kannatab. Sellepärast seletavad mõned, et Zola oma kirjaga ainult lärmi on tahtnud teha ja selle läbi oma töödele suuremat minekut loota. Valitsus on Zola laimamise pärast kohtusse kaebanud. Zola aga ei kahtle oma võidu juures põrmugi, on koguni oma kaebtus- ja seletuskirja uuendanud ja protsessiks 104 tunnistajat üles andnud. Paljud kiidavad Zolad tõe eest võitlejaks ja kiidavad teda taevani. Saadikutekogus on mehed

asja harutamisel mitu korda riidu läinud ja üksteisele kõrvalopsusid jaganud. Krahv Bernis'ele on tindipott vastu vahtimist puruks visatud. Seep see peenike Prantsuse haridus on.

Juhtumine on Juutide vastaseid kangesti üles ärritanud ja Alshiirias on päris mäss lahti läinud. Rahvas tungis Juutide poodidesse ja karjus: "Kadugu Juudid, elagu sõjavägi!" Juutide majasid pisteti põlema ja politsei pidi vaigistamiseks sõjariistu tarvitama. Paljud saivad haavatud, üks surmatud. 200 inimest on vangi võetud. Sellest hoolimata toovad telegrammid uute rahutuste üle teateid. Öösetel on Juutide poodisid riisunud. Ka tapmist on ette tulnud.

Eesti Postimees nr 4, 22. I 1898

*

Kõige haritud maailma silmad on neil päevil Prantsuse päälinna poole pööratud. Kõik ootavad põnevusega.

Aga mis asi see siis on, et see nõnda kõikide meeled kihisema paneb?

Üks Prantsuse ohvitser, sündimise poolest Juut, on valju karistuse alla mõistetud, sest et ta Prantsuse sõjaväe olekust olla Saksale tähtsaid teatusi toimetanud, ja nüüd arvatakse ühes ringkonnas, mille eesotsas kirjanik Zola seisab, et mees on süüta.

Aga kas on see siis nii haruldane sündmus, et kohtuotsus valesti mõistetakse? Sünnib seda vististi ju igal pool.

Inimesed on eksijad. Miks on siis see sündmus inimesi nõnda üles kihutanud.

Selle põhjus on see, et õiguse kõrgem maaline valitseja, valitsus, on silmanähtavasti valskuse poole astunud ja sellepärast mõistab haritud maailma südame-tunnistus valjusti kohut.

Sellest ei ole küll, et kapten Dreifusi süü üsna kahtlane on, nähtavasti on teda mõistetud karistuse alla ühe süü eest, mida teised on teinud, vaid kõige kõlvatum nähtus asjas on veel see, et Dreifus ise ei ole teada saanud, mis tunnistuste põhjusel teda on süüdlaseks mõistetud. Nimeliselt on teda süüdlaseks tehtud ühe paberi põhjusel, mille kirjutajaks teda vaieldi, aga seda ei ole tõendada võidud.

Asja niisugusel olekul oleks vaja asja uuesti läbi katsuda. Aga sellele paneb valitsus kõigest jõuust vastu. Kirjanik Zola on valitsuse vastu käreda kaebuskirja avaldanud ja sellepärast seisab ta nüüd kohtu ees.

Terve mailm tänab teda, et ta õiguse

eest nii südisti on välja astunud. Iga päev toob temale tervest maailmast õnnesoovi ja kiituse-kirjasid, millele maailma tähtsamad õiguse armastajad on alla kirjutanud.

Zola tunnistajate ülekuulamine on nüüd Prantsusemaal käsil. Tunnistajatele on väga kitsad piirid pandud. Mehed, kes sõjaväe teenistuses, ei saa sellepärast tunnistada, et nad ametis-ladust hoidma peavad. Paar tunnistajat on ka Zolale ka h j u k s kõnelenud. Teine äpardus, mis Zolale juhtus, oli see, et hulk tunnistajaid kohtusse tulemisele vastu on pannud.

Kohtusaalis on iga päev elukardetav tungimine. Teisipäeval, 27. jaanuaril, sündis pääle kohtuistungist saalis kake-lus. Uulitsal tungis rahvas veel Zolale järele ja karjus. "Surm Zolale! Visake teda Seinsesse!" Zola sõbrad saavad teda vaevaga tõlda saata, millele vihane rahvas veel järele jooksis. Üleüldse pandakse politsei hoolimatust väga imeks.

Eesti Postimees nr 6, 19. II 1898

Valinud Krista Aru

VAATENURK

VEIKO MÄRKA

Seitsmendalt korruselt vikerkaarele

ANDRUS KIVIRÄHK. VANAMEHED SEITSMENDALT; JALUTSKÄIK VIKERKAAREL. Kaks näitemängu. Loomingu Raamatukogu 1997, nr 16. 96 lk. Hind 10 kr.

Kivirähki näidendite tekstid jõudsid lugemislauale siis, kui tükid ise juba teatrite mängukavast maas. Mäletan, et kolmandal vaatamisel ei olnud "Jalutuskäik" enam sama huvitav kui esimesel. Teksti lugemiskordade kohta selline gradatsioon õnneks ei kehti – kuigi mõni fraas leidis laval leidlikumat viimistlemist kui kirjas. Näiteks raamatus vastab Tomm Jakobsoni küsimusele, kas täna öösel läks jälle üks auto mõlki: "Läks" (lk 49). Laval kõlas sama repliik: "Üks vist läks".

Kivirähki näidendiraamatut võib ikka ja jälle kätte võtta ning sirvida. Alati leiad hingepidet – nagu ka Ivan Orava mälestustest. Võtame või lehekülje 96: "Lehes kirjutavad – Prantsusmaal on giljotineeritud Danton. Lihulas sündis kassil kakskümmend poega. Näete – elu ei kao. Üks suri – kakskümmend sündis. See sisendab lootust." Raske on isikukultusejärgsest eesti kirjandusest leida optimistlikumat ning elutervemat tsiita.

Õigupoolest on ühiste kaante vahele sattunud kaks sedavõrd eriilmelist näendit, et neid on raske ühte arvustusse

mahutada.

Mõlema konflikt ning kogu süžee rajaneb argielu ning muinasjutumaailma vastandamisel. Aga sellega sarnasus piirdubki. "Vanameestes" jõuab muinasjutt domineerivasse seisundisse ning sellega lugu lõpeb. Paljudest naerukohadest hoolimata on narratiiv naiivne, värvivaene ning didaktiline. Laval ei paistnudki see väga silma, lugedes küll. "Vanamehed" on ikkagi lastetükk. Mitte et mul midagi lastenäidendite vastu oleks – aga LR ei ole lasteraamatusari. Kivirähki omapärane huumoritaju avaldub siingi peaaegu igal leheküljel, aga see pöörleb nagu iseenese saba tagaajav kutsikas, ei jõua mitte kusagile ega kasva kunagi suureks.

Tegelaskujud on skemaatilised: uje armunud noormees, elurõõmus naiivitar, jõhker ärimees, kes näidendi lõpuks ümber kasvab. Kaks rivaalitsevat vanameest on muidugi originaalsemad, aga nende osa muudavad üheülbaliseks dialoogid, mis alati manduvad tühipaljaks ärplemiseks. Sõnadest kaugemale ei jõuta.

Ent ilma raamatu nõrgavõitu alguspooleta poleks põhjust rääkida viimasel viiekümnel leheküljel asetleidvast ümbersünnist.

"Jalutuskäigus" üritab muinasjutt samuti domineerivat seisundit saavutada, kuid ei tule sellega toime. Põhjusi on kaks: üha süvenev materialism inimeste seas ning vastuolud muinasjututegelaste (haldjate ja päkapikumeeste) vahel. Ent

ta on siiski piisavalt tugev, et argiritiini lõhkuda. Kumbki juhtrolli ihkavatest tegelaskujudest – firmajuht Jakobson ja haldjate kuninganna Ariel – seda ei saavuta. Enamgi veel: fiaskoga lõpeb ka nende omavahelise koalitsiooni moodustamise katse. Vikerkaarel jalutajad on muutunud objektidest subjektideks, kes võiksid teha, mida tahavad – kui nad ainult tahaksid midagi teha. Näidendi viimane osa kulgeb käsikäes anarhiaga.

"Lõpu"-mõistet ma siin kasutada ei saa, sest "Jalutuskäik" ei lõpe ju mitte millegagi. Keegi ei saavuta mitte midagi (peale Vaimu – aga tema soov on tagasihoidlik), lihtsalt eesriie lastakse ühel hetkel alla ja kõik.

Õigupoolest on näidendis koguni kolm juhtrolli pärast võitlevat süžeeleini: Jakobsoni materialistlik, Arieli idealistlik ning Vaimu oma, mida ühegi mulle teadaoleva omadusega iseloomustada ei saa (lähim termin oleks eluläheduslik-ignorantne). Autori meisterlikkus seisneb eelkõige selles, et ta hoiab kõiki kolme pidevas pingelises tasakaalus. Tasakaal jääbki kestma, nagu öeldud, sisuliselt näidend ei lõpegi (aga algab küll – terve veerandtund nürimeelset irisemist!). Loos ei ole moraali ega üheselt ümberjutustatavat sisu. Aga on palju allteksti, kummastus ning vastandusefekte ning head sõnalist ja sedapuhku ka situatsioonihuumorit.

"Jalutuskäik" on dramaturgiliselt hästi välja peetud: peadpöörivas tempos vahelduvad mitmetasandilised ning absurdsed stseenid tasakaalustatakse pika ja igava dialoogiga esimese ning pika ja huvitava monoloogiga tei-

se vaatuse alguses.

Veel üks mõte, mis näidendi vaatamise järel tekkis: Kivirähk armastab näitlejaid ning pakub neile palju tänuväärset mängumaterjali. Seda on ka lugedes hea tunda.

Omaette nautimisväärsus on müüti- de rida, mida Kivirähk oma mini-travestiate objektiks on valinud. Kõrvuti klassikaliste Punamütsikese- ja Robinsoni-lugudega on siin Mozart ja Salieri, James Bond ning stagnaaegne tööstusteemaline näidend *à la* Aleksandr Gelman (lk 85).

Puudujääke leidub mõistagi ka "Jalutuskäigus". Ilmselt näidendi kirjutamisega paralleelne töötamine ajalehe huumorilehekülje toimetajana on autorit ahvatlenud mõned tegelaskujud liiga päevakajaliseks vormima (Palusalu, Susanna). Vaesus ega prostitutsioon ei ole täna publikule enam nii ligitõmbavad teemad kui nelja aasta eest. Ja siis see pidev ning piinlik korrutamine 25-tunnise tööpäeva üle (lk 50, 52, 56, 57)!

Kaht näidendit ei maksa kõrvutada nõnda, nagu oleks "Vanamehed" meistri õpipoisitöö ning "Jalutuskäik" šedööver. Tegu on ikka kahe eriotstarbelise produktiga – nagu moosipirukas ning mitmekihiline tort – ühe kondiitri käe alt. See, et ma pirukaid ei armasta, on minu viga.

Ei pääse kõrvale küsimusest, kas "Jalutuskäik" on klassika, mis kõlbaks tuleviku kirjanduslugudesse Lutsu "Kapsapea" ja Vilde "Pisuhänna" kõrvale? Vastan: on küll. Aga esialgu ma seda rahvateatrite mängukavva võtta siiski ei soovita.

Ajaliselt on "Vanamehed seitsmen-

dalt" ning "Jalutuskäik vikerkaarel" Kivirähki esimene ja kolmas näidend. Teine ja neljas olid Nukuteatri suvised lastelavastused "Sibulad ja šokolaad" ning "Rikka õelusel pole piire". Hiljem on järgnenud "Säärane soolikas ehk Kuidas Kreutzwald oma õnne leidis" Endlas ja "Atentaat" Eesti Draamateatris ning kummagi puhul ei saa kõnelda "Jalutuskäiguga" hirmkõrgeks aetud saavutustelati ületamisest.

Kuuldavasti realiseerib Kivirähk praegu oma ammust unistust: kirjutab filmistsenaariumi. Pole põhjust kahelda, et ta selle tööga niisama hästi hakkama saab kui prosaistina ning draama-kirjanikuna.

INDREK SÄRG **Näärisokk**

TEET KALLAS. KÄSI. Väike õudusromaan. Kuper, Tallinn, 1997. 192 lk. Hind 88 kr.

Muidugi oleme me kõik pärit oma lapsepõlvest.

Muidugi tundub kõik selle teemaga seonduv kirjanikule iseäranis oluline.

Muidugi puudutab see ainevalik heli käega ka lugejate hingekeeli, eriti siis, kui lapsepõlv samasse aega juhtus.

Ja muidugi ei hakka äratundmisest heldiv lugeja enam norima jutu ülesehituse, mõne episoodi mõttekuse, stiiliühtluse või muu taolise pisisaja kallal.

Lisaks on raamatus ju häid kirjeldusi, eriskummuline miljöö ja hulk huvitavaid stseene raukade elust. Mida sa, hing, veel igatsed?

Teet Kallas on enda jaoks oluliste

kirjanikena nimetanud Tšehhovit ja Lutsu. Kusjuures varasem, novellikirjanikust Kallas rõhutas rohkem Tšehhovit, nüüdne suur- ja seeriavormide looja aga kõneleb pigem Lutsust, kelle renomee haritud ringkondades viimastel aastatel tublisti on edenenu. (Võimalik küll ka, et eelistusemuutuse on põhjustanud meie teisenenud vahekord idanaabriga ja vajadus omariiklusaegseid traditsioone vääriliselt rõhutada.) Ehkki ma ei usu, et Lutsu kui mõjutajat peaks üle tähtsustama – on ju kõik lugenud, kuidas Arno isaga koolimajja jõudis, ilma et sellest midagi halba oleks sündinud –, tundub, et Kallas on eestimaise eelistamisega seekord üle pingutanud. Sest kas polnud mitte Tšehhov see, kelle juhtmõtteks oli: oskus hästi kirjutada tähendab oskust maha tõmmata. Vaest Lutsu seevastu nuhtlesid kriitikud pool elu stiilivigade, laialivalguse, ideepuuduse jm pattude eest ning suur tükk tema loomingut tolmus mõistjaid oodates riulil.

Midagi sellest raskest saatusest näib viimase raamatu valguses üle kanduvat Kallaselegi. Teost oleks keeruline kiita. Nimelt koosneb "Käsi" mitmest tükist, mis ei taha omavahel hästi kokku sobida. Algul näib, et on tahetud kirjutada memuaare, siis keerab lugu poole pealt ära poistekaks ning lõpus pakutakse jälle meenutusi. Eriti esimene tükk on närviliselt ebahühtlane, "mälestuslik element domineerib jõuliselt ilukirjandusele omaste reeglite üle".

"Käe" algupooles visandatud panooraamid justkui lubaksid midagi suurt, samas võtab memuaristlik heietamine kõik kähku tagasi. Kohati tundub esituses "Seitsmenda rahukevade" passaaže,

aga detailid pole nii hoolikalt valitud ning mälestuskillukeste ja episoodikeste seos jutu üldise loogikaga on vaieldav. Püstitatud on ka omalaadne rekord: esimene tegelane jõuab kohale alles leheküljel 38.

Side, mis "Kätt" koos peaks hoidma, on Kallasel valmistatud kummalisest rahvapärимusest. Kuski Põhja-Eesti legendikul olla kontkäsi, mis (Mannerheimi suurtükitorni põhimõttel?) maa seest välja tõuseb ja Vene lennukeid taevast alla kisub. Mõõnan, et kättemaksu ja jumaliku – või põrguliku – õigluse sümbolina on asi küllalt mõjuv, kuid romaani õudustäratava teljena siiski lahjavõitu.

Kahtlane staatus on ülejäänud sõjajärgsetel pärimuslugudel. Stiilis "nüüd-ma-räägin-teile-mõned-lood-midama-kuulnud-olen" refereering omaaegsetest õudukatest pole kahjuks kõige mõjuvam. Just nende lugude juures torkab silma igavene veelahel ilukirjanduse ja memuaaride vahel: kui kirjutatakse üles mälestusi, tuleb ajaloolise tõe huvides muidugi jutustada nii, nagu kunagi kuuldud. Ent kui tehakse romaani, tuleks teose õnnestumiseks valida olemasolevast materjalist vaid parim, suggestiivsem, õudsem jne. Õnneks pole pärimuslik materjal enam ainult keldris luku ja riivi taga, mõndagi on ka publitseerituna kättesaadaval. Valida oleks olnud märksa vingemaid lugusid.

Nagu öeldud, areneb memuaarse materjali peale "Käe" teiseks tükiks karmivõitu poistelugu. Konteksti arvestades ei leia põhjust asja kahetseda, pealegi on Kallas oma loo (ka täiskasvanu silmade kõrguselt jälgitavaks jätanud. Süžeelist teksti luues on ta ometi

saanud oma jutustajaandel avalduda lasta ning järk-järgult muutub tekst loetavamaks. Kirjeldatud poistekamp mõjub tõepäraselt. Tegelasi on küll liiga palju ning individualiseerituseni jõudmata jäävad mitmed neist paljasteks nimedeks, aga ega memuaarsetest atavismidest ei pääse selles teoses niikuinii kuhugi. Mõned kujud on see-eest saanud mehised kontuurid ning situatsioonipinged lubavad end analüüsida. On poistekamp päraststõjajärgses vanadekodus ning vanadekodu personal, koosnemas noortest ja keskeas naistest. Mehi näeb selles maailmas harva – sõda on just lõppenud, mehed maha tapetud – ning olemasolevadiki jätavad poistele tülgestava mulje. "Me vist ei tahtnudki suureks kasvada, arvan ma," resümeerib minategelane nukralt.

Poistel on mitmeid hirme, mida somnambuulne ümbrus võimendab. On loomulikust suurem hirm haiguste ja surma ees, hirm mõnede raukade ees, kes näivad teadvat midagi õudset, aga ka hirm naiste ees, kes on poiste jaoks sisuliselt maailmavalitsejad. Meeste ja naiste robustsed suhted tekitavad poistes pelgust. Tüdrukud, kelle kohalolu võiks teistsuguseid toone lisada, on ise oma olukorrast heitunud: "Harilikud plikad, nagu neid kõikjal leidis. (...) Meiega suhtlesid nad tegelikult ainult möödapääsmatu vajaduse korral: napi-sõnaliselt ja vinguvast toonis, mida iseloomustas kärsitu põlgus ja halvasti varjatud argus." Kallas lisab olemasolevatele hirmudele veel kontkähirmu, hirmumaailma materiaalse (?) kehastuse. Epohh ei soosi individualismi. Kambas on noorel põlvkonnal julgem.

Paraku eeldanuks see atmosfäär sot-

siaalpsühholoogiliselt täpset läbikirjutamist. Kirjeldatud kooselus küll aimub konflikte ning on peidus huvitavaid arenguid, kuid lugejani jõuab neid vähe, kogu jõud läheb kontkæega sehendamiseks. Ka üks tõeliselt huvitav tegelane jääb tagaplaanile, kuuleme temast vaid mõne repliigi kaudu: nimelt on uueks ülemuseks saabunud nais-tšekist, Viktor Kingissepa kunagine võitluskaaslane. Kahju, verise daami palgejooni võinuks hoopis põhjalikumalt tutvustada. Õnneks lisab tema järeltulija Boris tekstile omajagu vürtsi.

Kokkuvõttes: materjal on autorile liiga "ihu ligi" olnud ning kogu energia selle ära kirjutamiseks (=endast ära heitmiseks) kulunud. Täiesti võimalik oleks sama asja juurde uuesti tagasi tulla – materjali paljulubavuses pole kahtlust – ning rahuliku meelega järele mõtelda, mis tingimata vajalik ja mis mitte. Mee-nutades teose suhet folklooriga, on Kallas sedakorda näärisokku teinud: asja olemus on varjunud lipi-lapitid stiilika-suka alla, peaks on torgatud okupatsioonisõduri lõust, sabaks umbluukontkæsi, keskel mürgeldavad poisikesed.

JANIKA KRONBERG **Saatusest ja naisest**

PRIIDU BEIER. FEMME FATALE.

Huma, Tallinn, 1997. 63 lk.

Hind 30 kr.

Sissejuhatareks pean avaldama tänu Eesti Ekspressi vagunisaatjatele, kes aastavahetuse paiku reserveerisid mulle koha naisuurimuse viljelejate kupees.

Seon seda žurnalistlikku seika *Vikerkaare* tähelepaneliku toimetaja ettepanekuga, et kirjutaksin Priidu Beieri luulekogust "Femme fatale". Vähemasti aiman siin mingit toimetajapoolset ootust, mis sageli loodab eripärast vaatenurka arvustatavale raamatule. Peaksin nüüd ehk esinema naisena, mida mu nimi isegi lubaks? Või hoopis androgüünina, mis oleks ju ka üsna moekas?

Kuid ilmselt pean siiski leppima kurva tõdemusega, et see rong on juba läinud. Väikses keeleruumis tunnevad kõik paraku kõiki ja Trooja hobuse kombel transvestiidina naisuurimuse kantsi seestpoolt vallutada küllap enam ei õnnestuks. Ja pole vajagi! Sest mis puutub feminismi, siis kuidagi intuiitiivselt adun, et võiksin end tunnistada Matti Undi tüüpi feministiks, kuigi ma ei kujuta ette, mida see täpselt tähendab. Undile pakuvad naised huvi ja oma esteetilist aparatuuri rakendades uurib ta neid nii kirjanduses kui laval. Kui see ei ole naisuurimus, mis see siis on? Igal juhul vähemalt pool sellest, kui silmas pidada uuritavaid objekte. Kelle seas on Undil ju olnud ka tõelisi *femme fatale*'e.

Siinse arvustuse tarvis püüdsin läbi lugeda Simone de Beauvoiri "Teise sugupoole", ent anakronismi haistes takerdusin raamatu esimesel veerandil ja piirdusin hoopis Marek Tamme ülimalt informatiivse arvustusega *Vikerkaares*. Kummatigi oli teos kohati väga võluv. Viitaksin sellest mõnele mõttele, mida küll autor isegi tõsiselt ei võtnud: Aadam oli Jumala ebatäiuslik visand ja alles Eeva tema täiuslik produkt, olgugi naise ajud väiksemad, on need siiski suhteliselt suuremad, ja Kristus sündis meheks vaid alandlikkusest ("Teine su-

gupool", lk 28). Söandan kahelda ka de Beauvoiri vahendatud kirikuisa Ambrosiuse sõnades: "Eeva ahvatles Aadamat pattu tegema, mitte Adam Eevat. On õiglane, et sellest, kelle naine ahvatles pattu tegema, saab tema valitseja" (samas, lk 81). Kui Eeva oli võimeline ahvatlema, siis küllap just ahvatluste abil on ta võimeline ka valitsema! Präänik ja piits ikka üheskoos. Nii jumaliku kui maise õigluse üle võib ju targutada ja seda nõuda, kuid tegelikult on ikka nõnda, et naine valitseb. Nii paradisiaias kui jätkuvalt ka maa peal. Niisiis on ikkagi just naine mehe saatus – karm ja ahvatlev ühtaegu –, mitte aga vastupidi.

Ent täpsustagem mõisteid. *Femme fatale* ei ole siiski igasugune naine, nagu eelnevast võiks lihtsustatult tuletada. Tal on oma, arvatavalt ligikaudu sajandi jooksul kinnistunud tähendusis. *Femme fatale*'i sündi kunstides võiks seostada 19. sajandi lõpu modernismi ja Sarah Bernhardti rollidega teatrilaval ning tõmmata sealt mõttelise joone parasjagu orgasmis tõmblevaid mehi jäänoaga hakkiva Sharon Stone'i ni Paul Verhoeveni menufilmis "Basic Instinct". Tendents rafineeritud nautingute viimiseks ülimalt ohtliku piirini on ilmne, seks ja surm kohtuvad. Auväärsest traditsioonist meenuvad veel kuningas Heroodese tütar Salome, kelle soovil lõõdi maha Ristija Johannes pea, ja Juudit, kes tappis Olovernese. Jõuliselt elustas mõlema naise kunstis juba mainitud eelmise sajandi dekadents, mis küllastus täitumatutest vampiirjatest naisolevustest.

Igaks juhuks lõõme lahti ka sõnaraamatu. "The Wordsworth Dictionary of

Sex" järgi on *femme fatale* vastupandamatu ja meestele ohtlikku mõju avaldav naine, kes tavaliselt kannab võrgutavaid riideid, kõneleb seksika häälega ja püüdleb olema mõistatuslik ja võluv. Näitena nimetatakse Hollywoodi sireene, nimepidi Pola Negrit. Selles targas raamatus on traditsiooni küll kahetsusväärsetl kärbitud.

Priidu Beieri loodud Ada Piirlup ja Kersti Maarler, kelle luuletusi tema kogu pakub, on klassikalise *femme fatale*'i kuju kõrval üsnagi süütud tibukesed. Traditsiooniga ühendab neid vaid paar mänglevkerget värssi. Eakam Ada: "noor ülbe Saatan on mu liitlane / ka siis kui varisen kord alla mulda" (lk 31). Noorem Kersti: "kui öösel voodipäitsis puudub sinu kuju / vampiir ma olen kirejanus ehtsas" (lk 55). Sinisuklus, nagu tekstides otsesõnu öeldud, seob neid mõlemaid ja teeb nad üle neid eraldava vanusevahe hingesugulasteks. Nimelt hinge-, mitte vaimusugulasteks, sest kohati luuletustesse pikitud mütoloogemid ei tundu neile kahele daamile loomuldasa omased, vaid väljendavad pigem Beieri erudeeritud üleolekut oma kehastumistest. Või siis rõhutavad kitsilikkust, nagu näiteks "noor Amor kellelt aru röövind kiiv". Ada võib-olla ongi kunagi nooruses nuusutanud ülikooliharidust, Kersti aga pole diskolkäimise kõrvalt selleks vist veel mahti või motivatsiooni leidnud. Tema luuletuste kirjutamiseks ilmselt piisab tundlemisest ja erilist haridust pole vajagi.

Luuletsükliid on alguse saanud kunagi 1980. aastate algul ja järgnenud täiendamine-lihvimine pole neilt tollast õhustikku suutnud maha kraapida. See on hea, lisab luuletustele mõne pi-

siasjaga ajastuomase mündi. Ada, vanem ja üksiti vanamoelisem, avab koguni topeltsissevaate ajastusse, loetledes oma aluspesu. Korsetid, sukad, tripid tollel küllaga kogemusi imanud daamil, "kael täis kortse reetvat vanust" ja tudengipoisid kui piimahabemed on ülimalt iseloomustavad detailid, millega liituvad lihavsüüdjad sääred ja kalduvus vulgaarsusele. Kersti, vastupidi, on noor beib, kellele meeldivad "mehed üle keskea veidi" ja kelle garderoobist meile mainitakse kõpskingi, taskurätikut, sinisukki, seelikuid ja viigilehte. Elu on edasi läinud! Suurimaks traagikaks kuulutab Kersti abieluga kaasnevad lapsemähkmed ja märgade sokkide väänamise. Elu olgu üksainus suur pidupäev!

Mõlemad luuletsükliid on muidugi ehtbeierlikult mänglevad, pilkelised ja kohati paroodilised. Samas kaasnevad daamideks kehastumisega, nende positsioonilt mina-luuletuste kirjutamisega veel terve hulk alamail tasandil rolli- ja vaatepunkti eristusi. Mitmekordne kujutamine, justnagu keritaks filmilõik tagasi ja esitataks siis mingis teises tonaalsuses uuesti (nt "Kui mažoorne" ja "Kui minoorne"), muudab mänguks kõik. Ometi on sel mängul ka tõsiduse mekk juures. Just nagu Pierrot' mask koosneb alati kahest poolusest.

Järelsõnas "Saateks armsale lugejale" reedab Beier ühe oma eeskujuna Fernando Pessoa, kelle loodud nelja eri luuletaja häda olnuvat liigne mehekeskus. Nüüd on see puudus vähemalt eesti luules kõrvaldatud ja üks lünk täidetud. Kuigi meil on mehed ju varemgi kirjutanud naise positsioonilt teoseid, aga proosas ja jättes alles oma autorinime.

Küllap uudishimust, mis tunne on/võiks olla naine. Meenuvad Johannes Semperi "Ellinor", Mats Traadi "Inger", Valev Uibopuu "Janu", viimati vist ka Rein Pöder oma "Äiatariga". Vastupidiseid näiteid, naiskirjaniku sulest ja meesminategelasega, nii kiiresti ei meenugi. Mida sellest järeldada? Vahest seda, et meeste uudishimu on suurem kui naiste võimuiha. Või et ilmaolemisse on hõlpsam kehastuda kui millegi seesuguse orgaanilisse omamisse, mida loomuldasa pole kaasa antud.

Pessoa aga mõistagi väärrib rõhutamist. Beieri luule puhul vahest mitte nii eripäraselt kuivõrd just universaalselt, kirjandussituatsiooni tervenisti hõlmates. Pessoa rolli näen eelkõige kunsti-, antud juhul konkreetset luulepärasuse aktualiseerijana. Meenutamaks meile, et kunst on lakkamatu rollimäng, et loomine on pidev kehastumine ja ümberkehastumine. Et luua – see tähendab ilmingimata "olla keegi teine". Järelikult oligi "Femme fatale'i" puhul kohane kõnelda rohkem naistest kui Priidu Beierist. Ada Piirlupi ja Kersti Maarleri luuletused tõestavad meile seda.

EVE ANNUK **"Väikeste inimeste" groteskne maailm**

ROSA LIKSOM. ÜHE ÖÖ EKSTAAAS. Soome k tlk Anu Merila. Huma, Tallinn, 1997. 160 lk. Hind 15 kr.

Ühel möödunudkevadisel kirjandusseminaril Riias kohtasin ebamäärases vanuses väikest kasvu naist, kes kandis

seljakotti ja kaht lapsikut patsi, mida kaunistasid koledad roosad kunstroosid. Hiljem selgus, et see "tavaline kirjandushuviline", nagu ta end algul tutvustas, oli Rosa Liksom. See ootamatu esmatutvus Rosa Liksomiga lõi eelhäälestuse ja tekitas huvi ta loomingu vastu; eesti keeles olid tolleks ajaks ilmunud ainult mõned ta novellid, ta esimene eestikeelne raamat – novellikogu "Ühe öö ekstaas" – oli kohe-kohe ilmunud. Selsamal seminaril võis kuulata ka Liksomi uuemaid tekste ta enda esituses, nii et lugedes hiljem eesti keeles "Ühe öö ekstaasi", oli võrdlusena mees tekstide soomekeelne kõla.

Rosa Liksomit eesti lugejale tutvustades on rõhutatud tema loomingu üllatuslikku eripära ja šokeerivust publiku jaoks (vt ka teksti raamatu tagakaanel). Ent tundub, et Liksomi raamat ei tekitanud meil küll mingit erilist sensatsiooni, pigem jäi hoopis kuidagi varju eesti oma autorite kõrval. Võib-olla on selle üheks põhjuseks ka vähene info: ei paku ju "Ühe öö ekstaasi" autori kohta mingit olulisemat teavet peale sünniaasta. Või arvavad kirjastajad, et niikuinii on kõik soome kirjanduse olulisemad nimed meil teada-tuntud? Kuigi – asjale teisest küljest vaadates võiks tõdeda, et selline eelteadmatus võimaldabki tekstidesse eelarvamustevabamalt suhtuda: kui pole etteantud hinnangumalle, saab lugeja rohkem ise otsustada ja oma suhtumist kujundada.

"Ühe öö ekstaas" on Rosa Liksomi (kodanikunimega Anni Ylävaara) esimene raamat, ilmunud Soomes 1985. aastal. Täna on autor avaldanud juba hulganisti uusi tekste, nii et õieti peaks küsima, miks on Liksomi novel-

likogu eesti keelde tõlgitud alles nüüd. Raamatuna on "Ühe öö ekstaas" pilkupüüdev juba välimuseltki: nii kaanekujunduse kui omapäraste illustratsioonide autoriks on samuti Rosa Liksom. Need on iseenesest üsna lõbusa alatooniga koomiksilaadses stiilis pildikesed mitmesuguste tekstidega ("Fun iz Good", "Love cures" jms). Raamat ise ei ole õieti kuigi mahukas: poolteistsada keskmisest väiksemas formaadis lehekülge, millest osa moodustavad illustratsioonid ja novellide poolikud algusvõi lõpuleheküljed. Ometi mahub raamatusse 27 novelli, mis on jagatud nelja alaossa: "Jaama, südalinna, jaama", "Euroopa vestibüülis", "67 kraadi põhjalaiust", "Neli variatsiooni". Alapealkirjad iseloomustavad üsna hästi vastavate tsüklite temaatikat – euroopalikust linnanoorte subkultuurist kuni lapimaise ängistuseni.

Selles maailmas, kuhu Liksomi tekstid viivad, on tegelasteks enamasti teismelised, täiskasvanute vaatenurgast vaadatuna nn probleemsed noorukid, kes tarbivad alkoholi ja narkootikume, kepivad ja sooritavad enesetappe, olles otsekui illustratsiooniks "tänapäevase kapitalistliku tarbimisühiskonna allakäigule ja inimvaenulikkusele" (kui kasutada meile lähiminekust tuttavat väljendit). Sageli ei ole tegelastel novelides nimesid, vaid on piiratud lihtsalt isikuliste asesõnadega. Tegelasid iseloomustab hästi nende keelepruuk, sageli ka kõnekeele kasutamine: "Ma jäin rasedaks. Oi kurat, ma jäin auga tiineks ja ma ei taipu siamaani, mismoodi see nii võis minna, olin ju aastaid nikkund ilma vahenditeta. Näedsa, ma kujutasin rahuga ette, et ma olen aher" (lk 17).

Soome kõnekeelest pärit sõnade ja väljendite tõlkimine eesti keelde on muidugi omaette teema. Võib eeldada, et eestikeelsete vastete leidmine ei olnud tõlkijale kerge ülesanne, sest nii mõneski tekstilõigus tunduvad pakutud vasted võõrapärastena või lihtsalt harjumatuena. Samas aga pakub kõnekeele sisse-toomine ilukirjanduslikku teksti huvitavat kontrasti kirjakeele jaheda neutraalsuse ja kõnekeele elava intensiivsuse vahel.

Liksoni proosa on väga lakooniline, ta novellid on lühikesed ja tihendatud, kuid samas on nad väga hõlmavad, neis on kõik olemas: tegelased, süžee, puänt. Selles mõttes on iseloomulik raamatu avanovell: "Ta sündis kevadrüsinas veerand tundi pärast ühte, aknata toas oli ere neonvalgus. Kolmeselt lõpetas ta öösiit allapissimise ja suskas näpud keevasse vette. Tädi tõi talle Stockholmist kaugjuhitava kosmoselaeva, samasuguse, nagu olid müügil kaubanduskeskuse selvepoes. Viieselt vaatas ta aknast välja ja nägi asfaldi ja õlist porilompi." Jne. Novelli lõpus, kaks lehekülge hiljem, on läbi elatud ka peategelase lühike elu: "Üheksateistkümneselt istus ta, nagu valge, sügaval tugitoolis ja kasvatas kõhtu. Ta ootas, et lahkamise aeg juba kätte jõuaks ja arst võiks diagnoosida, et sisikond on omadega läbi." Samas aimub täpse lakoonilise sõnastuse tagant tabamatut nukru-sevarjundit, mis on allhoovusena tuntav teisteski Liksoni tekstides. Kontsentreeritud jutustamislaad võimaldabki mahutada raamatusse nii palju tekste, luues mulje, nagu oleks tegemist kaks korda paksema raamatuga. Selline stiil on vastandlik näiteks Sauterile, kes võib

lõikude kaupa mingi tühiasja kallal no-kitseda (seda detailselt kirjeldades) ja niiviisi tüütavaks muutuda. Liksoni kohati lausa lõikavalt lühikesed laused, miniatuursed novellid, kuhu on kontsentreeritud tänapäeva postindustrialise inimese (nooruki) elutunnetus, loovad juba oma välise vormiga vastavuse sellisele elutunnetusele. Lood, mida nende lakoonilisuse tõttu on kerge lugeda, vahelduvad kiiresti nagu pildijada teleriekraanil, rahuldades niiviisi kaasaja urbaniseerunud inimese kannatamatut vaheldusevajadust, iha üha uute ja muutuvate väliste ärritajate järele. Ängistus, armastus, seks, narkootikumid, vägivald on osa sellest groteskest kaasaegsest maailmast, mida Likson kujutab. Või ehk polegi niivõrd groteskne see maailm ise kuivõrd selle kujutamise viis, autori teadlik võõrandumistaotlus tekstist ja tekstitagusest maailmast, mis muidu oleks ehk liiga ängistav?

MAIMA GRINBERGA

"Lätis kõik luuletajad on linnud..."

LÄTI UUEMA LUULE VALIMIK.

Koost. K. Skujeniaks ja G. Godinš.

Eesti Raamat, Tallinn, 1997. 256 lk.

Hind 30 kr.

Möödunud aasta jooksul on läti kirjandus ennast võimsalt esitlenud võõrkeeltes. Proosa ja luule ühisantoloogiaid on ilmunud saksa, prantsuse ja rootsi keeles, inglise keelde tõlgitud läti proosa on vallutanud Illinoisi ülikooli ajakirja *The Review of Contemporary Fiction*

talvenumbri, soome ja eesti keeles on ilmunud uuema luule antoloogiad.

Soome "Älä juo vesijohtovettä" on täpselt neli korda õhem kui eestikeelne antoloogia, soome omas on esindatud 14, eesti omas 16 läti luuletajat. Huvitav, et ainult kolm neist leiduvad korraga mõlemas antoloogias. Kas on Lätis siis mitu uuemat luulet? Ei, lihtsalt tundub, et valmis kaas on oodanud kirjas- tuses Eesti Raamat vähemalt 20 aastat ning nüüd pole viitsitud sõna "uuem" hävitamisega jännata. Las jääb. Mis siis, et enamik kogumiku luuletusi on kirju- tatud 60. ja 70. aastatel. Mis siis, et NII ja SELLEST uues luules enam ei kirju- tata. Võibolla on tahetud "uudsusega" ka paremaid ärilisi tulemusi kindlusta- da, kuigi see on kahtlane, sest kaubanduslikku väljanägemist tuhmilt rohe- lisel raamatul pole.

Aga mis ma siin norin suhteliselt ebaoluliste asjade üle? Iseloomu viga. Sest eesti antoloogia sisu üle norida ma ei saa parima tahtmisegi korral. Seevas- tu soome antoloogia on küll uhke, vas- tab ehk nimetuselegi, aga südamele äratundmisrõõmu ei paku.

Mis luule see siis on kui mitte uus? Julgeksin väita, et siin on esindatud läti luuleajaloo kolmanda laine paremik (seesuguse omavolilise ja tingliku jao- tuse esimene laine oleks Rainise, Aspa- zija ja Kārlis Skalbe aeg, teise laine tipuks aga Aleksandrs Čaks ja Jānis Sudrabkalns), tähtsad on ka selle laine poliitilised raamid – Hruštšovi aja lõ- pust Gorbatšovi aja lõpuni. Niisiis ras- ke aeg. Eriti lindudele... Kas või sellepärast oleks tundunud tingimata vajalik ka lähem tutvustus iga autori elu- ja loomingulooga. See, mis on sün-

dinud hiljem ja mida osaliselt püüab peegeldada soome antoloogia, pole veel neljandaks laineks kujunenud. Ses mõttes ainuke, mis häiris eesti antoloogia muidu täpselt tehtud autori- ja luu- letustevalikus, on kolme väga tähtsa ja just kolmandasse lainesse kuuluva luu- letaja – Juris Kunnossi, Māris Melgalvsi ja Pēters Brūverise väljajätmine.

Aga eestikeelne läti luule ise – üldis- tused, tähelepanekud, võrdlused eesti luulega, analüüs jäägu parem eesti soost kriitikute osaks. Mulle on see luule liiga tuttav. Lätlasena saan ainult võrrelda oma kogemusi selle luule lu- gemisest läti ja eesti keeles. Ning võrd- luse tulemuseks on sügav kummardus tõlkijate ees. Mulle meeldib tänini ikka rohkem see nii lätlaste ja eestlaste kui ka teistele kunagistele vennasvaba- riikidele omane luuletõlketraditsioon, kus luuletusest luuakse uus luuletus, mitte pelk sisu ümberjutustus. Ja minu arusaamist mööda "Läti uuema luule valimikus" on see saavutatud peaaegu täielikult ja peaaegu kõigi luuletajate puhul. Muidugi on selle raamatu eelis seegi, et tõlkijaid on olnud palju ja enamasti on neiks sama ajastu suurepä- rased eesti luuletajad: Ehin, Härm, Kaalep, Kaplinski, Traat, Rummo jt. Kõige õnnestumaks pean Ly Seppeli tehtud Vizma Belševica luule tõlkeid. Ehk mõningat tabamatust on jäänud Uldis Bērziņšī (tlk Harald Rajamets) ja Klāvs Elsbergi puhul (tlk Andres Ehin ja Ly Seppel). Aga üldmulje on tõepoo- lest hea, hea märgina tundus ka mõle- ma riigi koostöö selle kümme aastat oodanud raamatu väljaandmiseks. Loodetavasti ei pea järgmist koostööd nii kaua ootama.

KALEIDOSKOOP

MAIMA GRINBERGA

Läti kiri

Kui minult küsitakse, kuidas on lood Läti kultuuriajakirjanduse vaimuga (ja sattumisi midagi sellelaadset soovitas siinse kirja kirjutamisel silmas pidada üks *Vikerkaar*e toimetajaid), siis võin kergendatult teatada, et möödunud aastal hakkasid ilmuma kaks uut vaimuliikumise "tribüüni", nimelt kultuuriajakiri *Kunst+* ja päevalehe *Diena* erilisa *Euroopa Tsoon*. Rõõmustavad ka harvalt ilmuva kulturooloogilise ajakirja *Kentaurs XXI* uued vihikud – kaheteistkümnes ja kolmeteistkümnes. Kuna nende trükiste tegijaskonnad, eesmärgid, suunad *etc* on küllalt erinevad, siis "vaimuga" tutvustamisel tulebki neid vaadelda eraldi.

KUNST+ esimese numbri sissejuhatav artikkel nendib pealkirjas optimistlikult: "Vaim mälub hästi" (kirjutajaks Gundega Repše). Kultuuriajakirja lähemal vaatlemisel selgub, et 1) kirjandusel pole kultuuriga mingit pistmist, 2) tegijate tuumiku moodustavad varasema halvasti lõpetanud ajakirja *Kunst* toimetuse liikmed, 3) vaimu liikumise suunda on raske määratleda sisulise kirevuse tõttu ning seda 4) vaatamata sellele et igal kolmest siiani ilmunud vihikust on oma teema. Kaks esimest vihikut – "Isiklik aeg" ja "Kogu kunst on erootiline" – tunduvad veel kontseptsiooni leidmise raskustes olevat, artiklid on juhuslikud ja ainus, mis väärrib +märki, on huvitav,

kohati ekstsentrilinegi väljanägemine (kunstnik Artis Rutks). Kolmandal vihikul "Kunst+ võim" on aga juba kindel siht. Kunstiteadlane Ingrīda Burāne tuletab meelde, et suurem osa maailma-kuulsaid minevikukunstnikke on olnud "õukonnakunstnikud" ja et viimase 50 aasta Läti kunstis on vähe neid, kes poleks täitnud "riigitellimusi". Ning et tihtilugu on just kriitikud olnud need, kes on kunstiteose kunstilise väärtuse asetanud poliitilisest ja konjunktuursest tahapoole. Viimasel ajal on Lätis olnud palju poleemikaid igasuguste mälestussammaste – otseste võimumärkide – taastamise, hävitamise, rüvetamise, ehitamise, vajalikkuse, tähenduse, autorluse jne ümber, kunstiteadlane Helena Demakova mõtisklebki mälestussammaste semiootilise aspekti üle ning tutvustab Ameerika ja Saksa uusimaid kogemusi sõja- ja sõjaohvrите-monumentide püstitamisel. Arhitekt Jānis Lejnīeks vaatleb Läti Presidendi Kārlis Ulmanise "poliitilise portree" loomise lugu 1930. aastatel, meenutades ka Mussolinit, Stalinit ja teisi... Kinokriitik Ābrams Kļockins avastab imestusega, kui sarnased on Ulmanise aja ja nõukogude perioodi kinokroonikad. Kunstikriitik Jānis Borgs kirjeldab, kuidas on võimuga läbi saanud erinevate saatustega suured läti kunstnikud Ojārs Ābols, Indulis Zariņš, Kurts Fridrihsons, Gustavs Klucis. Muusikakriitik Guntars Pupa toob selliste suurepärase te kunstitegelaste "galerii", kes eri aega-

del, eri võimude puhul on osutunud Lätimaale "liigseteks, ülearusteks, põlatavateks, pagendatavateks". Kurb, aga selliseid on jätkunud ning mõned niimed on ka eestlastele kindlasti tuttavad: Krišjānis Valdemārs, Mihhail Tšehhov... üks viimaseid – Adolf Šapiro.

Päevalehe *Diena* erilisa *EUROOPA TSOON* on siiani ilmunud kaks korda. Selle noor peatoimetaja Kaspars Rolšteins on filosoofiharidusega nagu ka enamik kirjutajaid. Väljaande ilmumine on võimalik tänu Euroopa Nõukogule, nii et vaimu liikumise suunaks on siin Euroopa ja Euroopaga seotud vabaprobleemid. Esimene number tegeleb peamiselt "surma ja karistuse" teemaga. Arnis Redovičs kirjeldab, kuidas ristilöömine kui surmanuhtlus alguse sai. Lauris Liepa otsib Läti seadusi kasutades vastust küsimusele, kui "kahjulik ja vägivaldne" peab õieti olema isik, et talle surmanuhtlust määrata. Jānis Taurēns avastab, et me tegelikult ei teagi, mis on see, mida inimesele surmanuhtlusega määratakse. Lätis on sõnatühend "minek Euroopasse" paari aastaga jõudnud tohutult ära kuluda ning tal pole tegelikult mitte mingit ühest ega tösist tähendust – Nellija Ločmele üritab analüüsida, mis siis ikkagi peitub selle loosungi taga. Sama kulunud on sõna "tolerantsus", selle olemust iseloomustab irooniliselt Kaspars Rolšteins. Igors Šuvajevs küsib, miks katoliiklikud maad on olnud Euroopa Uniooni ideest otse vaimustuses ja miks protestantlikel aladel on valitsenud teatud ettevaatus, isegi umbusaldus.

Euroopa Tsooni teine number pajatab "teistest" – vangidest, lastest, femi-

nistidest, liivlastest, juutidest, kunstnikest, sukuubidest ja inkuubidest jt. Võrreldakse tavalise vangla ja võimu "vangla" hierarhiaid – viimase näitena vaadeldakse Läti parlamenti (Sanita Vanaga, Nellija Ločmele); José Ortega y Gasseti kunagi pakkunud kahele viisile, kuidas käituda uue kunsti esindajatega (maha lasta või üritada aru saada), liidetakse kolmas võimalus – lihtsalt vaadelda, ja kui ka aru ei saa, siiski mitte hukka mõista (Antra Kļaviņa); analüüsitakse suhtumist võõrastesse ning ksenofoobiat (Pēteris Bankovskis), antakse nõu teistest kultuuridest arusaamiseks (Roberts Kļis), vaadeldakse lätlast, kes piinleb teadmatuse käes: kes ta õieti on – ida- või lääneeurooplane (Ilmārs Šļāpins), võideldakse lätlusemaniakkide vastu (Uldis Tīrons).

Kulturooloogilise ajakirja *KENTAURS XXI* 12. vihiku teemaks on "Vaimu lüüriline seisund". Seda määratlevad Emil Cioran ("Lüüriline seisund – see on seisund väljaspool igasuguseid norme ja süsteeme. (...) Olla lüüriline tähendab võimatust jääda endassesuletuks") ja Jaroslav Seifert ("...vaimu lüüriline seisund ületab kaugelt lüürika- ja poeesiaala ning kunsti piirid üleüldse"). Federico Garcia Lorca ja Maurice Blanchot eritlevad kujutlust ja inspiratsiooni, Paul Valéry pärandist on valitud tekstid "Puhas poeesia" ja "Poesia ja abstraktne mõte", Czesław Miłosz mõtiskleb lootusest ja eelaimusest ning 20. sajandi luule süngest ja apokalüptilisest toonist. Numbrisse valitud luuleks on leedulase Henrikas Radauskase imeilusad ja elukauged värssid.

Aga juba *Kentaurs XXI* järgmine vi-

hik naaseb otseselt elu lähedusse, siin on põhiteemaks "Elukunst". Oma panuse annavad Epikuros ja Plutarchos Vana-Kreekast, põlemist armastuses Jumala vastu õpetab türgi sufist, derviš ja luuletaja Junus Emre. Elu hääle kuulamist tähtsustab oma "Käsioraaklis" Baltasar Gracian. Küsimusele "Mis on valgustus?" vastab Immanuel Kant. Elukunstist kui ainsast utoopiast, mis meile jäänud, ning Foucault' elukunstist räägib saksa tänapäeva filosoof Wilhelm Schmid. Lätlane Igors Šuvajevs vaatleb, milliseid elukunsti-ideid on väärtustanud läti filosoofid esimese Läti vabariigi ajal. Erich Frommi käsitust inimesest ja elust vaatleb Vija Šile. Kõige põnevam selle vihiku artiklist on Genfi Ülikooli Tõlkide Instituudi dotsendi Ivars Alksnise "Mis avaneb tekstis?". Alksnise käsitleb mõningaid anagramme, intertekstuaalsusi jne, mida kätkeb Gustav Flaubert'i romaan "Madame Bovary".

Tuleb veel mainida, et kirjastusel Enigma on ilmunud esimene uue kirjan-duse almanahh LUNA, mis sisaldab 24 autori (sünniaastad 1967–1981) luule- ja proosatöid, mõni nendest autoritest on juba varem tuntud. Selles vihikus ma kahjuks erilisi vaimuvälgatusi ei näe, vastamine küsimusele *miks?* aga ei kuulu enam selle kirja juurde.

HANNU OITTINEN Kielikirje Helsingistä

Ühel päeval tahtsin siin Helsingis restorani minna. Tänaval vaatasin: näe, ongi ilus värvikirev restoran nagu Nagano

olümpialipp. Ka sees müüdi hamburgeid nagu Jaapanis – tuli leti juures sabas oodata, püsti seistes süüa, pärast paluti pabertaldrikud ise prügikasti toimetada. Süsteem täienisti läbi mõeldud: maksa, söö ruttu ja siis kohe välja nagu hästikasvatatud tapaloom. "Unreal City – I had not thought death had undone so many," kirjutab T. S. Eliot Helsingi toitlustusolukorrast.

Agaga kuhu see resto siis jäi? Kirjeldatud kohta nimetati Soomes vanasti sööklaks, täpsemalt öeldes *kiirsööklaks*, kindlasti mitte restoraniks. Restorani tunti muuhulgas sellest, et seal töötas kelner, seal istuti lauas, söödi korralikult taldrikult. Koristamise eest hoolitsetes palgaline töötaja, mitte klient. Oli harjutud isegi sellega, et söök oli restoranis parem kui mujal.

Millal jõudis keeleline maailm niivõrd orwellistuda, et söögikohta ei nimetata enam sööklaks? Selline sõnade mõisteline uttuhajumine pole Soomes aga sugugi mitte ainulaadne nähtus. Ka eelmainitud kohakeses on veel võimalik kohtuda töötajaga, kes on lõpetanud hotelli- ning restoranikooli ning kelle tiitliks seetõttu on *restonoom*, töö siuks aga kelner. Samuti pole Soome reisibüroodes enam ammu vedelemas niisama neiukesi, vaid on hoopis turismialase keskeriharidusega *iteronoomid*, kalu kasvatavad meil praegusel ajal *iktyonoomid* ning bensiinijaamades teenindavad autojuhte noored poisikesed, *diilerid*, – nähtavasti selle asemel et koolis õppida või tüdrukuid võrgutada.

Nähtuse põhjuste kohta ütlevad soomlased ning eestlased umbes samamoodi: "Kes koera saba kergitab, kui mitte koer ise." Tõkkeks inglise keele

ning eelmainitud "rahvusvaheliste väljendite" üleujutusele on õnneks veel see asjaolu, et suur osa soome rahvast on suuteline võõrsõnadest veel vähem aru saama kui *vir kud*, Soome armas naaber rahvas lõunas (*vir kku* : *vir kun*, vrd *ir kku* 'iirlane'). Murrakute staatus on tugev, ja ma kaldun isegi arvama, et murdekeel(ed) on jälle moodi tulemas pärast mõningast kahtlast aega, kui kõik olid kõvasti *eurod* ning rahvusvahelised *all the time*.

On tore näha, et paljude inimeste päris esimene keel, olgu siis savo või turu murrak, Soome ja Rootsi piirialal Tornionjokilaaksos kõneldav *meänkieli* ('meie keel') või Helsingi släng, igaüks neist on oma väärtust viimaste aastate jooksul tugevdanud, asutades seltse ning avaldades raamatuid. Hiljuti ilmus esimene "Asterix" savo keeles, Johannese evangeelium ("Juhaneksen evanjeeliymmi") meänkeeles; lõpuks ometi on tulemas ka korralik Helsingi slängi sõnaraamat.

Keel on kuhugi teel. Tuglase Seltsi uus tõlkijateklubi jälgib olukorda ning paneb vajaduse korral kas või võro kirjandust ümber vähemtuntud läänesoome murrakutesse.

Mis Soomes veel juhtub? Arhitekt Alvar Aalto sünnist saab sada aastat, Suomenlinna kindlustust Helsingi vette hakati ehitama 250 aastat tagasi. Sündmusi rohkesti. Nagu Aalto auks on Helsingi kesklinna valmimas uus Moodsa Kunsti Muuseumi hoone, mille arhitektiks on Aaltost üpris vaimustatud nimekas ameeriklane Steven Holl. Sellest hoonest, postimaja kõrvalt, on näha nii Aalto luigelik Finlandiatalo Töölnlahti kaldal kui ka valge

kindral Mannerheim ratsutamas oma samba seljas. Soome Rahvusteater mängib rahvalikul kombel nii "Seitset venda" kui "Kalevalat", väike Q-teater Töölo linnaosas ainult "Kalevalat", aga Rahvusteatrist huvitavamalt. Raamatuid ilmub veel, ja neid loetakse ka, kuigi paljud, eriti noored poisid, eelistavad lugemisele arvutimänge ning logelemist. Paaegu kõikidel soomlastel piriseb põues mobla ebaviisakal ajal ja võimatus kohas, Nokial läheb hästi, ning arvutites kuhjuvad e-mailid, millele soomlased on leidnud omakeelse sõna, aga eestlased mitte.

MARDI VALGEMÄE OOPER JA AEG

Ajanoole halastamatult ühesuunalist liikumist täheldavad kirjanikud suuremal või vähemal määral vaos hoitud ahastusega. Näiteks Sophoklese "Antigone" traagilise koori teine etteaste, mis kirjeldab inimkonna saavutusi, ja Shakespeare'i Hamleti mõistlik keskustelu, mis algab sõnadega "Milline meistriteos on inimene", lõpevad konstateeringuga, et kõike annihileerib surm. Samas ilmneb aga paradoks: Sophokles ja Shakespeare on ju "surematud" – või vähemalt surematute teoste autorid. Staatilise, "igavese" kunsti ja dünaamilise, hävingule määratud elu vahekorda on eritlenud ehk kõige luulelisemalt inglise romantik John Keats oma "Oodis kreeka vaasile". Kreeka draama aupaistega seot surematust otsisid ka renessansiaegsed itaallased, kes 16. sajandi lõpul ja 17. algaastail – arvates, et nad matki-

vad antiiktragöödia vormi – kirjutasiid esimesed ooperid.

Nagu tavaliselt esimeste puhul puudub üksmeel ka esimese ooperi määratlemisel. Esimeseks tänaseni repertuaari jäänud ooperiks osutub 1607. aastal Mantovas etendunud Claudio Monteverdi "Orpheus". Esimeseks säilinud partituuriks peetakse aastal 1600 Firenzes esitet Jacopo Peri "Eurydiket". Ent ajalooliselt kõige esimeseks ooperiks on tegelikult aastal 1598 Firenzes lavastet, aga hiljem hävinud J. Peri *dramma per musica* ("muusikaga näidend") "Daphne". Seega on tänavu põhjust pühitseda ooperi 400 aasta juubelit. Hetkel käibel olev ajaarvamissüsteem ja ooper on sündinud muide enam-vähem ühekorraga. Renessansi-ajastule omane vaba mõtlemisviis, mis hindas ümber rea seniseid tõekspidamisi, hõlmas muu hulgas gregoriuse ehk uue – ja täpsema – kalendri kehtestamist Itaalias ja mitmel teisel katoliiklikul maal aastal 1582, kuusteist aastat enne Peri "Daphnet". Eestisse jõudis uus kalender veebruaris 1918. Esimeseks eesti ooperiks, kümme aastat pärast gregoriuse kalendri kasutuselevõttu Maarjamaal, osutus Evald Aava "Vikerlased" (1928).

Nii nagu "Vikerlased" tegeleb Eesti muinasajaga ning poolmütoloogiliseks peetud Sigtuna vallutamisetekkega, käsitlevad ka esimesed itaalia ooperid kreeka mütoloogiat, peamiselt ajanoole liikumise vastu võitlevat käiku allmaailma, mille sooritab uuestisünni-jumala Dionysose kultusega seotud Orpheus, et päästa surnuteriigist oma armsamat Eurydiket. Peale Monteverdi ja Peri on samal teemal kirjutanud oopereid veel Christoph Willibald Gluck, Joseph

Haydn, Francesco Malipiero, Alfredo Casella, Ernst Krenek ning muidugi ka klassikalise opereti rajaja ning "Orpheus põrgus" looja Jacques Offenbach. Monteverdi "Orpheuse" proloog algab isikustatud Heli loominguga enesekindlate sõnadega "Olen Muusika", mis viitab samale surematuse võimalusele kui Sophoklese ja Shakespeare'i draamalooming.

Laulu ning lüüramänguga kuulsuse võitnud Orpheuse pärandiks tuleb seega pidada ooperiaariaid ja (lüüra aseainena esinevaid) soolopille, mis tihti osutuvad süželiselt määravaks, nagu võluflööti Mozarti samanimelises ooperis või karjase inglissarv Wagneri "Tristanis ja Isoldes", kui tuua näiteid selle põhiliselt armastusega tegeleva muusikažanri õnnelikult lõppevaist ja traagilisist tippteoseist.

Itaalia muusikakultuuri tauniv inglise leksikograaf Samuel Johnson määratles kord ooperit kui "võõrapärast ja ebaloogilist meelelahutust". Seistes nüüd selle vääritimõistetud kreeka tragöödia ja renessansiajastu muusika vallaslapse viienda elusajandi lävel, tohiksime ehk esitada küsimuse: *Quo vadis, dramma per musica?*

Võõrapärane ja näiliselt ebaloogiline, ent pigem mõistatuslik kui meelelahutuslik on ka Isaac Newtoni poolt absooluutseks tunnistet aja muutumine relatiivseks, tänu sajandivahetusel toimunud käärimisele füüsikas ning Albert Einsteini ja temale järgnenud teadlaste arusaamadele, mis aja mõiste lihtsustamise asemel selle veel keerulisemaks on teinud. Näib, nagu iseloomustaks selline hämmeldus ka tänapäeva kunsti, kirjandust ja muusikat, milles ilmselt

peegelduvad relatiivsusteooria ja kvantmehaanika põhitõdede kontuurid, mis kahtlematult selguvad veelgi täpsemalt järgmisel sajandil.

Niisugustele impulssidele rajat ja möödunud aasta lõpul New Yorgis esitet järelmodernistlikeks *Gesamtkunstwerk*'ideks võib pidada ameeriklaste Lou Reedi ja Robert Wilsoni rokkoperit "Ajaõõtsur" (*Time Rocker*) ning hiinlase Tan Duni ja ameeriklanna Martha Clarke'i veelgi mittelineaarsemat operit ooperis "Marco Polo".

Mõlemad lavateosed juurduvad varasemas kirjanduses, "Ajaõõtsur" inglase H. G. Wells'i 19. sajandi ulmeromaanis "Ajamasin" ja "Marco Polo" 13. sajandil Hiinat külastanud veneetslase reisikirjeldusis. Sellegipoolest liigub mõlema ooperi tegevus pigem neljamõõtmelises aegruumis kui traditsioonilises ajas ja ruumis.

"Ajaõõtsuri" Nick ja Priscilla pendeldavad kalakujulises ajamasinas tuleviku ja mineviku vahel. Lõpuks moonduvad nende kosmoselaev pika ja peenikese selgroo ning saba ja kolmnurkse peaga kala luukereks, seega sümboliseerides visuaalselt entroopiat märgistavat ajanoolt.

"Marco Polos" kahestub peategelane tegutsejaks (Marco) ja mäletajaks (Polo), reisimine aga tegelikuks (Itaaliast Hiinasse) ja abstraktselt tsükliiliseks nii looduses (aastaajad) kui ka inimeses (elu, surm ja hauatagune elu). Samaaegselt vähemalt kolmel pinnal toimuv teekond annab mõista, et ei ole tõepoolest kaugemat vahemaad kahe punkti vahel (nagu on väitnud Tennessee Williams) kui aeg. Aegruumilisusest laulab ka "Marco Polo" koor:

*minevik jätkub
tulevik tuleb enne
olevikku
kõik ajad on põimitud
mällu.*

Lou Reedi "Ajaõõtsuri" rokkmuusika, kuigi peategelaste vahelduvatele meeleoludele keskenduv ning vastavalt kaasaja nõuetele piisavalt kõrvulukustav, ent ballaadides vaikselt kurbmagnus, ei küündinud kahjuks Robert Wilsoni lummavalt visuaalsete misansteenide tasemele. "Marco Polo" libreto laenab luulet Dante, Shakespeare'i ja Li Po tekstidest.

Tan Duni kohati Pekingi ooperit ning Tiibeti puhk- ja löökpillimuusikat meenutav partituur kasutab omakorda liiga vabalt Gustav Mahleri kantaatsümfoonia "Laul maast" motiive. Sellegipoolest saavutasid Duni heliline eklektika ning Martha Clarke'i minimalistlik lavastus ja koreograafia aegajalt nagu mingit suurt ja vohavat andantet meenutava kooskõla. See võimaldaski kunstielamuse saamiseks vajaliku nihke ehk sisemise liikumise tekkimist lava ajast ja ruumist kuulaja hinge aegruumi.

Mõlema ooperi teise peamotiivi juhatab sisse "Ajaõõtsuri" proloog: "Reisimine ei alga alati kohvrüst". "Marco Polo" Veneetsia stseenis laulab koor itaalia, hiina (mandariini), tai, inglise, jaapani, kreeka, anglosaksi, rootsi, ketšua ja esperanto keeles ühtainsat sõna "Teekond", nagu tuletades kuulajaile meelde, et reisimisel, eriti eluteekonnal, ei ole oluline mitte niivõrd sihile jõudmine kui just teekond ise. Samas tajume ka, et iga lahkumine on tegeli-

kult sisenemine millessegi muusse.

Ent mis teeb need ooperid veelgi elulähedasemaks, ilma et ununeks ajataju (mis esineb loomulikult ka reisimises), on armastuse teema. "Marco Polo" India kõrbe stseenis, kus osalised ei laula sõnu ega isegi mitte silpe, vaid ainult üksikuid kirjatähti, püüab Šeherezade võrgutada Polot. Khaan Hubilai kuningat (Surm) on huvitunud nii Marcost kui ka Polost. Kõige erootilisemalt läheneb Marcole Vesi (sopran), õhutades teda merereisile:

*aeglaselt
sinu reitel
minu laine.*

"Ajaõotsuris" laulab Nick Priscillale:

*Ja kui sa armund oled
Siis ära parem küsi
Kunagi ei jätku ajast
Kaisus hoida kallimat,*

mille järel Priscilla ühineb temaga duetiks, kusjuures mõlemad ripuvad kõite otsas, pead alaspidi:

*Aja ümberpöörd
See ongi armastus
Aja ümberpöörd
Jah, see on armastus.*

Sama võib öelda ka ooperi kohta, mis järgmisel sajandil nihkub ehk veelgi rohkem ulmeloomingu poole, ent mis (nagu seda tegi *dramma per musicagi*) püüab alata ajaanoole entroopiat ümber pöörata.

FOORUM

Vt. T. Hennoste, Hüppeed modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 25. loeng. *Vikerkaar* 1997, nr 11, lk 142–149; *FOORUM. Vikerkaar* 1998, nr 1–2, lk 183–191.

SIRJE OLESK

Modernismidest, pluralistlikult

"Hüppeed modernismi poole..." on üle pika aja ilmunud terviklik ja omanäoline käsitlus eesti kirjanduse uuenemisest 20. sajandil. Hennoste on teinud ära pioneeritöö eesti kirjanduse paigutamisel n-ö eurokonteksti. Et ta paigutab just nii, nagu ta paigutab, on tema kui iseseisva uurija õigus. Tahaksin Hennoste käsitluse voorustest esile tõsta kolme:

1. See on selge teoreetiline kontseptsiooniga käsitlus ja niisugusena järjekindel.

2. Hennostel on kindel kirjanduslik maitse ja isikupärane arusaam eesti kirjandusest.

3. Valinud keskseks kirjandussituatsiooni mõiste, suudab Hennoste neid situatsioone täpselt, lühidalt ja halastamatult piiritleda.

Teatavasti on puudused vooruste jätkud ja vastupidi. Autori kindel modernismikontseptsioon on ju vaid üks võimalikest, nagu Hennoste isegi mõõnab. Minu jaoks on see siiski piiravalt jäik. Viimaste aastate asjakohased kä-

sitlused mujal Euroopas on muutunud järjest lõdvemaks ja hõlmavamaks; valdavalt eelistatakse kõnelda modernismidest mitmuses (siinse käsitluse puhul võiks see siis ehk tähendada iga hüppe tõlgendamist eri modernismina ja hüppamiste alguse ettepoole viimist). Mulle endale tundub eriti mõistlik see mõte, mille Jaan Kaplinski pani kirja juba 1972: modernism on igasuguse kivistunud traditsiooni vastu tõusnud luule (kirjandus) ja seepärast on eesti esimene modernist Juhan Liiv (Võimaluste võimalikkus, Tallinn, 1997, lk 54–57). "Noor-Eesti" põlvkond nimetas end ise modernistideks (vt A. Kallas, "Nuori Viro", Helsinki, 1918, lk 32) ja Gustav Suits on ju öeldavasti pärast "Tuulemaad" täismahuline euroopalik modernist, tema "Koduretk" (1914) aga kõigiti eliotlik teos juba enne Eliotit!

Modernismimõiste piiritlemisel tundub mulle viljakas eristada omavahel angloameerika modernismi ja euroopalikku avangardismi, nii nagu seda on tehtud hiljuti Soomes ilmunud kirjandusteoreetilises käsiraamatus (L. Koskela, L. Rojola, Lukijan ABC-kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuustutkimuksen suuntauksiin, Helsinki, 1997). Selle järgi on angloameerika modernism kultuuriline konstruktsioon, milles sisaldasid kindlad esteetilised ja ideoloogilised väärtused ja mis tunnistas kunsti autonoomsust. Nimelt sellest lähtus soome

sõjajärgne luulemodernism, mis on ka Hennoste kontseptsiooni lähtekoht. Selle üks ideoloog Kai Laitinen oli 1949 kuulutanud "Modernism, see on maailmavaade!". Avangardistid Euroopas pürgisid aga ümber hindama tegelikkuse ja kunsti suhet, tõlgendades kunsti kui ühiskondliku tegevuse olemuslikku osa. Postmodernism seostub siis just avangardismiga, vabastab kunsti kõrgkultuuri vanglast ja vastandub niimoodi modernismile.

Hennoste käsitlust kannavad kaks põhimõtet postulaati: 1) idee eesti kirjanduse moderniseerumisest hüpetena ja 2) idee eesti kirjandusest kui 19. sajandi kirjandusest 20. sajandil. Esimehe on geniaalne, teine mitte nii väga. On fakt, et aastal 1857 ilmusid Pariisis "Kurja lilled" ja Tartus "Kalevipoja" esikrüki algus. Muidugi kujundas see eesti ja euroopa kirjanduste vahetõrje, kuid mulle tundub, et umbes 50 aastaga oli see ajavahe vähemalt pealispindselt ületatud. Minu arusaamist mööda oli Eesti Esimese maailmasõja alguseks kujunenud euroopalikuks tsiviilühiskonnaks, kuigi see oli "kaootiline, esimese põlve ühiskond", nagu Aino Kallas leidis. Edasi võiks eesti kirjandust vaadelda küll hõreda (see tuleb muidugi rahvaarvust), kuid täistähendusliku kirjandusena, mis kuni 1940.

aastani areneb näiteks Soomega enam-vähem paralleelselt. Sealt edasi tuleb katkestus ja kirjanduse jagunemine kaheks alakirjanduseks ning kõik muu, mis okupatsiooni ja eksiiliga kaasneb.

Veel kutsub mind vaidlema Hennoste väide, nagu oleksid nooreestlased juhtinud eesti kirjanduse ummikteele. Mismoodi? Et nende poolt rajatud peatee ei tekkinud kõrvale teist sama-väärset, on minu meelest jälle kirjanduse väiksusest tingitud. Teistsuguseid autoreid/teoseid oli liiga vähe, nad olid omavahel liiga erinevad, et järjepidevat ahelat moodustada. Ernst Enno, Oskar Luts, Uku Masing, Üdi/Viiding ei mahu küll kaanonisse, nad ei mahu ka Hennoste modernismikontseptsiooni, kuid patt on öelda, et nad oleksid unustatud või kõrvalejätud autorid. See on iseasi, et nende kohta saavad uurijad veel palju uut ütleva. Senini on aga just kaks viimast autorit eriti modernismiparadigmade sees küllalt keerulised interpreteerida.

Loodan, et Hennostel jätkub Kultuurkapitali toel kannatust oma loengud pärast mõningast ühtlustamist raamatuna välja anda. See raamat võiks siis uhkesti lõpetada niisuguse mõttelise rea: Hermann – Kampmann – Tuglas – Mägi – Nirk – Hennoste.

VIKERGALLUP

Eesti kirjandus 1997

25st küsitletud kirjandusarvustajast vastas 20. Sündinud pingeridest jääb mulje, nagu oleks päkapikud käinud ja iga hea lapse sussi sisse ikka kommi või kaks poetanud.

Kolm kommi teenisid Sven Kivisildniku värssromaan "Loomade peal katsetatud inimene" (BRAIN damage), Ene Mihkelsoni luulekogu "Pidevus neelab üht nuga" (Tuum) ja Toomas Vindi romaan "Lõppematu maastik" (Varrak); kaks jagus Kivisildniku nullraamatule "Kutse", Madis Kõivu "Kolmele näitemängule" ja Peeter Sauteri "Luusile"; ühega pidid leppima Andrus Kiviräha näidendiviik "Vanamehed seitsmendalt. Jalutuskaik vikerkaarel", Hasso Krulli ja Toomas Kalve luule-fotoraamat "Kaalud", Karl Martin Sinijärve luulekogu "Neli sada keelt", Emil Tode romaan "Printsess" ja Mati Undi "Brecht ilmub öösel".

Debütidest pälvisid Aadu Hurda luulekogu "Kivi leiva asemel" (Huma) ja Jan Rahmani luulekogu "Vasõst vask" (EK\$) nelja kriitiku soosingu, järgnesid Veikko Belialsi ulmeromaan "Ashinari kroonikad" ja Tiia Kriisa "Tüdruk" kahe ning Kärt Hellerma romaan "Alkeemia", Valentin Kuigi romaan "Poegade mäss", Veiko Märka luulekogu "Tühja aju korinad", Alo Paju "Muinasjutt", Harald Rajametsa luulekogu "Aeg astuda" ja Reet Soola

luulekogu "Jahe kuu" ühe häälega.

Peaksid ehk gallupikorraldajad nüüd järsku nukrad olema, et valitsema pääses väikeste arvude seadus ja tulemused kedagi uhkesti Aasta Lemmikuks ei pärjanud? No üldse mitte. Selgemalt kui mõnel varasemal sarnasel korral tundub edetabeli laialilagunemine seekord kinnitavat hoopis üht lihtsat, kuid rõõmustavat asja: oli keskmisest kõvasi huvitavam ja tihedam kirjandusaasta. Ja veel midagi: siin-seal kõlanud etteheited, nagu oleksid noorema kriitikonna hoiakud viimasel ajal jäigalt põlvkondlikuks kujunemas, paistavad olevat – tugevasti liialdatud.

Kirjastuste puhul piirdugem nendega, kelle panus ühest punktist kõrgemale ulatas: Varrak – 6, EK\$ – 5, Huma ja Tuum – 4, Brain damage – 3, Eesti Draamateater, Ilmamaa, MAA ning Kivisildnik oma käe ja kirjadega – 2 punkti.

MÄRT VÄLJATAGA:

Erinevalt kunstist on kirjanduses veel palju huvitavaid võimalusi, mida ei ole ära kasutatud. Seega pole põhjust kõnelda mingist ammentatuse tundeist. Need võimalused käivad nii aine kui stiili- ja kompositsioonivõtete kohta. Arvan, et isegi luules ei ole veel kõik ära proovitud. Kujutan üsna selgelt ette paari-kolme võimalust, mida vastava ande korral realiseerida tasuks. Näiteks

on meil viimasel ajal vähe kirjutatud meditatiivseid või pooljutustavaid luuletusi, mis oleksid pikemad kui 40 rida ja ei laguneks laiali. Praegustel luuletajatel on võhma enamasti vaid tosinarealisteks luuletusteks. Pikka luuletust on raske koos hoida, üks võimalusi selleks oleks maapealsete meeleliste asjade juurde tulek, teine seisneks oma siseilma distsiplineerimises. Üks luuletajate häda on klammerdumine oma kaubamärgi külge. Kui on õnnestunud see välja töötada, siis tast enam lahti ei lasta. Minu meelest on see alandav. Ükski inimene ei saa olla nii piiratud kui tema väljakujundatud luulestiil. Hea luuletaja peaks valdama mitut stiili, olema korraga mitu luuletajat. Aga kardetakse, et kriitik heidab siis ette eklektilisust ja oma hääle puudumist. Luuletaja võiks hoopis püüelda suure hääleulatuse või mitme hääle poole.

Veelgi rohkem võimalusi on jutukirjanduses, sest ka tehniliste nippide ammentades loob "elu ise" juurde uusi lugusid. Jutukirjanikul ei tarvitsegi alati uusi asju luua või leiutada, piisab ka olemasoleva avastamisest. Selles mõttes oli mullune jutukirjandus kindlasti huvitavam kui lüürika. Et jutukirjandus ei ole ainuüksi kunst, siis mängisid parimate raamatute valimisel oma rolli ka kunstivälised – näiteks moralistlikud, tunnetuslikud ja tunde kasvatuslikud – kaalutlused. Oleksin nimetanud Kirjandusmuuseumi "Naiste elulood" parimaks juturaamatuks, aga ta ei passi *non-fiction*'ina teiste hulka. Kvaliteedid nagu empaatia, südamlikkus jne kallutasid parimaks pidama Peeter Sauteri ja Tiia Kriisa raamatuid.

MART VELSKER:

1997. aastal süvenes tunne, et eesti kirjandus on pärast peadpööritavaid liikumisi ja pöörituskrampe kuhugi kohale jõudnud. Seni käis üsna tugev rähklemine igasuguste saamiste nimel – kes tahtis "päris kirjandusse", kes kirjainikupensionile. Saamised ei ole päevakorrast maha võetud, kuid nüüdseks on paratamatuks tunnistatud nende täitumise võimalikkus, noortel on lubatud vanaks saada ja vanadel veel vanemaks. Saabumise rahu on õnneks niivõrd värske, et see pole jõudnud veel manduda.

Möödunud aastal avaldasid raamatuid Kivirähk, Kivisildnik, Krull, Sinijärvi, Kauksi Ülle, Sauter, Ehlvest ja mõned teisedki, keda on varem noorkirjaniku tiitli abil hoitud mõõdukas kauguses ülejäänud seltskonnast. Nüüd on nad juba niivõrd kohal, et kipuvad olema ise seltskond. Seda soodustab tõsiasi, et on leitud märke veelgi nooremate inimeste olemasolust. Eriti nähtavalt tegutsesid Erakkond ja Tartu NAK. Peatee-kirjanduse ruum on läinud avaramaks, sinna mahub rohkem kirjutamisviise. Ses suhtes oli liigutavalt ilmekas tunnustus, mis saatis Madis Kõivu näidendeid ja Jaan Kaplinski esseekogusid – nõnda hakkasid neistki "kahtlastest" saama "omad". Ilmusid Eco "Roosi nimi" ja Alliksaare "Päikesepillaja", mis nõuavad nüüd samuti müütiliste nimede lugemist reaalseteks tekstideks ja seejuures siinsesse kultuuriruumi kuuluvateks tekstideks.

Võõraste märkide omakslugemine on viimastel aastatel suurel määral eesti inimeste aega sisustanud. Käiakse keeletundides, õpitakse pähe PIN-koode, hakatakse eristama Ene Mihkelsoni

Friedebert Mihkelsonist. Märgid ootavad seletusi, seletused kõrgelaubalisi tõlgendajaid. Selle vajaduse valgusel olekski vahest võimalik aru saada ootamatult suurest eesti kaasaegse esseistika raamatuteks vormimise lainest, mis mullu meid õnnistas – näib olevat sisuliseltki ootuspärane, et hetkel, kui kuhugi on jõutud, vajatakse senisest rohkem antud koha ja aja tõlgendust.

Pildi selgumise kõrval saab heaks pidada ka kirjandust toetavate struktuuride tööd. Tundub, et kirjanduse rahaline toetamine vastab enamvähem ühiskonna praegustele võimalustele. Aga ketserlik on ju loobuda appikarjetest ja süüdistustest sootsiumi kultuuri-vaenulikkuse aadressil. Mõned hellalt ohtlikud punktid siin ongi, mille lahendamata jätmine võib varsti kätte maksa hakata. Eriti raamatute 0-protsendise käibemaksu küsimus, olematud maksusoodustused sponsoritele ning kirjanike suhted haigekassa ja maksuametiga. Kui rahast veidi kaugemale vaadata, siis on muutumas osavaks kõrverpeegelduseks kirjanduse kajastamine laiatirabeajakirjanduses. Seal on lõpuks ometi õpitud meisterdama tööna tunduvaid uudiseid asjadest, mis sisulised uudised pole. See nõuab professionaalset oskust, mis mõistagi pole häbiasi.

Kas sai nüüd nende märkustega hinnang ümmarguselt seisu 1:1, nii nagu ikka? Paistab siiski, et esimene üks on teisest mõnevõrra suurem.

BARBI PILVRE:

Läinud aastat iseloomustab põlvkonnavahetuse "kanoniseerumine". Peeter Sauter, Jüri Ehlvest, Sven Kivisildnik,

Andrus Kivirähk on eesti kirjanduses muutunud nimedeks, kelle kuulumist "kirjanike hulka" enam avalikult ei juleta vaidlustada, ka siis, kui nende loomingu mingitel põhjustel ei istu. Nooremad on tulnud, et jääda: Karl Martin Sinijärv avaldas jälle kogu; Tõnu Trubetsky astus Kirjanike Liitu; Emil Tode on vist juba klassik. Vanemad kirjanikud ei ole samas kuskile kadunud. Raamatud Mati Undilt, Ene Mihkelsonilt, Mats Traadilt, Toomas Vindilt, Olev Remsult, Hando Runnelilt jne jne on märk sellest, et kirjastuspoliitika on demokraatlik ja et kedagi ei ahistata maailmavaate, vanuse vms pärast. Lootustandev märk on *Loomingu* uuenemine pärast peatoimetaja vahetumist. Tõlkekirjandus läheb ülesmäge. Varrak on kirjastustest kõige tähelepanuväärsem tegija. Heas hoos on Avatud Eesti Raamatu sari.

INDREK SÄRG:

Ei läinud üldsegi pahasti; arvaks, et kunagi järgmisel aastatuhandel meenutab mõni seda aastat nostalgiaga: vaat, kus Ehlvest virutas tookord vingi raamatu, vaat, kus muidu luuletajad Kauksi ja Kurvits panid proosat, vaat kus see või too tüüp tegi lullasid... Tõenäoliselt on just möödunud aasta kirjus raamatureas peidus need arengud ja suunad, mis tulevikus oluliseks muutuvad, ent mis praeguse kirevuse tagant veel päris hästi ei paista. Mis ära paistab, on umbes selline:

1. Möödunud kümnendi lõpust on vallutushimulised tegijad (EK\$-i autorid, pluss Krull, Sauter jt Tallinnast) kirjanduse piire pidevalt laiendanud. Väaramatute tulemusteni viis see aastal

1996. Kriitika pole oma haardeulatust nii kiiresti laiendada jõudnud, ja ehkki suvel 1996 tehti Tartu ärksamate peade poolt korraks katset, ei tulnud tuim rahvas asjaga kaasa. Praegu tundub kriitikal ja muul kirjandust institutsioneerival masinavärgil nappivat nii põhi- kui käibevahendeid ja seetõttu on meil mitu autorit, kelle puhul eelviidatud masinavärk ei suuda täita ühte oma põhiülesannetest – kohandada verisoojast loomeaktist väikekodanlasele maitsev kirjanduskonserv. Toimunud on teatav vabanemine kriitikast.

2. Et kriitika manitsused on kaugele seljataha jäetud, on kirjandus – parem osa sellest – suveräänse rajaleidjana jõudnud sellise kõnnumaa piirini, kust lugeja vähemalt alguses tagasi kohkub. Hetkel elame kaasa ka kirjanduse vabanemisele lugejast.

3. Selline situatsioon on lootustandev just äärmuslikult heade teoste sünniks. Säherdusi teoseid mainitakse pärast ühest õpikust teise, kuna neid on vaja kirjanduse sisemiseks enesearenguks, nende kaanekujunduski ikoniseerub, kuid peaaegu keegi ei ole neid lugenud.

4. Lootustandvat aega pole palju, sest me kõik teame: varsti püüab kriitika, püüavad kirjastused, raamatuärid ja lõpuks lugejadki omapead kaugele läinud kirjanduse kinni ja suunavad ta "õigele" rajale, korraliku kodaniku käekõrvale, kus Alliksaargi juba ees ootamas. Aga see on vist paratamatu.

5. Niikaua, kuni seda veel juhtunud pole, tehkem panused äärmustele. Kõvasti üle keskpärase tasemega teoste kirjus hulgas paistsid möödunud aastal silma äärmused ka oma vormilise küljega. Soosime siis postmodernistlikult

neid äärmusi, õhimat ja (vist) paksimat: parim teos on Sven Kivisildniku "Kutse" (0 lk) ja parim debüütteos Veiko Belialsi "Ashinari kroonikad" (351 lk tihedat kirja).

TARMO VAHTER:

Raamatuturul oli suhteliselt igav aasta. Langesid enamiku raamatuturul kaubeldavate kirjanike mõtted. Ainsana suutsid väikesesse plussi jääda Tõnu Õnnepalu (+ 0,36%) ja Sven Kivisildnik (+ 0,11%). Tõusis ka Peeter Sauter (+ 0,2%), kuid varasemate aastate investeringute arvel.

Kirjanike liidu staažikate liikmete nimikirjas ei toimunud mingeid olulisi sündmusi ning nende indeks jätkas mitmendat aastat kestnud vaikset langust.

Arvestades, et uute ideedega kirjaniike kauaoodatud ilmumist peetakse oluliseks raamatuturgu elavdavaks teguriks, on emissiooni ebaõnnestumisel ilmselt ebameeldivad tagajärjed raamatuturule üldisemas plaanis.

PIRET VIRES:

Ühtegi plahvatavat ja esileküündivat tähte ei ole. Sauter, Ehlvest ja Tode teevad ju seda, mida on juba teinud, "oma tuntud tasemel". Ja seepärast nad üllatust ei paku. Liikumist ja elavust oleks vaja. Võib-olla on tegemist mingi identiteedikriisiga? Seetõttu pärast mõtisklusi otsustasin, et annan oma hääle Ene Mihkelsonile: "Pidevus neelab üht nuga", raamatule, mis kutsub mõtlema.

Debüüdi osas aga oleksin jäänud täiesti võlgu, kui mitte statuut nii kindlalt ühte nimetust ei oleks nõudnud. Valisin siis Jan Rahmani.

Samas olen kohanud viimase aasta

jooksul eesti kirjanduses siiski nähtust, mis pöörab senised harjunud mängud pea peale. Nimelt Paavo Matsini "Interlineaaria", Marianne Ravi "Press" ja Mait Laasi "Nett". Need on nn ribaraamatud, millega kaasneb video ja helitaust – omaette terviklik etendus, iga kord esitades erinev. Raamatud ilmusid trükist juba eelmisel aastal, aga esitleti neid alles nüüd veebruaris Tallinna Kirjanike Majas. Videos näidatakse hajasaid ja kiiresti vahelduvaid pilte vaheldumisi raamatulehekülgedega, mida samaaegselt häälega saalis ette loetakse. Taustaks on tehismuusika ja bändi improvisatsioonid. Kogu etendus või "aktsioon" on üks tervik, nii et sealt hakata eraldi raamatuid arvustama oleks mõttetu. Esimest korda nägin ma, et eesti kirjanduses oli murtud tekstilist linearsust ja kirjanduslik tekst oli muutunud ruumiliseks, kõiki meeli üheaegselt haaravaks. Selle kõrval tundus Sven Kivisildnik vanana ja nii kirjanduses kinni olevana. Kui Kivisildnik mängib kirjanduses kirjanduse enda harjunud reeglite järgi, siis kolmik Matsin-Ravi-Laas on juba kusagil mujal. Nemad lihtsalt ongi kirjanduse reeglitest väljas ja teevad oma reegleid ise.

TÕNU KAALEP:

Parimad olid Emil Tode "Printsess" ja eriti Toomas Vindi "Lõppematu maastik". Esimene esindab uut head eesti kirjandust, teine vana head. Kumbki ei jõua antud autorite tippteoste tasemele, mõlemad on aga ometigi väga hästi loetavad. Vindi puhul jääb mulle arusaamatuks kriitikute meeleheide teoses sisalduvate isiklikku laadi solvangute

pärast. Miks peaks see oluline olema väljaspool eesti kunstiilma, mis ometigi moodustab ju lugejaskonna vähemuse?

Ei riski nimetada ühtki debüüti. Enamikku pole ma ausalt öeldes lugenud ka. Ma olen piinlikkustundest tüdinud. Kuidas ergutada eesti kirjandust?

1. Kõigepealt tuleb luua trendikirjanik. Ma arvan, et hakkame Siim Nestori ja Lii Undiga asja varsti arutama, et meie staar näiteks kõigepealt *Magneedis* välja käia. Kui ta ei peaks piisavalt kirjaoskaja olema, siis küllap suudame tema teosed ise luua. Destudio või Volkmann teeb kirjanikust pildid. Saaremets lubab tal mõnel väiksemal reivil kindlasti oma teoseid lugeda, parem, kui näiteks Lobsand Dorje saatel. Trendikirjanik oleks vastupandamatu ja ilus, tema teosed jutustaksid nüüdisajast ja oleksid ülimalt noortepärased. Muidugi puhkeks mõni skandaal, mis oleks loomulikult meie poolt inspireeritud. Aasta pärast saaks trendikirjanik Tuglase novelliauhinna ja veel paar tol hetkel kehtivat tõsist kirjanduspreemiat.

2. Seejärel tuleb mõned ajakirjanikud panna proosat kirjutama. On ju iga päev lugeda, kuidas Enno Tammer või Madis Jürgen valdavad ilukirjandusliku stiili ja sellele oskusele vaatamata raiskavad oma aega ja annet Savisaare, Lepiksoni ja maainimeste tegude kirjeldamisele.

3. Kui eesti kirjandus ja -elu eelnevad ettevõtmiste peale ei elustu, siis paras talle.

JANIKA KRONBERG:

Ilmus erilaadset ja head ilukirjandust mitmesugusele maitsele. Uus (Jüri Ehl-

vest, Peeter Sauter, Emil Tode) kasvas jõudsalt, vanem (Endel Nirk, Heino Puhvel, Hando Runnel, Mats Traat) elas edasi, kaante vahele jõudis osa kaasaegset tippdraamat (Madis Kõiv) ja noorte tegijate kaasabil teostus arbujalik hilisdebüüt (Laur Tamm). Klassikast oli sündmus Artur Alliksaare mahuka luuleraamatu ilmumine isegi kolmes trükis.

Nišše on juurde tekkinud. Varrak avaldas esinduslikus f-sarjas maailma tippautorite hulgas Veiko Beliali ulmeromaani "Ashinari kroonikad" ja Kauksi Ülle "Säng" on ka uudne nähtus. Ning seda mitte ainult võrukeelse kirjanduse raames.

Jätkan mõttekäiguga, mis on ajendatud läinud aasta kirjanduselust. Kevadisest Eesti Kirjanike Liidu aastakoosolekust jäi meelde sõnavõtt, mis kutsus üles kollegiaalsusele. Ent mida mõistetakse kollegiaalsuse all? Kui ainult tingimusteta kiitust kõigele, mida ja kuidas me siin oma armsas väikeses kultuuris ja oma keeles kirjutame või kirjastame, siis tähendab see pigem diktatuuri kehtestamise katset konnatiigis. Seesuguse kollegiaalsuse vastu vaim tõrgub. Kollegiaalsuse parimaks näiteks võiks olla hoopis õiglaselt karm kriitika. Selle puudumine vahest tähendabki toda kirjanduselu tasalülitamist, millele – tõsi küll, lähemalt argumenteerimata hoopis Kirjanike Liitu nimetades – hiljaegu viitas ühes oma arvustuslikus kirjatöös Toomas Liiv.

Meie kirjanduskriitika ei paista tõepoolest silma erilise professionaalsusega, kuid lajatatavalt mahategevate arvustuste kõrval sama nõrritav on lugeda mõõdutundetult kiitvaid. Või kui väärt

teose puhul positiivne hinnang langetatakse mingitelt vääradelt alustelt, võhiklikult ja kirjandus- ning eluloolisi seiku ignoreerides. Sääraseid kirjatöid pole sugugi vähe. Asi pole üldsegi selles, et mis tahes teos vastavalt karmi hinnangut või esiletõstmist ei vääriks. Asi on selles, et teo(se) asemel peetakse sageli silmas ja kardetakse hoopis tegijat, kes võib solvuda ja pikka viha pidades kunagi hiljem kätte maksta. Lugu poleks nii tõsine, kui vastastikune ambumine jääks tekstide ja ajakirjanduslike väitluste tasemele. Aga kui see jõuab ka rahastamise, stipendiumide ja preemiate jagamise sfääri? Kartus pole sugugi alusetu, sest kõikvõimalike rahataotlustega seoses olen üsna palju kuulnud arutlusi laadis: sealt ma midagi ei saa, sest nõukogus istub see ja see, kelle raamatu ma omal ajal maha tegin ja kellega muidu on suhted sassis.

Loomeinimesed on küll kapriisne seltskond, kuid ma ei taha meist kellestki uskuda säärast väiklust, et õilsat ideed või uudset projekti oma kunagise – ja võib-olla siiski asjatu – solvumise pinnalt torpedeeriksime. Säärane teguviis olukorras, kus kõik siin kõiki tunnevad ja vastamisi vannuvad, tekitab vaid tülgaust ja pettumust nendes, kes toetust tõesti vajavad, ning peletab eemale parimaid ja suuremeelsemaid. Hindamisel tuleb ikka lähtuda loominguulistest väärtustest ja oma isiklikud kompleksid ja vana vimma tagaplaanile tõrjuda.

Ma ei taha siin jutlustada "rahvusliku leppimist" või muud loosunglikult kaunikõlalist. Ka erimeelsused on võit ja väärtus, kui neid vastastikku hinnata ja austada osata. Paraku annab mõneski

läinud aasta (aja)kirjanduslikus poleemikas tunda pigem ärapanemise vaim kui nüansimeel ja peened vaistud.

Kirjanduselu pidulikumalt poolelt meenuvad kahtlemata EKLi 75. sünnipäeva tähistamine Tartus ja Estonias ning Karl Ristikivi luule soome keelde tõlkimise võistlus.

LAURI SOMMER:

Raamat jätkab kallinemist. Yldpildi kirjustumine ja tiraažide vähenemine viib lähemale tundele, et elad suures kultuuris, kus kõige ilmuva lugemine pole jõukohane ega kättesaadav. Valikud juhivad kriitikuid ampluaade poole. Tsentrum ja perifeeria on esialgu siiski ysna selgelt eristatavad. Syveneb äratundmine kirjanduse kaubanduslikkusest – pretensioonid, kõikvõimalikud vahendid *image*'i kujundamisel, saginevad avalikud esinemised. Tasa-pisi hakkavad turule ilmuma ka otseselt snobidele adresseeritud teosed ("Kutse", "Kaalud"). Kildkondliku loomingu yllitisi liigub nii käsikirjas kui internetis. Neid võiks mõni hää inimene yle-vaate saamiseks pisut enam koondada. Ka on tekkimas vajadus perifeersetete teoste erapooletute ylevaadete järele eksklusiivse lugeja tarbeks. Stilistiline laialihajumine hoogustub. Kas ilukirjandusliku teose vorm ripub ära trykikunstist? Pretsedendina vaidlustab seda erakkondlase Berk Vaheri skribeeritud ja paljundatud "Metsa poole" – väheseid noorsooraamatuid sel aastal. Parima kysimus tõstatub nõnda kyll yksnes kriitikule ja ainult selles kysitluses.

"Parim raamat" – Emil Tode "Printsess". Selle tugevust näitab muuseas ka

ind, millega osa kriitikast teksti puudusi sisse loeb. Vähemalt samaväärne oli ka Toomas Pauli "Sinu tahtmine sündigu", kuid sarnaselt Kõivu näidenditega ei määriks ma seda mõistega "uudisilukirjandus". Luuledebyytidest kõneldes (romaane pole õnnestunud lugeda) võib tulijad laias laastus jaotada siirasteks ja epateerivateks. Jaotus tendeerib kyll salapärasele sulandumistele. Kuidas tõmmata samale liistule Laur Tamm ja näiteks Anu Kree, kelle vanemadki olid Tamme kirjutamise kuldajal vaevu syndinud? Tamme, Rajametsa ja Eelmäe puhul võiks kõnelda pigem "ylekypseist" kogutud teostest kui debyytidest. Enamikku muud seltskonda iseloomustab enim Kareva termin "vahakypsus". "Parimaks debyytraamatuks" arvan Aadu Hurda "Kivi leiva asemel", mis ju kah mõne aasta hiljus. Autori kompetentne tegevus tõlkija, kriitiku ja keelemehena väärrib samuti kiitmist. Celani-tõlgete sympaatsust mainis arvustuses juba Hasso Krull ning vaimustus läheb edasi – nende mõjul eestindasid *Akadeemia* jaoks uue buketi Aare Pilv ja Marko Kompus. Loodetavasti ei väsi Kultuurkapital vähetulusa luule toetamisest. Muidugi peab kirjandus oma olemasolu aktiveerima, end esile sirutama, sest massikultuuri surve on tugev.

SVEN KIVISILDNIK:

Sai kunsti tehtud. "Kutse" tulemus oli hea – käsitsikirjutatud raamat *Postimehe* myygitabelis ilukirjanduslik peetseller number yks.

"Loomade peal katsetatud inimene" myyb tasulisel telefoninumbril 829 005 666. Mõte on selles, et inimene ei pea

kunsti eest maksma. Okupatsiooni ajal maksis raamatute eest riik – mõte on hea, aga riigil põle enam raha. Samas ei ole raha kuskile kadunud – papp on lihtsalt firmade käes. Siit saab teha ainult yhe järelduse – maksavad firmad. Muu on tehnika kysimus.

Kunsti eest maksmata jätmine on põhimõtte kysimus. Kui riik ei suuda raamatuid kinni maksta, ei ole mingit põhjust hakata seda ise tegema. Tuleb mõelda, tuleb otsida lahendusi, mitte tuima näoga pappi välja käia.

On võimalik kasutada tasuta materjali – reklaamipindu, meediat, eriti *Kes-Kus*-tüüpi tasuta või *Telekava*-laadi odavaid yllitisi. Teine võimalus on räige firmade ekspluateerimine, nagu tasuta telefon.

Miks anda välja raamat, kui selle võib osade kaupa *Vikerkaares* avaldada? Tuleb värviliste piltidega ja puha. Pole mõtet korrata kirjanduse vigu, on mõtet kasutada kommunistide ideaale. Raamatuasjandus vajab revolutsiooni ja see revolutsioon on juba alanud.

Parim võimalus süsteemi õonestamiseks on kontoritest minu raamatuid tellida, mingit pettust ei ole – raha läheb relvade ja narkootikumide ostmiseks.

EVE ANNUK:

Parim raamat – Kivisildniku "Kutse", parim debüüt – Kärt Hellerma "Alkeemia". See pingerida peaks iseenda eest rääkima, aga igaks juhuks lisan siiski kommentaari. Kivisildniku tekst on piisavalt lühike, et ka väga hõivatud inimene jõuaks selle läbi lugeda. Hellerma "Alkeemia" on debüüdina täiesti tõsiselt võetav, pakkudes ehk isegi konkurentsi Todele. Ilukirjandusele endale on aga

tekkimas üha rohkem konkurente – arvutimängud ja üldse arvutimaailm, TV, video jne. On tekkinud ka üks oma-moodi lugemisharrastus – kõikvõimalike postimüügikataloogide lugemine, mis vahel asendab ilukirjandust päris edukalt. Kataloogidest saadav impulss on positiivne: neid lugedes ei teki küsimust "olla või mitte olla", vaid pigem elujaatav otsus "olla, olla ja ikka tarbida". Ka keeleliselt leidub neis naljakaid uuendusi, mille üle naerdes on mõnus õhtut mööda saata. Võibolla sellisele eelarvamustevabale lugemisele (olgu objektiks siis ilukirjandus, postimüügikataloog või kokaraamat) kutse esitati gi?

AARNE RUBEN:

Igal aastal juhtub minu arvates eesti kirjanduses midagi vägevat, hoolimata langustendentsidest.

Eelmisel aastal juhtus ka, tervelt kaks suurepärast sündmust:

1. Nagu ikka ilmus Ameerikast kohale Hellar Grabbi, kes elab natuke teises dimensioonis kui siinolijad. Tema ilma-vaateil on juures kerge salapära ja elitaarsuse varjund, pärast temaga vestlemist mõtlen, et enamus raamatutest aasta kirjandusloetelus on halvad. Hellar Grabbi on eesti kirjanduse parim stiiliteoreetik ja -ajaloolane, sest siia tulles suhtleb ta eesti kirjanike, teadlaste, poliitikute ja teistega ning tagasi minnes vaatab kõike distantsilt ja erapooletult nagu jumal.

Muide, see sündmus juhtub igal aastal.

2. Önnepalu ilmutas oma raamatu "Printsess". Tema elab ka natuke teises dimensioonis, on samuti salapärane,

sest keegi ei tea, mille suunas ta loomingu tegelikult osutab. Hiiumaale jõuavad ainult internet ja ajalehed ning kunst saab seal suure meistri käe all iseseisvalt vormuda. Talvel on seal põhiliselt jää ja hundid, mistõttu Önnepalu järjekordseski teoses on tunda geniaalselt kirjeldatud tegevusetuse hõngu. Teistel rahvastel ei ole niisuguseid kirjanikke, "Printsess" näitas seda uuesti.

JAN KAUS:

Minu meelet oli 1997. eesti kirjanuse jaoks eelkõige luule aasta. Eelmisel aastal ilmunud kogudest on raske valida esimest – ja see mõjub kergendavalt. Tõstaksin esile näiteks Sass Suumani "Neid enam ei tehta". Tolle vanahärra poolt loodu sarnaneb tõesti veiniga – mida vanem, seda maitsvam – just tänu oma kasvavale ainulaadsusele ja eraldatusele. Suuman – mägi küngaste seas. Hasso Krulli ja Toomas Kalve "Kaalud" on katarsis, seisund – igal juhul mitte raamat. Tema sees avaneb universumiga sarnanev sügavik – üha kasvav ja meeltesse imenduv entroopia. Kuid sugugi mitte kaos. Lihtsalt väga ilus. Ilus on ka Doris Kareva "Hingring" – mitte ühtegi sõna, mis ei liiguks. Värisev, võbelev liikumine, millel samas õnnestub jääda ikkagi tsentripetaalseks jõuks.

Tähelepanuvääriv oli Erakkonna kogus oma esimese n-ö avaliku debüüdi teinud Kalju Kruusa – killukesi nii Li Bo'lt kui ka T. S. Eliotilt, semiootilisi valemehid-lahendusi ja impressionistlike maalinguid – loodan, et järgmise sajandi klassik.

Proosale vaadates tunnen kahetsust,

et pole jõudnud lugeda Nikolai Baturini "Apokalüpsise"-raamatut. "Ringi vangid" oli väga mõjuv. Tõstaksin esile suhteliselt vähe tähelepanu äratanud Alo Paju jutustust "Muinasjutt" – eelmise aasta silmapaistvaim debüüt kodumaise eepika seas. Tegu on puhta eesti proosaga – mandritunnetusest pole lõhnagi. Kuigi aeg-ajalt muutub loolend liiga suhkruks, on Alo Paju raamat meeldejätmist väärt.

Ka "Muinasjutt" näitab üha paisuvat diferentseerumist Eesti ilukirjanduses – mosaik muutub kirevamaks, üheks kiluks Ehlvest, teiseks Trubetsky. Romaani alal suuri vapustusi (*à la* "Piiririik") ei toimunud, ent siiski – aastalõpp kinkis "Luusi". "Piiririigis" räägib minategelane, et tema kodumaal, "seal üleval Põhjas", on luuletamine samasugune rahvuslik harrastus kui inglasterjalgpall. 1997 polnud mingi erand, ta annab reeglile au.

KARL MARTIN SINIJÄRV:

Ilge on see inimeste elu ikka küll. Lugege vaheldumisi "Loomade peal katsetatud inimest", Kauksi Ülle "Sängi", Sauteri "Luusi" ja näiteks Vindi "Lõppematut maastikku" ning te ei taha enam ealeski eesti kirjanikest midagi kuulda. Kivisildnik on oma mõttepäevikus nimetatud neljast vaearaamatust ilmselt kõige ausam ja mitmeülbalisem. Kuigi elumure lokahtuste sisse pole surmlikult ära uppunud ükski, tahaks raamatuid lugenuna eesti kirjanikele ja seega siis ka kirjanduselule soovida ilusamaid pilte, suuremaid kortereid, rohkem raharulli ja lõppemata lustilisust, et veini järele küünitada ning mingil moel lihtsalt mõnus olla. Mõnulemis-

kirjanduse sisseviimiseks tuleb vist üks eraldi sihtkapital leiutada, musta ma- senduse raamatuid ei jaksa lugeda. Sel taustal teeb rõõmu kodanik Belialsi uu- disteos – praktiliselt esimene *fantasy*- lugu siinses kirjanduses. Turgutav on lugeda sihandest arulagedat müttamist ja mal- gutamist. Puutepunkte reaalse eluga pole ühtki, ja pole vajagi. Lisaks ei kirjuta Belials kirjanikest, vaid hoopis kollidest. Elagu kollid.

JÜRI EHLVEST:

Vikergallup on halb. Debüütidest olen lugenud ühte raamatut, kindlasti ei loe ma enam kunagi selle autori ainustki kriipsu, ta on väga halb inimene. Ta on naine ja halb. Tal ei ole ülevust kirjuta- da, ta on rumal, ta on mis asi see on, mis ta on, naine. Ähh, sellistele ei tee ju midagi selgeks ka, see tuleb lõpetada. Tema ühelgi joonekesel pole lahkumis- punkti.

Vikergallup on lihtsalt kuri tegu ini- mese kallal. See nimekiri siin siis nüüd tuletas mulle meelde, kui halba raama- tut ma eelmisel aastal lugesin. Miks te sedasi tegite? Mida mina nüüd pean tegema? Milles siin üldse küsimus on?

Et head raamatud? Igaüks teab seda ju isegi, mis rehkendus see siis sihuke olgu! Lembit Kurvitsa "Vanad Soome saapad", Madis Kõivu "Kolm näitemän- gu". Kahjuks ma ei saa neile punkte panna, sest mul on ainult üks punkt. Debüütidest lugesin ühte raamatut, see oli väga halb. See oli naine. Ma ei saa

öelda, kes ta on, sest ma olen arg. Ma tahan elada, ma ei taha tüli, ma tahan ka punkte saada. Kas mulle on mõni punkt või? Ei ole või? Vikergallup on väga halb. Selles on midagi tülgestavalt sümboolset. Mina aga asetan oma punkti indeksikaalselt, kui nime õieti kirjutatakse, Claudia Shifferile, igasuguste punktisioonide puhul tuleb ikka vaadata ka, millest on objekt. Te võite mulle saata seda gallupit veel sada korda, ma programmeerin meldija alati osutama Claudia Shifferile, te võite mulle seda saata ka üle saja aasta kord, ikka Clau- dia... Ubi bene, uni mu.

HASSO KRULL:

Midagi on juhtunud: eesti kirjandus on hakanud tõepoolest arenema ja muutuma. Ta on muutunud rõõmsaks, segaseks, vihaseks, lõbusaks, tiiraseks, heldeks, aplaks, vaimukaks ja kaineks. Kõik võtab jumet ning mitte üksnes viinamarjakobar ei tõmbu pruuniks.

On tunda, et seda, mida lugeda tasub, on varsti rohkem, kui lugeda jõuad. Aga heakene küll, ma ei viitsi üldistada. Olen Vikergallupile vastuseid saatnud nii kaua, kui seda ankeeti üldse on teh- tud, ja on aeg, et mind jäetaks sellega rahule. Järgmisel aastal olen selleks juba liiga vana. Noored ja vanad, tehke kir- jandust! Hästi tuleb välja! Nende sõna- dega loojun keskealiseks, ja mul ei ole sugugi tarvis, et minu sõna oleks viima- ne. Võin ka kuulata, selleks on mul nüüd kogunenud piisavalt mõistust.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Peatoimetaja Märta Väljataga 646 4059.

Marika Mikli 646 4054.

Kajar Pruul 44 19 75 (Tartu).

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062.

Masinakiri Viivi Tammik 646 4062.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn.

Fax: 44 24 84.

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall".

"Vikerkaar" nr. 3/1998.

Vikerkaar

3/1998



ISSN 0234-8160



9 770234 816012

78245